

STUDIUL LINGVISTIC

ASUPRA PRIMEI CĂRȚI (FACEREA) DIN BIBLIA DE LA BUCUREȘTI (1688), ÎN COMPARAȚIE CU

MS. 45 ȘI CU MS. 4389

de

VĂSILE ARVINTE

INTRODUCERE

Selectarea și discutarea fenomenelor lingvistice din prezentul studiu au fost făcute ținându-se seama de problematica generală a limbii române literare din a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Această fază se caracterizează, în primul rând, prin existența mai multor „norme literare”, fapt care se va proba și prin studiul comparativ al celor trei variante, aproape contemporane, ale cărții *Facerea*: cea din *Biblia de la București* (1688), cea din manuscrisul 45 (cca 1665–1685), care reprezintă un precursor al textului precedent, și cea din manuscrisul 4389 (cca 1665–1680), pe care unii cercetători, cum este N.A. Ursu, îl atribuie lui Daniil Panoneanu. Limba fiecărui text menționat conține o serie de fenomene specifice, care se încadrează, în linii generale, în cele două principale variante teritoriale ale limbii române literare din epoca menționată: varianta nordică, moldovenească, și varianta sudică, muntenească. Mai bine individualizate, din acest punct de vedere, sînt ms. 45 și ms. 4389, primul reprezentînd dialectul literar nordic, al doilea pe cel sudic. *Biblia de la București* (BB), în cartea de care ne ocupăm, conține un amestec al celor două norme: pe un fundal de tip muntenească, sînt grefate o sumedenie de fenomene pe care diortositorii, sau tipograful, nu au vrut, nu au știut, sau nu au reușit, să le elimine din varianta milesiană, de factură moldovenească, pe care o aveau la dispoziție ca text de bază. Constatarea aceasta, formulată și de alți cercetători, pe baza unor analize relativ sumare, va fi probată cu nenumărate exemple în cele ce urmează.

Operația de selectare a materialului a fost mult ușurată prin faptul că pentru textul BB am avut la dispoziție lista computerizată, realizată la Universitatea din Freiburg, a tuturor cuvintelor, în context, din cartea *Facerea*. Cu ajutorul acestui instrument de lucru, au putut fi controlate echivalentele din cele două manuscrise, întocmindu-se, în multe cazuri, liste de ocurențe ale unor fenomene importante din toate cele trei texte studiate. Pe baza acestora, nu de puține ori au putut fi scoase concluzii demne de luat în seamă în ceea ce privește tendințele care se manifestau în epocă în diferitele norme literare. Într-o anumită măsură, această analiză cantitativă, nerealizată pînă acum, într-o asemenea amploare, în studiul comparativ al vreunor texte vechi românești, a fost aptă să surprindă uneori, încă din momentul incipient, conturarea unor tendințe lingvistice, care mai apoi au devenit norme ale limbii române literare moderne. Cu toate

acestea, trebuie făcută precizarea că datele statistice din prezentul studiu nu au un caracter absolut.

Textele în discuție conțin un foarte mare număr de fenomene care ar merita să fie studiate. Cercetarea de față nu reprezintă decît doar un început. Ea nu și-a propus să abordeze toate compartimentele limbii. Atenția principală a fost îndreptată spre studiul fonetic, compartiment absolut necesar pentru editarea corectă a textelor. În al doilea rând, a fost acordat un loc special studiului lexicului, sub toate aspectele, dar mai ales sub aspect semantic, căci în cele trei texte abundă calcurile lingvistice după modelul grecesc al *Bibliei*, mai rar și după cel slavonesc. Nu au fost neglijate, însă, nici morfologia și formarea cuvintelor, domenii în care au putut fi, de asemenea, reliefate o serie de fenomene importante pentru istoria limbii române, în genere, și a celei literare, în special. Chiar în actuala formă, fără un capitol de sintaxă, studiul de față a căpătat proporții neașteptat de întinse. Cu toate acestea, el constituie abia un modest început, dacă se are în vedere imensitatea problematicii lingvistice și filologice conținută în textul complet al monumentalei *Biblie de la București*, precum și în textele, la fel de întinse, ale celor două manuscrise. Studiul lingvistic al fiecărei cărți biblice, prin compararea celor trei variante, precum și prin luarea în considerație a altor texte contemporane, va putea oferi concluzii noi privind starea limbii române literare în cea de a doua jumătate a secolului al XVII-lea și tendințele ei evolutive.

În analiza lingvistică a fenomenelor, s-a pornit, de regulă, de la textul BB, considerat ca principal și datorită prestigiului conferit de tipărirea lui. Faptele semnificative ale acestui text au fost comparate cu cele din ms. 45 și din ms. 4389, urmărindu-se în care variantă se realizează mai bine normele de mai tîrziu ale limbii literare, în care text sînt mai numeroase particularitățile arhaice sau regionale și care text este mai inovator. Adeseori, au fost făcute referiri la fapte dialectale actuale sau la faze mai vechi din istoria fenomenului. În ce privește ultimul aspect, trebuie spus că perspectiva diacronică a fost permanent avută în vedere, fie că era vorba de faze anterioare secolului al XVII-lea, fie de faze posteroare. În acest mod, limba celor trei texte, nestudiată pînă acum, este încadrată în lungul proces evolutiv, străbătut atît de limba română literară, care, pînă în momentul apariției *Biblie de la București*, cunoscuse o evoluție relativ îndelungată, de peste un secol și jumătate.

I. FONETICA

1. Accentul

1.1.0. În câteva cazuri, textele studiate conțin cuvinte al căror accent dinamic diferă în privința poziției față de situația de astăzi. Astfel, cuvântul *măduă* apare cu accentul, notat, pe *ú* (BB, Fac., 45, 18), continuându-se modul de accentuare latinesc (lat. *medulla*). La același capitol și verset, ms. 45 are varianta *măduhă*, dar accentul nu este notat. În BB, Num. 24,8 există și varianta cu accentul pe prima silabă; *măduvă*; ca traducere a gr. *ἐκκευεῖ* (Tiktin, DRG, s.v.). Schimbarea locului pe prima silabă s-a produs, probabil, sub influența unui cuvânt ca *văduvă*. Ambele moduri de accentuare a cuvântului *măduvă* sînt în uz pînă astăzi în graiurile populare; cf., pentru graiurile din nord-estul teritoriului dacoromân, NALR. *Mold. Bucov.* I, p. 259, Pl. 20/285. În ms. 4389, în loc de *măduvă* apare expresia *bunătatea pămîntului*.

1.2.0. Accentul dinamic în cuvîntul *acolo* (< lat. *ecce[m]—[i]llōc*) este întotdeauna pe ultima silabă în toate cele trei texte studiate (vezi II. 7.1.0.).

1.3.0. Sufixul *-ie* (*-ia*) poartă accentul pe *i*, în istorie (ms. 45, Pref. M., p. 2), această în conformitate cu modul grecesc de accentuare a cuvintelor în *-ia*, anume pe silaba penultimă, în timp ce modul de accentuare latinesc se caracterizează prin poziția accentului de intensitate pe silaba antepenultimă: *academia, Măria, sofia, melodia* etc.

1.3.1. În cele trei texte studiate, întîlnim o oscilație între modul de accentuare grecesc, respectiv latinesc, a cuvintelor terminate în sufixul *-ia*, nu numai la apelative, ci și în cazul numelor de țări în *-ia*.

Cînd accentul cade pe silaba penultimă, numele propriu respectiv se încadrează în sistemul de denumiri de origine grecească, iar cînd accentul este pe silaba antepenultimă, avem a face cu sistemul latinesc al numelor de țări și regiuni. În acest sens, este clarificatoare o comparație a unor nume de țări în limba greacă, veche și modernă, de tipul *Τουρκία, Ἰταλία, Σπανία, Γαλλία, Γερμανία, Ἑβραία, Βλαχία, Οὐγκρία*, în care accentul este pe silaba penultimă, cu aceleași denumiri românești, accentuate după modelul latinesc: *Turcia, Italia, Spania, Gălia, Germania, Elveția, Vlahia, Ungăria*. În vechea română literară, a existat, timp de mai multe secole, o oscilație între cele două moduri de accentuare a numelor de țări. Cum am arătat în lucrarea *Român, românesc, România. Studiul filologic*, București, 1983, p. 97—102; p. 107—121; p. 174—180, lupta dintre cele două tendințe de accentuare a numelor de țări în *-ia* s-a încheiat abia pe la mijlocul secolului al XIX-lea, în favoarea sistemului de accentuare latinesc. Pînă atunci, în multe scrieri vechi românești întîlnim nume de țări accentuate pe silaba penultimă, de felul: *Persia, Siria, Ahaia, Lidia, Macedonia, Frigia, India, Rusia, Turchia* etc. Acest mod de accentuare s-a impus în dialectul aromân: *Arbinășia* 'Albania'; *Mağiaria* 'Ungaria', *Nimșia* 'Austria', *Vurgăria* 'Bulgaria' etc. Pentru ultimul mod de accentuare, cf. și Werner Draeger, *Bemerkungen zu den Ländernamen in den Schriften Constantin (Dinicu) Golescus, in Omagiu lui Iorgu Jordan cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, București, 1958, p. 255—264.

Cele trei variante ale cărții *Facerea* de care ne ocupăm prezintă, fiecare, o situație specială în privința problemei în discuție. Astfel, în ms. 45 este prezent modul de accentuare grecesc, în BB, cel latinesc, dar cu oscilații, iar în ms. 4389 întîlnim un amestec de forme accentuate pe penultima și pe antepenultima

în cazul numelor de țări sau regiuni (uneori și orașe) terminate în *-ia*.

Traducătorul textului din manuscrisul 45, Spătarul Nicolae Milescu, s-a lăsat influențat de sistemul de accentuare grecesc tradițional. Astfel se explică denumiri de țări și regiuni ca: „Pămîntul Ghesem a Araviei” (Fac., 46, 34/35), după gr. *ἐν γῆ Γεσῆμ Ἀραβίας*; „Pămîntul Ghesem a Arraviei” (ms. 45, Fac., 45, 10); „Pămîntul Ethiopiei” (ms. 45, Fac., 2, 13), după gr. *πᾶσαν τῶν γῆν Αἰθιοπίας*; „In preajma Assiriilor” (accentul nu-i notat) (Fac., 2, 14), după gr. *κατέναντι Ἀσσυρίων*; „In mijlocul Rturilor Asiriei” (28, 6; 33, 18; 35, 26; 46, 15), gr. *(ἐκ) τῆς Μεσοποταμίας Συρίας*; „La mijlocul Rturilor Asiriei” (28, 7); „Den mijlocul Rturilor Asiriei” (35, 9; 48, 7). În ultimul loc, precum și în 35, 26, numele de țară în genitiv, *Asiriei*, este scris cu majusculă. O interpretare a *Siriei* ar fi eronată.

Cînd au tipărit la București textul lui Milescu, diortositorii au schimbat modul de accentuare al termenilor geografici menționați mai sus, adoptînd accentuarea pe antepenultima, ca în latină. Astfel, în loc de *Aravia*, apare aici *Arăvia*: „La Pămîntul lui Ghesem al Arăviei” (BB, Fac., 45, 10; 46, 34); în loc de *Ethiopia, Ethiopia*: „Tot Pămîntul Ethiopiei” (BB, Fac., 2, 13); numele cetății *Ninive* este notat *Ninēviei*: „Intr mijlocul Ninēviei” (BB, Fac., 10, 12), deși în greacă cuvîntul era accentuat pe ultima silabă: *ἀνὰ μέσον Νινυῶν*. În textul tipărit, numele geografic *Mesopotamia*, cu accentul notat pe *o*, este atestat de 5 ori în cartea *Facerea* (BB, Fac., 33, 18; 35, 9, 26; 46, 15; 48, 7), în ciuda faptului că în varianta grecească, pe care diortositorii o aveau în față, accentul este pe silaba penultimă: *Μεσοποταμία*. Merită menționat apoi faptul că în cele două texte manuscrise (45 și 4389) acest cuvînt grecesc a fost „tradus” prin sintagma „Mijlocul Rturilor”. Modul de accentuare de tip latinesc mai apare în BB și în denumirea *Asiria*, care se referea nu la *Siria* de lingă Palestina (confuzia este frecventă în textele analizate), ci la țara Assur, care a existat încă în mileniul al III-lea î.e.n. în partea de nord a Mesopotamiei. Accentul de tip latinesc, notat, este atestat în sintagmele: „Den Mesopotamia Asiriei” (BB, Fac., 48, 7); în gr. *ἐκ Μεσοποταμίας τῆς Συρίας*; „De la Mesopotamia Asirii” (BB, Fac., 33, 18). Într-un singur caz (BB, Fac., 46, 15), accentul este notat în acest nume de țară pe vocala *e*, în forma de genitiv: *Asiriēi*, dar este aproape sigur că avem a face cu o greșeală de tipar.

Țara numită *Siria*, care este identică, așa cum am arătat, cu vechiul Assur, apare în BB, spre deosebire de ms. 45, tot cu accentuarea de tip latinesc: *Siria*: „La Mijlocul Rturilor Sirii” (BB, Fac., 27, 7); „De la Mesopotamia Siriei” (*ib.*, 35, 26).

În BB, accentul nu-i notat în sintagmele: „In preajma Asiriilor” (Fac., 2, 14) și *La Mesopotamia Siriei* (Fac., 35, 26); locul accentului este foarte probabil pe silaba antepenultimă. Există și un caz ciudat: accentul apare pe două vocale ale acestui cuvînt: „La Mijlocul Rturilor Siriei” (BB, Fac., 28, 6); foarte probabil că notarea accentului pe *-ē-* este o eroare de tipar.

Exemplele de mai sus ilustrează perfect opțiunea celor care au pregătit pentru tipar textul provenit de la Milescu pentru modul de accentuare latinesc a numelor de țări și de regiuni în *-ia*. Va trebui de văzut dacă și în celelalte cărți ale *Bibliiei de la București* acest sistem de accentuare este menținut. Judecînd după cartea *Facerea*, putem spune că în acest compartiment, nu lipsit de importanță, al denumirilor geografice de țări în sufixul *-ia*, varianta bucureșteană a anticipat norma limbii române literare din secolul al XIX-lea și pînă astăzi.

2.2.3. În mod sigur însă semnul *k* avea valoarea diftongului *ǣ* în pl. *unealle*: *оуѣкѣмѣлѣ*, cu 10 ocurențe în BB și aproape tot atâtea în ms. 45; (8 ocurențe) în ms. 4389, acest cuvânt apare o singură dată: „Din *оуѣкѣмѣлѣ* casei tale” (Fac., 31, 36). Valoarea de diftong rezultă din faptul că acest termen este alcătuit din *unē+alle*, elemente care contopindu-se au dus la apariția tardivă a unui diftong *ǣ*. În *Indreptarea legii*, din 1652, era încă vie conștiința că acest cuvânt este compus din elementele menționate, căci acestea sînt încă scrise separat: *hainele sau unē alle*. După ce combinarea lor s-a realizat, grafia mai păstrează ceva din situația inițială, căci nu s-a trecut direct la scrierea cu *k*, ci s-a folosit grafia cu *-ǣ-* (vezi H. Tiktin, DRG, s.v.). Singularul *uneallă* s-a refăcut de la plural, fiind și el atestat în *Indreptarea legii*, p. 461 (H. Tiktin). Pentru comoditatea transcrierii, în ediția prezentă se folosește însă semnul *ǣ* în pl. *unelle*.

2.2.4. În schimb, verbul transcris în chirilică *нѣме* sau *нѣмѣ*, atestat de sute de ori în cele trei texte, este redat în variantele cu litere latine prin *iasle*, apreciindu-se că datorită unei lungi tradiții grafice monofongarea nu ar fi avut loc în rostire în perioada apariției textelor de care ne ocupăm. Când mai tirziu diftongul *iǎ-* (<*ǣ*- în poziție *-e*: **este*>* *ǣstle*) s-a monofongat, devenind *-jē-*, elementul semivocalic inițial *-i-* s-a putut extinde și la alte forme ale acestui verb, apărînd astfel rostirile cu diftongoid: *iești*, *(el)ie, jeram, jerau* etc.

2.2.5. La prezentul indicativ și subjonctiv, persoana a II-a singular, formele verbului *a lua* sînt diferite în cele două principale graiuri dacoromânești. În graiul de tip nordic, moldovenesc, a rezultat, din lat. **lĕvis*, în mod normal, *(tu)iei*; așa după cum, tot aici, la persoana I singular, lat. *lĕvo* a dat *ieu*. Prin analogie cu aceste forme, persoana a III-a singular, care provenea din lat. *lĕvat*, și care, în mod normal, a ajuns *ia* (prin fazele **lĕa>*lĭa*, cf. arom. *la*); a schimbat pe al său *-a* în *-e*: *(el) iǎ* — *(el) iē*. La conjunctiv prezent, după cum se știe, persoana I și a II-a sînt identice cu cele de la indicativ prez. Dar la persoana a III-a, păstrată din latină (*lĕvet>*lĭēe>*lĭēde>*iǎje*), avem în graiul de tip moldovenesc, prin evoluție fonetică normală în ce privește închiderea lui *-ǣ* (*iǎ*) în poziție *e*, forma *(el sǎ) iēie*; dar în cel muntenesc, *(el sǎ) ia*. Forma de persoana a III-a singular indicativ prezent mold. *(el) ie*, precum și forma de conjunctiv prezent persoana a III-a singular din graiul de tip muntenesc, *(el sǎ) ia*, nu se explică nici prin evoluție fonetică și nici prin analogie. Faptul a fost remarcat și studiat de lingvistul ieșean Grigore Scorpan, în *Graiul moldovenesc. Tendințe fonetice. Expresivitate*, în BIFRPH, XI—XII, Iași 1944—1945, p. 424—471, care a pus la baza acestor schimbări un factor de natură psihică și anume tendința vorbitorilor mai plini de temperament din sudul țării spre vocale deschise (în cazul de față vocala *a* din munt. *(el) ia*, *(el) sǎ ia*), față de tendința opusă a celor nordici, cu un temperament mai molcom [mold. *(el) ie*, *(el) sǎ iēie*; în ultimul caz, însă, a acționat legea monofongării diftongului *iǎ* — *e*]. Tendința s-a realizat și la persoana a III-a plural a prezentului indicativ mold. *(ei) ieu*, munt. *(ei) iau* (<lat. *lĕvart>*lĭea>*lĭa>ia+u*; cf. arom. *lau*), precum și la imperativ: mold. *ie l*, munt. *ia l*

În BB, în ms. 45 și în ms. 4389, variantele cu *a* sînt singurele care apar: persoana I singular, prezent indicativ și conjunctiv, persoana a III-a plural, prezent indicativ *iau* (ѡѡ, ѡѡ); persoana a II-a, prezent indicativ și conjunctiv *tu (sǎ) iǎi* (ѡѡ, ѡѡ); persoana a III-a singular, indicativ și conjunctiv, *el (sǎ) ia*;

imperativ *ia l* (ѡ). Ocurențele din BB pot fi văzute în *Indicele de cuvinte* de la sfîrșitul volumului. Situația din manuscrise este asemănătoare.

2.2.6. Tendința spre vocală deschisă, în graiul sudic, și spre vocală închisă, în cel nordic, se manifestă și în formele unor verbe ca *a tăia* (<lat. *taliare*), *a despoia* (<lat. *dispoliare*). Astfel, după ce formele etimologice *tăiași, tăiate*, respectiv *despuiasi, despuiate*, prin acțiunea legii închiderii lui *iǎ* — *e* în *iē* — *e*, au devenit în graiul de tip moldovenesc *tăieși, tăiate, despuieși, despuiete*, acestea din urmă au determinat închiderea diftongului și în cazul formelor de singular *tăiat, tăiată, despuiat, despuiată*, schimbate în *tăiet, tăietă, despuiet, despuietă*, în ciuda faptului că nu erau îndeplinite condițiile închiderii (nu existau în silabă următoare, sau în imediata vecinătate, *e, i*, sunet muțat). În graiul de tip muntenesc, dimpotrivă, formele din urmă, în care nu putea avea loc închiderea, au influențat pe cele de mai sus, nepermițînd apariția variantelor cu *(i)é*; peste tot, atât la singular, cît și la plural, s-a fixat realizarea cu *ǎ*: *tăiat, tăiată, tăiași, tăiate, despuiat, despuiată, despuiasi, despuiate*. Tipul din urmă este general în toate cele trei texte studiate. Astfel, în BB și în ms. 45 apare *despuiat* în Fac., 3, 10; 3, 11; 9, 21, iar *despuiasi*, în Fac., 2, 25; 3, 7. În ms. 4389, este înregistrat numai forma de plural *dăspuiat* (Fac., 2, 25; 3, 7). Participiul *tăiat* este atestat numai în această formă în toate cele trei texte: Fac., 36, 35; 49, 5. Substantivul *тѡѡѡѡѡѡ* (BB, Fac., 14, 17; la fel și în ms. 45) și, *ѡѡѡѡѡѡѡѡ* (BB și ms. 45, Fac., 9, 22, 23) trebuie transcrise *tăierea* și *despuiarea*.

Fenomenul din prezentul paragraf s-a petrecut în același timp cu prefacerea lui *ǣ* — *e* în *é* — *e* (vezi G. Ivănescu, *Probl.*, p. 218). Demnă de remarcat este absența formelor moldovenesti în ms. 45, fapt datorat fie tradiției literare, fie copistului muntean.

2.3.0. Diftongul *ǣ* (*iǎ*) în unele cuvinte de origine slavă este etimologic: *aiave* (BB Fac., 42, 16: ѡѡѡѡ) < vsl. *ajavē*; *boiari* (ѡѡѡѡ, dar ѡѡѡѡ) < vsl. *boljǎrinǔ*; *cluceari* (ms. 4389, Fac., 40, 1, 2, 5, 16, 20) < vsl. *ključari*; *obiceaiu* (BB, Fac., 31, 35; 19, 31: ѡѡѡѡѡѡ, ѡѡѡѡѡѡ, pl. -ѡѡѡ) < vsl. *obyčaj*.

2.3.1. Diftongul *ǣ* (*iǎ*) apare și în unele derivate cu sufixul de origine veche slavă *-eaninǔ*, *-ianinǔ*, pl. *-eane*, *-iane*, bg. *-ean*, *-eanin*, sufix care a pătruns în româna literară printr-o serie de cuvinte biblice ca *agarean* „noim biblique qu'on appliquait aux Mahométans” < vsl. *Agareaninǔ*; vrom. *rimlean* „roman” < vsl. *Rimlianinǔ* (vezi G. Pascu, *Suf. rom.*, p. 305), Pluralul acestor nume în română are terminația *-eani*, *-iani*, în care diftongii erau notați cu *k*. Este foarte probabil că datorită influenței formelor de singular și, în același timp, a originalelor slavone, limbă foarte bine cunoscută de cărturarilor români, pluralele respectivelor nume etnice să fi fost rostite cu diftongii *ǣ* sau *iǎ*: *eghipteanii* (BB, Fac., 21, 9), *eghipteani* (BB, Fac., 43, 32), *eghipteanii* (*ibid.*, în 6 ocurențe, vezi *Indicele de cuvinte* de la sfîrșitul volumului); *ismailiteani* BB, ms. 45, ms. 4389: 37, 25, 27, 28; 39, 1); *sodomiteanii* (BB, ms. 45, Fac., 19, 4); *filistimleanii* (ms. 4389, Fac., 19, 4); *madiiani* (ms. 4389, Fac., 37, 28); *moaviteanilor* (BB, ms. 4389, Fac., 19, 37); *amaniteanilor* (BB, Fac., 19, 38; la fel și în ms. 45; în ms. 4389: *ammoniteanilor*).

2.3.2. Vocala vsl. *k*, transcrisă de slaviști *ǣ*, cea mai deschisă vocală din seria anterioară, a fost tratată în împrumuturile slavă ale românei ca *é* în poziție *-e-ǎ*. Ținînd seama de faptul, menționat și mai sus, că oamenii de cultură români știau slavona, este de presupus că aceștia rōsteau acest semn cel puțin ca pe un *-e-*

(deschis), dacă nu *ea*. Este cazul unor cuvinte ca *кѣчи* (BB, ms. 45, Fac., 3, 22, 6, 4); *кѣчиникъ* (BB, ms. 45 Fac. 6 ocurențe, ms. 4389, 5 ocurențe), *кѣчиниче* (BB, ms. 45: 2 ocurențe), *кѣчиникъ* (BB, Fac., 21, 33; în ms. 45 și ms. 4389, același cuvânt, dar fără *-u*) <vsl. *věčínŭ*; *кѣчирале* (ms. 4389, Cf., p. 1) <vsl. *větrilo*; *кѣдиникъ* (BB, ms. 45, Fac. 23, 9) <vsl. *vřědinŭ*; *кѣкме* (numeroase atestări în toate cele trei texte) <vsl. *vřěme*; în aceste cuvinte, și în altele asemănătoare, *k* putea fi rostit de cărturari și ca *čă*. Oscilația între acest diftong și *e* poate fi dedusă și din faptul că un cuvânt ca *внѣднѣа* este transcris în BB, Fac., 15, 1, ca atare, în timp ce în același text, în 3 ocurențe, acest cuvânt apare ca *внѣднѣн* (BB, Fac., 24, 62), *внѣднѣа* (ib., 31, 49), *внѣднѣа* (ib., 46, 2), cu *ĭ* în loc de *k*. Situația se întâlnește și în ms. 45, în care, alături de cazurile de mai sus, mai apare notată pe margine, de aceeași mână, varianta *внѣднѣа* în Fac., 32, 31, ca explicație pentru cuvântul *chipul* (lui Dumnezeu), din text. Iar în ms. 4389, varianta *кѣчиникъ* este semnalată și ea o singură dată, alături de alte 5 ocurențe ale acestui cuvânt cu *k*.

2.4.0. Cuvântul de origine maghiară *feliu* (<magh. *féle*, cu semnificația germ. *-lei*, de ex. magh. *kétféle* 'zweierlei'; magh. *fel* 'Hälfte', vezi Lajos Tamás, *EWUR*, p. 325) este scris cu *k* în 19 ocurențe din BB Fac. și de 6 ori cu *ĭ*. În ms. 45, alături de *k* se folosește și slova *л* (*фѣлѣорнае*, *фѣлѣорн*, *фѣлѣуши* etc.), dar niciodată nu se întâlnește *ĭ*. La fel stau lucrurile și în ms. 4389, în sensul că și aici apare numai *k*. Faptul este remarcabil, deoarece în silaba următoare este un *i*, care nu numai că provoacă închiderea diftongului din silaba precedentă, dar nici nu permite (sau nu ar fi permis) deschiderea lui *ĭ* la *ea*. În acest cuvânt, care a făcut o carieră prodigioasă în română, diftongul *-ea* a rezultat printr-un proces de „adaptare bruscă” (G. Ivănescu) a sunetului maghiar *-é-*, care este un *e* foarte deschis, la diftongul *ea*, rostire care se întâlnește pînă astăzi pe întinse regiuni ale țării. Ea era o realitate fonetică și în textele studiate. Din acest punct de vedere, n-ar fi fost greșită transcrierea cu *-ea* sau cu *-e*, ultima soluție fiind consemnată și de H. Tiktin, *DRG*, s.v. Notarea cu *ĭ* la care ne-am oprit mărchează totuși că e vorba de o situație specială. Pe de altă parte, cele 6 cazuri din BB, Fac., cu *ĭ*, indică tendința incipientă de trecere în română literară către faza actuală (cf. I. 3.22.0).

2.5.0. Lat. *á+n+voc.*, în cuvinte de tipul *calcaneum*, *capitaneus*, *antaneus*, a cunoscut mai întâi, o fază cu *-ă*: *călcăiu*, *căpătăiu*, *intăiu* (*-ă* păstrat în băn. *călcănu*, băn., *intănu* etc.), și apoi, regional, cu *-i*. Textele vechi de proveniență moldovenească au *-ă*, cele care provin din sud, *-i* (vezi H. Tiktin, *DRG*, sub *intăi*; pentru răspîndirea teritorială a cuvintelor de mai sus, vezi I. Ghette, *BDRL*, p. 101). Situația se constată și în cazul celor trei texte de care ne ocupăm, dar desigur numai în linii generale, căci există și inconsecvențe. Norma „dialectului” literar căruia îi aparține este respectată întrutotul în textul *Facerea* din ms. 45. Aici, în toate cele trei cuvinte găsim scrierea cu *k*: *călcăi*, *căpătăi*, *dentăi* (u), ultimul cunoscînd 22 de ocurențe. În BB, Fac., avem pentru cuvintele în discuție următoarea situație: a) varianta cu *-i*, în *călcăi*, este prezentă în toate cele trei ocurențe, semnul folosit fiind *k*: *călcăile* 3, 15; *călcăciul*, 25, 26; *călcăciu de cal*, 49, 17. b) la fel, *căpătăi*, este scris cu *k*: *căpătăiul lui* (BB, Fac., 28, 18); c) *dentăi* (u), care în ms. 45 este cu *k*, apare în BB de 14 ori cu *k* și de 8 ori cu *ĭ*. Din faptele de mai sus rezultă că diortositorii BB au intenționat să introducă norma muntească cu *-i* în scrierea (și rostirea) a-

cestor cuvinte. În primele două cazuri, care au o ocurență redusă, substituția s-a operat cu consecvență. În cazul ultimului cuvânt, cu o ocurență mult mai mare, substituția lui *-ă* prin *-i* s-a produs numai în aproximativ o treime din exemple. Totodată, judecînd după cuvintele în discuție, se poate spune că se confirmă tendința de la sfîrșitul secolului al XVII-lea de a nota pe *i* prin *k*, iar pe *ă* prin *ĭ*.

Al treilea text, ms. 4389, merge, în cazul de care ne ocupăm, cu aria nordică; în 10 ocurențe, verificate de noi, în cazul cuvîntului *dentăi*, acesta are *-ă*. De asemenea, se întâlnește *călcăi* (ms 4389, Fac., 3, 15-25, 26), precum și *căpătăi* (ib., 28, 11, 18).

2.5.1. Lat. *á+n+voc.*, în cuvinte ca *pane(m)*, *manus*, *mane*, apare, în textele studiate, ca *-đi-* sau ca *-fi-*. Epenteza lui *i* a avut loc încă în româna preliterară (G. Ivănescu, *ILR*, p. 406). În cazul primului cuvînt, forma *pline* este aproape generală în textul BB Fac. Din totalul de 32 de ocurențe, această variantă apare în 30 (*kñ*), iar cea cu *-đi-* (*ññ*) numai în două (Fac., 14, 18; 39, 6). Dimpotrivă, în ms 45 varianta cu *-fi-* nu se întâlnește niciodată; în 27 de cazuri este prezent diftongul *-đi-*, iar în restul de 5 apare un alt cuvînt (*pită*). Din ms. 4389 am verificat numai 10 ocurențe. Varianta folosită este cea cu *-đi-* (*ññ*). Ca și în paragraful precedent, se confirmă utilizarea motivată a grafemelor: *k=ĭ*, iar *ĭ=ă*. Aceasta nu înseamnă însă că chiar în aceste texte cele două semne nu pot fi întrebuințate cu sens invers: *k=ă*, iar *ĭ=i*.

Pluralul subst. *mîna* cunoaște în BB, Fac. 39 de ocurențe, cu următoarele variante: *mîni(e)le* (*-ññ*) atestat de 8 ori; *mînille* (*-ñ-*) de 27 de ori; *mănille* (*-ññ-*), de 4 ori. Trecînd la ms. 45, distribuția se schimbă radical: nu apar niciodată variantele cu *fi* sau cu *i*; varianta cu *-đi-* (*-ññ-*), *mănille*, cunoaște 20 de ocurențe, iar cea cu *-ă-* (*-ñ-*), 19 (*mănuile*). În ultima formă, articolul hotărît se alipește direct radicalului *mănu*, care vine din lat. *manus*. De altfel, forma de pl. *mănuile* este și astăzi cunoscută prin unele graiuri dacoromâne nordice. Acest fapt ne determină să considerăm ca reale diferențele dintre vocalele *i* și *ă* pe care le notează textele în discuție prin *k* și *ĭ*. În ms. 4389, este prezentă scrierea cu *-ññ-* (*mănille*). Situația este, prin urmare asemănătoare cu cea din paragraful precedent.

Al treilea exemplu, adv. *mîine* (*-ññ-*) cunoaște în textul BB, Fac. o singură atestare (Fac. 30, 33). În ms. 45, varianta este *măine* (*-ññ-*) (*ibid.*); în ms. 4389 nu apare acest cuvînt.

2.5.2. Lat. *á+m+cons.*, din lat. *ambulo*, a devenit **ă-*, **ămblu*, și apoi *-i-*, *imblu*. Deși cu alt punct de plecare, la fază cu *i-* a ajuns și verbul lat. *impleo* > **emplo* > **ămplu* > *implu*. Secolul al XVI-lea se caracterizează prin preponderența formelor cu *i-* la aceste verbe. În urma unui fenomen de asimilare regresivă, în schema *i-u > u-u*, își fac apariția în acest secol cîteva atestări rare cu *umblu*, *umplu*, în textele muntești. După 1600, atestările noii variante, devenite mai tirziu literare, se înmulțesc rapid în zona sudică. Dar în Moldova și în Transilvania, formele cu *i-* se mențin în scrierile din secolul al XVII-lea și al XVIII-lea, fiind sprijinite de circulația lor în graiurile din zonele respective, circulație care este atestată pînă în zilele noastre (vezi I. Ghette, *BDRL*, p. 114).

Situația de mai sus se reflectă și în textele studiate. În timp ce ms. 45 are întotdeauna variantele cu *i-*, atît în cazul verbului *a umbla*, cit și în cel al lui *a imple*, oglindindu-se, prin urmare, norma dialectului literar nordic, în BB diortositorii au înlocuit pe *i-* cu *u-* în: *umbld* (3 ocurențe); *să umbli* (1 ocurență); *umblnd* (2 ocurențe); substituția s-a petrecut și în cazul vb.

a umple, dar nu în mod consecvent. În 9 cazuri apare la inițială *u-*: *să umple* (1); *umpleș(i)* (4); *să umplu* (1); *umplu* (1); *au umplu* (2), iar în 5, *i-*: *impleși* (2); *implu* (1); *implură* (1); *au implu* (1).

Textul ms. 4389 urmează în acest caz norma sudică. Astfel, verbul *a umple* are *u-* în toate cele 12 ocurențe: *umplu* (Fac. 21, 19; 24, 16); *umple* (42, 25); *umpleș* (9, 1, 7, 22, 28; 41, 1); *să umple* (45, 17); *umplându-i-se* (25, 24); *umplură* (26, 15); *au umplu* (29, 21). De asemenea, verbul *a umbla* apare ca atare în cele numai două ocurențe: *umblind* (Fac., 3, 8, 10).

2.5.3. Lat. *a neaccentuat +n+ vocală*, dintr-un etimon reconstruit **extraneāny*, a devenit *-ă-*, în forma **strāhīnu > strāhīn*, pentru ca apoi, în urma apariției în locul lui *h* a unui *i*; să devină, dialectal, *strein* și apoi *striin*, *strin*. În textele studiate, apar variantele cu *-e-* și cu *-i-*, și anume în BB Fac.: *strein* (6, 13; 17, 12); *striine* (31, 15); *striini* (35, 2, 4); în ms. 45, de 3 ori *striin* (17, 12; 35, 2, 4) și o dată *striine* (31, 15), în ms. 4389: *streine* (31, 15); *streini* (35, 2, 4). Actuala răspândire teritorială a formelor *strāhīn*, *strein*, *strin* etc. poate fi văzută în ALR SN, V, h. 1355, ... *vild strāhīnā*.

2.6.0. Închiderea vocalei *é+n+voc.* sau *+n, m+cons.* la *i*, fenomen petrecut înainte de apariția primelor texte, nu s-a realizat pe întregul teritoriu dacoromân atunci când în silaba următoare exista un *e*. Este vorba de unele graiuri populare de nord-vest (de la nord de Mureș) (G. Ivănescu, *ILR*, p. 403). În aceste graiuri, cuvinte ca *mene*, *mente* s-au menținut cu această formă și în primele scrieri românești din secolul al XVI-lea. Mai mult chiar, în localitatea Teina, de lângă Alba Iulia, scrie G. Ivănescu (*loc. cit.*), prefacerea lui *-ene* în *-ine* nu s-a petrecut nici până astăzi.

Cu toate că, în genere, forme de tipul *mene*, *mente* dispar din scrierile munteneste după 1620 (G. Ivănescu, *ILR*, p. 572), fenomenul în discuție re apare totuși în textul BB, cartea *Facerea*. Astfel, expresia *ia aminte*, cu 12 ocurențe, cunoaște o dată și varianta cu *-e-*: *ia amente* (Fac. 24, 6). Tot astfel, față de 24 de atestări ale formei cu *-i-*, în *cuvinte(le)*, se întâlnește de 4 ori și varianta cu *-e-*: *cuvintele* (BB, Fac., 24, 66; 27, 34, 42; 44, 7). Din totalul de 5 ocurențe ale cuvântului *îmbrăcămintea*, 4 au varianta cu *-i-*, iar una, cu *-é-*: *îmbrăcămientea* (BB, Fac., 41, 14). De asemenea, forma de pl. *denșii* este consemnată în BB, Fac. 49, 12. Cu toate acestea, pronumele *mine*, cu aproape 100 de ocurențe (subst. *mințe* nu apare în BB, Fac.), nu cunoaște niciodată varianta cu *-é-*.

Pe de altă parte, atât în ms. 45, cât și în ms. 4389 în capitolele și versetele de mai sus ale cărții *Facerea*, nu apar niciodată variantele cu *-é-* ale cuvintelor menționate mai sus, ci numai cele cu *-i-*: *aminte*, *cuvinte*, *îmbrăcămintea*, *dinși*. Referindu-ne la raportul dintre textul BB și cel al ms. 45 (o variantă a acestuia a stat la baza textului BB), constatăm că textul din BB manifestă o tendință spre arhaizare a limbii, tendință pe care am constatat-o și o vom întâlni și în alte cazuri. Presupunem că nu pe seama tipografilor, care, după toate probabilitățile, erau moldoveni, din cercul episcopului Mitrofan, putem pune această tendință ușoară de arhaizare, ci pe seama diortositorilor munteni, cu o formație lingvistică tradițională.

2.6.1. Închiderea lui *e* în condiții arătate în paragraful precedent, cu deosebirea că aici avem în vedere un *e* neaccentuat, nu s-a realizat cu aceeași consecvență ca atunci când *e* era sub accent. Aceasta era situația de la sfârșitul secolului al XVII-lea. Mai târziu, și acest *e* neaccentuat a trecut la *i*. Diferența de tratament a fost remarcată de O. Densușianu, *ILR*,

II, p. 69: a fost o discordanță în evoluția fonetică dintr-un cuvânt ca *credenșă > credinșă*, față de prepoziția *den < de + în (> din)*, căci ultima era neaccentuată în frază.

Situația aceasta se reflectă și în cele trei texte studiate. Astfel, prepoziția amintită, *den*, cunoaște în BB, Fac. sute de ocurențe (vezi *Indicele de cuvinte*), în timp ce varianta cu *-i-*, *din*, apare abia de 12 ori, marcând începutul schimbării spre faza actuală. În compuse ca *denainte*, *den(n)apoi*, *dencătroo*, *den(n)afară*, *dendrățul*, *denpreună*, *dentăi-dentii*, nu apare niciodată vreo variantă cu *-i-*. Iar în cazul lui *dentr(u)*, celor 45 de ocurențe din BB, Fac. li se opune o singură atestare cu *-i-*, *dintru* (17, 16), după cum forma *dintre* este atestată numai o singură dată (BB, Fac., 42, 24).

Tot un *e* neacc. *+n+cons.* există și în cuvântul *seminșie* 'Same, Geschlecht, Stamm', care apare în această formă în 7 ocurențe în BB Fac. (3, 15, 15; 6, 9; 9, 9; 12, 7; 15, 5, 13), față de 36 de ocurențe cu *-i-*: *seminșie*. Ultima formă este normală, deoarece cu vîntul este un derivat de la *sămînșă*, pl. *seminșe*, în care închiderea a putut avea loc mai înainte. Este cu toate acestea demn de remarcat faptul că forma cu *-c-* se întâlnește numai în textul BB, fiind, în mod evident, rezultatul acelei ușoare tendințe de arhaizare de care a fost vorba și în paragraful precedent. În ms. 45, varianta *seminșie* apare în toate cele 43 de ocurențe (există și varianta cu *să-*, *sămînșie*), iar în ms. 4389, cuvântul este folosit numai de două ori în forma cu *-i-*, *seminșie* (ms. 4389, Fac., 9, 9; 15, 13).

2.6.2. Vocalei lat. populare *-é-*, neaccentuată, provenită din *-ae-*, în lat. *paene ad*, a devenit, mai târziu, în urma velarizării prin labiala *p*, *-ă-* (*pănă*), după care s-a închis la *-t-* (*pînă*). Forma cu *-ă-* se întâlnește astăzi în multe graiuri populare și era generalizată în româna veche. În a doua jumătate a secolului al XVII-lea, se petrece schimbarea către faza actuală cu *-i-*. Procesul poate fi surprins și în textul BB, Fac., în care, din totalul de 66 de ocurențe, un număr de 59 au forma *pănă* (cu *-ă-*), iar un număr de 7 au *pînă* (cu *-i-*). În ms. 45 este foarte probabil folosită numai varianta cu *-ă-* în cartea *Facerea*, cum rezultă din sondajul pe care l-am făcut. Tot forma cu *-ă-* este prezentă și în ms. 4389, în care întâlnim grafia *пънъ*, de foarte multe ori.

2.6.3. Trecerea lui *e* neaccentuat, în poziție medială și finală, la *i* este un fenomen general și permanent în istoria limbii române, pentru care nu a putut fi formulată o „lege fonetică” (Philippide). Are loc și fenomenul invers, de trecere a lui *i* neaccentuat la *e*. În anumite zone dialectale, cum ar fi cea a graiului moldovenesc, cea din estul și nord-estul Munteniei, trecerea lui *e* neacc. la *i* se petrece cu o mai mare consecvență.

Fenomenul se întâlnește și în textele pe care le studiem. Astfel, în timp ce în BB, Fac. cuvântul *secior* (și *secioară*) apare în sute de ocurențe în această formă (cu *e* neacc. păstrat), în ms. 45, de proveniență nord-estică, în toate cazurile aceste cuvinte au *-i-*: *ficior*, *ficioară*. În ms. 4389, ca în BB, *secior*. Cu toate acestea, în BB, Fac. sînt înregistrate câteva cazuri de trecere a lui *e* neaccentuat, medial și final, la *i*. În prima categorie se găsesc multe forme articulate, ceea ce ne face să presupunem că acești *-i-* sînt roștiți ca atare și în poziție finală (nearticulată). Formelor cu *-i-* din BB le corespund forme cu *-e-* în ms. 45: BB: *brașile* (dar și *brașelor*), față de *brașele*, din ms. 45 (Fac., 27, 16); BB: *dobitoacile* (Fac., 34, 5), *dobitoacilor* (33, 17), față de *dobitoacele*, *dobitoacelor*, din ms. 45 (*ib.*); BB: *genunchile* (Fac., 30, 3; 48, 12), față de *genunchele*, în ms. 45; BB: *hainilor* (Fac., 27, 27), față de *hainelor*,

în ms. 45; BB: *hiclișug* (Fac., 27, 35), față de *vicleșug*, în ms. 45; BB: *ingerii* (Fac., 19, 15) (și *ingerii* apare de multe ori), față de *ingerii* din ms. 45; BB: (voi) *judica-o* (Fac., 15, 14), față de (voi) *giudeca-o*, din ms. 45; BB: *peștiră* (de 9 ori, alături de *peșteră* (de 6 ori), față de *peștere*; art. *peșterea*, din ms. 45, în toate ocurențele; BB: *pricipcă* (imperf.) (Fac., 24, 21), față de *pricepa*, în ms. 45; BB: *tinirel* (Fac., 4, 23), față de *tinerel*, în ms. 45; B: *viniră* (37, 35); *vinit-am* (32, 6); *viniți* (37, 27), față de *veniră*, *venit-am*, *veniți*, în ms. 45.

Varianta *sufletile* este atestată în BB, Fac. în 3 ocurențe, în timp ce același cuvânt, în varianta cu *-e* (*sufletele*, *sufletelor*), este întâlnit de 4 ori. În ms. 45, varianta cu *-i* cunoaște 6 ocurențe, iar cea cu *-e*, una.

În *nemică* (<lat. *nec-mica*), atestat în BB de 8 ori, și *nemic*, atestat o singură dată, trecerea lui *-e* neacc. la *-i* nu s-a realizat. Schimbarea este însă prezentă în ms. 45, în 5, din cele 8 ocurențe: *nimic*; *nemic* apare o singură dată, iar în două cazuri s-a recurs la alte cuvinte.

Consemnăm și câteva cazuri de trecere a lui *-e* la *-i* în *pietri* (BB, Fac., 31, 46, de 2 ori; la fel în ms. 45; pl. art. *pietрил* (Fac., 28, 11) se întâlnește în ambele telxte. Din ms. 45 mai consemnăm: *fapteli* (2, 2) și *zburătoare* (7, 11, pe margine).

Oscilația dintre *-e* și *-i* se constată și în cazul adv. și conj. *nice* (<lat. *nēque*). Varianta cu *-e* are în BB, Fac. 13 ocurențe, iar cea cu *-i*, 3. În ms. 45, se menține faza mai arhaică cu *-e*, *nice*.

2.7.0. Vocala nazală slavă din seria anterioară, *-e-*, din cuvântul vsl. *sūmēsti*, *-mēto*, de la baza rom. *a sminti*, apare ca *-e-* în contextul din BB, Fac., 31, 41: „Si-m *šmentiš simbria*”; în ms. 45, *smintiș*. Grupul *-in-* apare însă în BB de mai multe ori în derivatul *sminteață*.

2.8.0. Sunetul *i* accentuat din subst. *zi*, în formele *ziua* și *ziuă*, apare ca *-u-*, *dzuă*, *dzuă* în toate cele 18 ocurențe din ms. 45 (*dzuă* în 16, iar *dzuă* în 2); fenomenul constituie una din trăsăturile nordice, și totodată arhaice, ale acestui text. Trecerea lui *i* la *u* a avut loc, probabil, prin faza *i*, în urma unui proces de durificare a șuierătoarei: *dziya* > *dzya* > *dzyuă*, de la care a apărut și forma nearticulată *dzyūă*. În ms. 45 avem însă și formele *dzi*, *dzile*, fără durificarea africată. De aici putem deduce că în procesul de apariție a lui *-u-*, în locul lui *-i-*, în formele menționate, un anumit rol a avut și semivocala bilabială *-u-*. În BB, Fac. și în ms. 4389, se folosesc numai formele *ziua*, neart. *zio*. (Cf. I. 3.10.1.).

2.8.1. Lat. *i* + *n* + cons. > **e-* > **ă-* > *-i-*, în cuvântul *în-tro*, *-ăre* (**ēntro* > **āntro* > *īntro*). Formele cu *i* sint general folosite în scrierile analizate: *întra*, *întrară*, *întrat* etc. În limba literară, înlocuirea lui *i* prin *-i-* s-a produs abia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea (Vezi I. Gheție, *BDRL*, p. 113, 571, 582). În graiurile nordice, rostirea cu *i* se păstrează și astăzi:

2.8.2. Vocala *i* neaccentuată apare uneori trecută la *e* (fenomen invers față de cel de sub 2.6.3): *inemă* (BB, Fac., 20, 6); *dimineață* (BB, Fac., 15, 8, 13, 19, 23; 22, 3). În forma, atestată în BB de 4 ori, *dimineață* (1, 31; 19, 27; 24, 54; 49, 27), *de-* este etimologic. Varianta literară actuală, *dimineață*, este și ea prezentă în BB, Fac. (11 ocurențe); la fel în ms. 45 și ms. 4389). Același fenomen apare sporadic și în formele verbului *a trimite*: forma cu *-i-* neacc., *trimis*, *trimiseră* etc., este atestată în 39 de ocurențe, pe când cea cu *-e-*, *tremis*, *tremiteși*, numai în 3.

Aceeași schimbare se întâlnește în *întrestăciune* (BB, Fac., 44, 29, 31). În timp ce în ms. 4389 avem *întrestăciune* (ms. 45 are alți termeni).

2.8.3. Sincoparea lui *-i-*, devenit *e*, în cuvinte ca (*in*) *derepta* < lat. **directare*, *derept* < *directus*, *derege* < *dirigere* (CDDE, nr. 515), modificate în (*in*) *drepta*, *drept*, *drege*, poate fi urmărită în textele din secolul al XVI-lea și al XVII-lea. Generalizarea variațiilor cu sincopare are loc în decursul secolului al XVIII-lea; însă formele celelalte se mențin în multe graiuri populare pînă astăzi (Vezi I. Gheție, *BDRL*, p. 110–111, *passim*). Situația din textele de care ne ocupăm se prezintă astfel:

În BB, Fac. apar 9 ocurențe ale formei *înderepta* o singură dată *înderepta* (39, 23). Se constată, așadar, o tendință arhaizantă, căci în textul care a servit ca punct de plecare Bibliei de la București apar în cazul acestui verb numai formele sincopate; *înderepta*, *îndereptat*, *îndereptă*, *îndereptăz* caracterizează textul ms. 45, Fac. Dacă sincoparea din graiul popular de la baza acestui text este foarte veche, datînd, după opinia lui G. Ivănescu, încă din latina populară (*ILR*, p. 113), ea s-a petrecut, după același lingvist tot atunci și în viitorul grai muntenesc. Primele forme sincopate apar în secolul al XVI-lea tocmai în aceste graiuri. De aceea este și mai surprinzătoare recurgerea diortositorilor BB la formele nesincopate, de proveniență transilvăneană. Prezența acestora din urmă în ms. 4389 (*va* *înderepta*, Fac., 24, 40; *îndereptăz*, 24, 42; *îndereptat*, 24, 56; *îndereptă*, 24, 27) este însă explicabilă, atîta timp cît și alte fapte lingvistice din acest text indică proveniența sud-ardelenească a traducătorului lui.

În BB Fac., întîlnim apoi *dirept* (11 ocurențe) și *derept* (4 ocurențe); *direptă* (5 ocurențe) și *dereptă* (1 ocurență); *direpți* (4 ocurențe). La fel se prezintă situația și în ms. 4389. Dar în ms. 45 ne întîmpină numai formele cu *-i-* (sau *-e-*) sincopat: *drept*, *dreaptă*, *drepti*.

Derivatul *dereptate* cunoaște în BB, Fac. 7 ocurențe, iar varianta cu *-i-*, *direptate*, 4 ocurențe. O situație similară există în ms. 4389: *direptate* este atestat de 6 ori, *dereptate*, de 2 ori, iar într-un caz apare expresia *cu mîna dereptă* (ms. 4389, Fac., 20, 5). Dar în ms. 45, cuvîntul în discuție este fără *-i-* sau *-e-*: *dreptate(a)*, în 6 ocurențe; în trei dintre acestea (20, 13; 21, 23; 24, 49) se întîlnește grafiia *dreptatealea*. Cu toate acestea, în *Cuvîntul înainte către Mitropolia*, p. 3, cu care se deschide ms. 45, se întîlnesc formele nesincopate, arhaizante *dires* și *diresaș*, care trebui explicate fie prin intervenția copistului, fie în alt mod.

2.9.0. Vocala accentuată *o*, în cuvîntul *torbă*, apare ca *u*, *tulbă*, în toate cele trei texte studiate (Fac., 3, 27). Schimbarea pare a fi avut loc sub influența vsl. *tulū* 'Köcher', cum presupune H. Tiktin, *DRG*, s.v., cu care ocazie s-a produs și substituția lui *-r-*, care exista în etimon (tc., sl, rus., ucr., *torba*), prin *-l-*: *torbă* – *tulbă*.

2.9.1. Vocala *o* neaccentuată se menține ca atare în câteva cazuri: *conștința* (BB, Fac., 2, 9); *coprinșe* (ms. 45, Fac., 41, 57/58/).

2.9.2. O singură dată a fost înregistrat fenomenul sporadic de delabializare a vocalei *o* neacc.: *apărăpiindu-să* (ms. 45, Fac., 18, 23).

2.9.3. Vocala *o* neaccentuată apare ca *u* în: *rumânească* (ms. 45, Cuv., p. 1, col. 2; ms. 4389, C1, p. 1); (*noi*) *rumînii* (ms. 4389, C1, p. 2); *amurșit* (ms. 45, 32, 32; dar, în același verset, și *amorșitu*).

2.9.4. Cuvîntul de origine vsl. *a porunci* < vsl. *poročili* este atestat în forma menționată de 20 de ori în textul BB, Fac.; în 2 ocurențe însă apare forma *porinci* (42, 25, 45, 19) și, o singură dată, *poronci* (22,

20). Varianta *porinci* este prezentă și în ms. 45, Fac., 3, 11; 6, 22), iar varianta *porđnci*; în ms. 4 389 (26, 11; 32, 17), alături de *porđncit* (27, 19; 31, 16), dar și de *porunci* (32, 19). După cum se vede, vocala nazală slavă *-ǫ-* a fost reflectată când ca *-un-*, din care, prin delabializare, a rezultat varianta cu *-in-*; când ca *-on* din care, prin același fenomen, a rezultat *-ăn-*. S-ar putea totuși ca varianta *poronci* să fi rezultat din *porunci*, printr-un fenomen de asimilație progresivă (*o* → *u* → *o* → *o*) (Cf. și O. Densusianu, *ILR*, II, p. 456). În folosirea acestui cuvânt, norma literară încă nu era fixată în cele trei texte studiate.

2.9.5. Consemnăm și formele neobișnuite a două cuvinte cu etimologie nesigură. Este vorba de forma *șovișe*, din ms. 4 389, Fac., 30, 37, în loc de *șuvișe* 'fășii' (Scriban, *Dict.*, s.v. îl derivă din hg. *ševica*), și de *deslușit*, pentru *deslușit*, din ms. 45, Cuv., p. 1 (Scriban, *op. cit.*, s.v., îl explică din sl. *do-slušati*).

2.10.0. Lat. *nūbilum*, devenit în româna veche *nūđru*, a cunoscut în graiurile dacoromânești diferite evoluții în ceea ce privește timbrul vocalelor aflate în hiat. Vocala *ú* în hiat cu *ă* (acesta provenit din *e* < *i*) a evoluat spre *ú* → *ó* → *o* → *o* → *u*, rezultând forma nordică *nóur*; sau, de la faza *ó* → *o*, prin contracție, a rezultat forma sudică (muntenască) *nor*. Parțial, evoluția se întâlnește și în *būbalus* > *būđru* > *būor* (*u*) > *bóor* > *bóur*. Situația actuală din graiuri poate fi văzută la: I. Gheție, *BDRL*, p. 119.

În cele trei texte studiate, sînt atestate următoarele stadii:

În BB, Fac. apare forma *nóor*, în 2 ocurențe (9, 14, 16) și *nor*, de asemenea (9, 13, 14); totodată, există și verbul a *nóorá*: „Cînd rîu nóra noor pre pămînt” (BB, Fac., 9, 14). Scrierea cu *-oo-* nu mai este în acest caz o chestiune de grafie, ci ea notează o realitate fonetică dintr-o fază intermediară (vezi mai sus).

În ms. 45, formelor precedente le corespund: *nūđr* (9, 13, 14), *nūđrii* (9, 14), *nóđr* (9, 16), iar verbul este a *núđrá*; prin urmare avem a face cu o fază mai veche decît cea din BB (de remarcat forma intermediară *nóđr*). Sub influența acestor forme nordice, diortositorii au adoptat forme cu 2 silabe, din care prima are vocala *o* (*nóor*), care poate fi totuși și o fază intermediară mai veche.

Faza actuală literară, de proveniență sudică, a acestor cuvinte se întâlnește în ms. 4 389, Fac., 9, 14: „Cînd voi înnora pămîntul cu nori”. În multe privințe, cum se va vedea mai departe, acest text este cel mai apropiat de faza ulterioară, modernă, a limbii române literare.

2.10.1. Cuvîntul *cuib* (<lat. **cubium*) este atestat în BB, Fac., 6, 14, în forma de pl. *cúuburi*, traducînd gr. (β) *νεοστιά* 'niche', 'cuvée'. Apariția unui *-u-* după *-i-* semivocalic a fost interpretată de O. Densusianu, *ILR*, II, p. 73 ca „o urmă de labializare a lui *i*”. Atestările acestei forme sînt numeroase în cartea *Ieșirea*: 27, 11, 12, 13, 14, 15 (aici *cóuburile*), 16, 17, 18, 19; 36, 20, 21; 22, 26, 34, 37; 39, 10, 14, 15, 17 etc. Forma este cunoscută din mai multe scrieri din secolul al XVI-lea, precum și din secolul al XVIII-lea (vezi H. Tiktin, *DRG*, s.v.). Ea constituie o particularitate a textului BB, neîntîlnindu-se în ms. 45 și în ms. 4 389, cartea *Facerea*.

2.10.2. Grupul *ciú-*, din cuvîntul *ciutură* (<lat. **ciutūlus*, **kiutulus*, REW³, nr. 2 290, 4 748), a cunoscut un fenomen de delabializare, devenind *ci-*: *ciutură* (ms. 4 389, Fac., 24, 14; cuvîntul este scris pe margine, de aceeași mînă, pentru a-l explica pe *vadră* din text); *ciotără* (ms. 4 389, Fac., 24, 15); *ciutură* mai apare în ms. 4 389 Fac., în 24, 14, 16, 45.

2.10.2. bis. Delabializarea lui *ú* se întâlnește în ms.

45, Fac. (8, 8, 9, 10, 11, 12) în *porîmb*. Forma cu *-ă-* etimologic, *părlîmb* (<lat. *palumbus*), apare în același text (15, 9).

2.10.3. Vocala *u* neaccentuat din cuvîntul *ciutură* apare uneori transformată în *o*: *ciútoră* (ms. 45, Fac., 24, 17, 43); *ciotără* (ms. 4 389, Fac., 24, 15).

2.10.4. Sunetul *u* final apare foarte des în ms. 45, atît cînd e precedat de consoană simplă, cît și cînd are înainte un grup de consoane, altele decît *mula cum liquida*. Editorii BB au procedat la o eliminare a acestui sunet, dar nu în mod sistematic, astfel că în textul *Facerea* întîlnim destule cazuri de *-u*: *arcu* (21, 16); *ascunsu* (31, 36; 35, 4); *așezu* (41, 13); *coptu* (19, 3); *clmpu* (24, 63); *facu* (18, 17); *iedu* (37, 31; 38, 17); *întorsu* (11 ocurențe); *întórcu* (24, 49); *întórșu* (50, 18); *măntincu* (27, 4; 28, 20); *mergu* (5 ocurențe); *mersu* (3 ocurențe); *ospăđu* (21, 8); *řtsu* (18, 13); *urđscu* (29, 33); *voiu* (de sute de ori). După cum se vede, textul BB nu a reușit să renunțe la un fenomen caracteristic unei faze mai vechi din istoria limbii române literare.

În ms. 4 389 nu apare niciodată *u* final (în poziție finală absolută). În cazul cuvintelor *cumu* și *cîndu*, cînd acestea sînt urmate de pronume conjuncte, el se menține totuși: *cumu-ř* (ms. 4 389, Fac., 27, 8); *cumu-l* (38, 18); *cumu-ș* (38, 29); *cîndu-ř* (40, 14). Din acest *-u*, prin delabializare, provine *i* din formele pronomiale *řș*, *řř*, *řl*.

3. CONSONANTISMUL

3.1.0. Palatalizarea labialelor. În textul BB, *Facerea*, se întîlnesc o serie de forme cu palatalizarea lui *f+i>h*, cărora în ms. 45 le corespund variante cu *f*. Astfel, cuvîntul *řiară* (<lat. *fěra*) este atestat de 3 ori în BB, Fac. cu forma *řiară* (řřřřř), de 9 ori în varianta articulată de pl. *řiarăle* și o dată *řiarđlor*, în total 13 ocurențe ale formei cu *h*. Față de această situație, în locurile corespunzătoare din ms. 45 nu apare niciodată vreo variantă cu *h*; dimpotrivă, în 5 ocurențe apare *řiarăle*, iar în 8, *řiganie*. Totuși, textul BB nu este consecvent, căci într-însul apare și varianta cu *f*, *řiarăle* (3 ocurențe), acolo unde în ms. 45 se spune *řiganiele* (Fac., 6, 19; 9, 2; 44 28). În BB, Fac. (49, 3) avem *herbi*, față de *řierbi*, din ms. 45. Preferința diortositorilor BB pentru variantele cu palatală în locul spirantei labio-dentale este surprinzătoare, mai ales că nu poate fi vorba aici de o influență din partea originalului. Sau poate copistul ms. 45 a înlăturat formele cu *h* din acest text, iar varianta milesiană avută la îndemînă de cărturarii bucureșteni coșținea formele cu labio-dentala alterată? A pune însă aceste forme numai pe seama tipografilor, care se pare că erau moldoveni, sau a le atribui numai lui Mitrofan, moldovean și el, fără a lua în considerație controlul exercitat de cărturarii bucureșteni (frații Greceanu), este iarăși greu de admis. Oricum, ne aflăm în fața unui fapt de limbă literară în care BB adoptă „norma” moldovenească. Dar în BB, Fac. 4, 22 avem *řier*, față de *her*, din ms. 45.

3.1.1. O formă specială de palatalizare prezintă verbul *a (se) řășchira*, 'a (se) împrăștia', 'a (se) răsîndi'. El este atestat în BB, Fac. în 3 locuri: 9, 19; 10, 18, 32. În afară de aceste ocurențe, textul ms. 45 mai conține încă următoarele forme: (*ne vom*) *řășchiră* (Fac., 11, 9; BB are *răsipi*); *řășchirđ* (Fac., 11, 8; BB: *răsipi*); *au řășchirat* (Fac., 11, 9; BB: *au răsipit*). Și de data aceasta, în ms. 4 389 apare variantă nepalatalizată din limba literară actuală: *řășřirăm* (Fac., 11, 4); *se-au řășřirat* (Fac., 10, 18, 32; 11, 9); *se va řășřira* (Fac., 28, 11); *řășřiră* (Fac., 31, 25). Față de paragraful

precedent, de data aceasta ms. 45 conține forma dialectală moldovenească, pe care cei care au publicat BB nu au eliminat-o decât în jumătate din ocurențe. Încă o dată, textul BB se dovedește a fi caracterizat prin lipsă de consecvență în adoptarea unei norme ferme de factură sudică.

Referitor la cuvântul *rășchira*, este de observat că apariția ocluzivei palatale *-ki-* comportă anumite precizări. Deoarece etimonul cuvântului este *fir*, precedat de prefixul *răs-*, forma așteptată în urma palatalizării ar trebui să fie *răshira*. Într-adevăr, această formă există, fiind atestată în 1620 la Moxa: *răshirară* (vezi I. Gheție, BDR, p. 277). Tot din același secol datează și prima atestare a formei *a răsfira*, din *Îndreptarea legii*, 1652 (H. Tiktin, DRG, s.v.), mai veche decât cea de mai sus, din ms. 4389.

Insuficient explicată este apariția ocluzivei palatale surde *-ki-* în locul lui *-hi-*, precum și a grupului *-ski-*, în loc de *-shi-*, din *răschira*, *rășchira*, variante atestate de mai multe ori în secolul al XVII-lea (la Varlaam, *Psaltirea* de la Bălgrad, din 1651, în BB, Dosoftei, Cantemir etc.). În mod normal, în afară de rellexul *-h'i-*, menționat mai sus, în graiurile palatalizante s-a realizat, pe o arie mult mai întinsă, varianta cu *-si-*, sau ar fi trebuit să se realizeze: *răssiră*, așa după cum din *a se șfii* (<vsl. *svēniti se, -njō se*) a rezultat, pe de o parte, *a se sh'iji*, pe de altă parte, *a se sšiji*. Ultima realizare a existat cu adevărat, căci ea stă la baza vb. mold. *a se siji* (rostit și *siji*), cuvânt atestat încă la Miron Costin: „Să siia împărăția de sfada leșilor“ (H. Tiktin, DRG, sub *sfii*). În acest caz, grupul mai puțin obișnuit *-sš-* s-a redus la *-si-*. Constatăm însă că dintr-un **răssira* nu întîlnim în graiuri un **răshira* sau *răshira*, ci, dimpotrivă, formele *răschira*, *rășchira*, cu un *-ski-* neexplicat. O primă încercare de a-l explica pe *-ki-* ar putea fi invocarea fenomenului sporadic de trecere a lui *-h'i-* la *-ki-*, chiar în cuvântul *fir*: răspunsurile din două puncte, 602 și 615, din jumătatea de sud a Moldovei, conțin forma *kir* (vezi NALR. Mold. Bucov., I, h. 7, *fir* (de păr), p. 28-29). Fenomenul este însă cu totul accidental și el nu poate explica o schimbare pe o arie atât de întinsă a lui *-fi-* la *-ki-*, cum încearcă să susțină și H. Tiktin. Forma cu *-ki-* nu a putut să apară numai în aria mult mai restrînsă în care *-fi-* trece la *h'i-*, situată în sudul Moldovei mai ales. Tot neexplicată suficient este apariția lui *ș*, pe care același lingvist, H. Tiktin, o pune pe seama influenței unor verbe ca *a deșcheia*, *a deșchide*, *a dejghela*.

În această situație destul de neclară, socotim că poate fi formulată o altă explicație. Originea formei *a răschira* trebuie căutată mai ales în aria moldovenească în care *fir* a devenit *șir*, arie aproximativ de două ori mai întinsă decât cea în care varianta palatalizată sună *h'ir*. Forma neatestată *răssiră* a fost influențată nu de verbe ca cele invocate de Tiktin, ci de un verb aparținând aceleiași sfere semantice, anume *a răschia* 'aufhaspeln, weifen' (probabil dintr-un lat. pop. **rascläre*). Într-o construcție populară moldovenească de tipul: **răssir șirile pi răskitōr* (graiul moldovenesc central și nordic), sau **răshir h'irile pi răskitōr* (graiul moldovenesc sudic), pe de o parte, și *răskij șirili* (*h'i-rili*) *pi răskitōr*, se întîlneau grupurile **-sš-*, *-sh'i-*, din vb. *a răsfira*, cu grupul *-ski-*, din *răskij* și *răskitōr*. Aceste cuvinte din urmă le-au influențat pe cele dintîi, astfel încît **a răssiră* și *a răshiră* au devenit *a răschira*, *a răschira* (în ultimul caz, prefixul *răs-* s-a menținut, dar a fost preluat grupul *-ki-*).

Noua formă *rășchira* (*răschira*) a fost un timp acceptată în norma literară nordică, moldovenească mai ales. Din altă variantă, pierdută, a ms. 45, ea a fost preluată, necritic, în textul BB.

3.2.0. Evitarea formelor palatalizate, considerate și în Moldova neliterare, a avut ca efect apariția unor variante hipercorecte (sau hiperliterarizate). Astfel, în graiul moldovenesc, cuvântul *mogyla* a fost transformat în *movilă*, considerîndu-se că *-fi-*, care exista de fapt în etimon, ar fi rezultat prin palatalizarea fricativei labio-dentale *-v-t-i-*. Această formă moldovenească s-a impus în norma limbii literare din toate regiunile țării. Astfel se explică prezența în textul BB, Fac., (31, 47, 48, 51, 52), și în cel al ms. 4389, numai a formei *movilă*. Ea este, desigur, prezentă și în ms. 45.

3.3.0. Variante hiperliterarizate sau hipercorecte cunosc și cuvintele *viclenie* și *vicleșug*, precum și verbul *a vicleni* (< magh. *hütlén hütlén* 'unglăubig, treulos', *hüllenség* 'Treubruch, Untreue'). În BB, Fac., norma este oscilantă. O dată apare forma cu *h-*, *hicleșug* (27, 35), iar de două ori cea hipercorectă, *vicleșug* (34, 13), respectiv *vicleniță* (imperf.) (37, 18). În ms. 45, se folosește numai forma cu *v-*. Dar în ms. 4389, întîlnim de două ori varianta cu *h-*: *hiclenie* (Fac., 34, 13); *nehiclean* 'sincer' (Fac., 25, 27). Ultimul cuvînt este atestat de Lajos Tamás, EWUR, p. 849, abia în anul 1837, astfel că prima atestare ar putea să fie aceasta din ms. 4389. Cuvintele de care ne ocupăm au fost folosite cu *h-* încă din secolul al XV-lea, în texte scrise în slavonește: *хитакн*, în 1462/65; *хитакнство*, în 1434 (EWUR, p. 849). Sunetul inițiat trebuia să fi fost rostit ca o spirantă palatală sonoră, *y*, pentru a putea fi apoi substituit de vorbitorii dialectului moldovenesc prin spiranta labiodentală sonoră *v-*. Ca și în cazul cuvîntului *movilă*, și aceste forme hiperliterarizate moldovenești au devenit astăzi singurele admise de limba literară.

3.4.0. Africatele *ğ* și *dz* (*d*) se prezintă în mod diferit în textele studiate. Ne vom ocupa întâi de africata *ğ*. Aceasta, plecînd de la exemplele de care dispunem, provine fie din spiranta palatală sonoră latinească populară *j*, urmată de *o*, *u* (prima africitizare), fie din ocluzivele dentală (*d*) și velară (*g*), urmate de *-i + ó*, *ú* (a doua africitizare). Pe teren românesc, africata rezultată a cunoscut o diversificare după dialecte: în partea de sud, *ğ* a trecut la *j* (*ž*) (șuierătoare palato-alveolară sonoră), care mai tîrziu a fost acceptată în norma limbii române literare moderne; în dialectele din jumătatea de nord a teritoriului dacoromân, acest *ğ* s-a menținut un timp în graiurile populare, a pătruns în limba scrisă și a rămas în norma variantei moldovenești a limbii literare pînă pe la mijlocul secolului al XIX-lea (V. Alecsandri). În graiurile populare, africata a pierdut elementul ocluziv, devenit spiranta de tip moldovenesc *ž*.

Cum este de așteptat, în BB, Fac., predominantă este realizarea ca *j* (*ž*), de tip muntenesc: *joc*, *jos*, *a juca*, *a judeca*, *judecată*, *jug*, *juncă*, *a junghea*, *jungher*, *jur*, *a înconjura*, *împrejūr*, *a jura*, *jurămînt* (vezi *Indicele de cuvinte*). În ms. 45, dimpotrivă, predominante sînt realizările cu africata *ğ*.¹ Cu toate acestea, în textul BB, Fac., sub influența textului manuscris care avea trăsături ale „normei literare nordice“, sau datorită unor tipografi moldoveni, s-au strecurat unele forme cu *g*: *încungiurără* (BB, Fac., 19, 4; la fel în ms. 45); *încungiură* (BB, Fac., 2, 13; la fel și în ms. 45).

Mai numeroase sînt imixtiunile „normei sudice“ muntenesti, prin mîna copistului Dumitru din Cîmpulung, în textul ms. 45, Fac.: *jos* (26, 35; 28, 18); *juclîndu*

¹ O prezentare detaliată a celor două realizări din întregul text al *Vechiului Testament*, din BB și din ms. 45, a făcut N. A. Ursu, în studiul *Noi informații privitoare la manuscrisul autograf și la textul revizuit al VECHIULUI TESTAMENT tradus de Nicolae Milescu* (I), în „Limba română“ XXXVII, nr. 5, sept.-oct., 1988, p. 466-468.

(21, 9); *jagul* (27, 40); *să junghe* (22, 10); *jungheluri* (43, 16); *ai jungheat* (37, 30); *au jurat* (24, 37).

În textul ms. 4389 este respectată peste tot norma muntenească cu *j*.

3.4.1. Africată *dz* (*dʒ*) provine fie din lat. *j + á* (prima africată), fie din *d + i + á*, din *d + i + vocală neacc.* în silabă finală, din *g + i* în aceleași condiții ca *d* (a doua africată), fie din *d + i* (*i*, *ī*, *-i*) (a treia africată). Acest *dz* caracterizează în epoca veche limba scrisă din zona nordică, unde avea și bază populară. În partea de sud a dialectului dacoromân, africată a pierdut în epoca preliterară caracterul său propriu, adică elementul oclusiv, transformându-se în spiranta *z*. Această situație se reflectă în cele trei texte studiate. Ms. 45, care indirect a stat la baza textului din BB, are în cartea *Facerea*, și în totalitatea lui, drept normă africată *dz*. Copistul muntean al acestui manuscris o consemnează mai des în partea de la început a textului, dar pe măsură ce înaintează cu scrisul, uită să o mai scrie, punând în locul ei spiranta *z* (vezi N. A. Ursu, *op. cit.*, p. 465). În BB, *Fac.*, norma muntenească cu *z* este respectată în întregime. Aceeași situație se întâlnește și în textul ms. 4389.

3.4.2. În ms. 45, *Fac.*, se întâlnesc câteva cazuri de înlocuire a africătei *dz*, prin *z*: „*cătră amiazădzii*” (sud) (20, 1); „*În amiazădzii*” pe la amiază (18, 1) (în ambele exemple, al doilea *dz* este menținut); *iezi-lor* (27, 8, 16); *zace* (<*jacet*) (8, 21).

3.4.3. Într-un cuvânt de origine slavă, în mod neașteptat, în locul spirantei *z*, apare africată *dz*. S-ar putea să fie vorba de o intervenție a copistului, care confundă aceste situații, cum foarte rar se întâmplă celor care aparțineau zonei nordice. În ms. 45, *Fac.*, întâlnim forma *bodzii* 'idolii' (<pl. sl. *bozi*; sg. *bogŭ*), (31, 19, 31). Alte împrumuturi de origine slavă cu *z* etimologic îl mențin pe acesta: *izvor* (ms. 45, *Fac.*, 2; 6); *Indrăzni(re)* (*Fac.*, 35, 17); *a zidi* (2, 7) etc.

3.4.4. Este cunoscut că spiranta dentală sonoră *z*, inexistentă în latină, cu excepția împrumuturilor de origine greacă, s-a transmis în română prin cuvinte ca *a bateza* (<lat. *baptizo* <gr. βαπτίζω), *a culeza* (<lat. *collizo* <gr. κολλίζω). Dar această spirantă a putut apărea pe teren românesc și prin sonorizarea lui *s* din prefixul *ex-*, printr-un fenomen de acomodare la consoana sonoră următoare. Este cazul unor cuvinte și forme ca *a zbură*, *zburătoare*, *zburând*, din BB, *Fac.* (1, 20, 21), al căror etimon este lat. *ex-volo*, sau ca al verbului *a zbea* 'a (se) zbici', 'a se usca', foarte probabil dintr-un lat. **ex-bibo* (H. Tiktin, *DRG*, s.v.). În aceste exemple, în ms. 45 nu întâlnim niciodată africată *dz*, ci numai spiranta *z*.

3.5.0. Fenomenul velarizării (Generația *i*). Prin schimbarea locului de articulație, vocalele prepalatale *e* (-*e*), *-e* din diftongul *ea*) și *i*, precedate de anumite consoane, devin vocale velare: *ă* (-*ă*) și *i*. Fenomenul a avut loc în diferite graiuri, în perioade diferite și în condiții fonetice specifice anumitor categorii de consoane. Velarizarea prin șuierătoare, de pildă, însoțită, în alte zone, de rostirea muiată a acestora, s-a petrecut în graiul de tip muntenească într-o perioadă mult mai veche decât în graiul de tip moldovenesc. Velarizările prin siflante și prin africată, sau velarizările prin labiale sau prin *l*, *d*, *n*, *r*, au avut loc, fiecare în parte, în condiții specifice. În momentul apariției textelor vechi românești, efectele acestor schimbări în graiuri se produsese, astfel încât în texte se reflectă în mare măsură un amestec al formelor velarizate și nevelarizate, amestec care a devenit normă până astăzi în limba literară. Din marea varietate și bogăție a acestui fenomen, care a contribuit enorm la creșterea ocurenței vocalelor *ă* și *i* în română, vor fi pre-

zentate mai departe, pornind de la cele trei texte analizate, câteva constatări și fapte mai semnificative.

3.5.1. Velarizarea prin șuierătoare *e* și *i* (*ș*) și *j* (*ș*) a avut loc, cum s-a spus, în mai multe rânduri, în graiuri diferite și în epoci diferite. Prima velarizare prin șuierătoare a vocalelor *e* și *i* s-a petrecut indiferent dacă în silaba următoare sau în imediată vecinătate se aflau *e*, *i*, sunet muiat. Ea a avut loc pe la începutul epocii numită „româna primitivă”, așadar după secolele al VII-lea — al VIII-lea, fiind caracteristică dialectului muntenească (Cf. Tiktin, Philippide; vezi G. Ivănescu, *ILR*, p. 330). Prin acest fenomen, se explică variantele muntenești; *bășică*, *cămașă* (-*e*), față de cele de tip moldovenesc: *beșică*, *cămeșă*; apoi munt. *șădu*, *șade*, *șarpe*, *șapte* etc., față de mold. *șăd(u)*, *șade*, *șarpe*, *șapte* etc. Într-o fază ulterioară; probabil prin secolele al XIII-lea — al XIV-lea (Ivănescu), și după ce diftongul *ea* — *e* trecuse la *é* — *e* (-*e*) (vezi mai sus sub 1.2.1.0.), se petrece acest fenomen al durificării șuierătoarelor, și implicit al velarizării, și în graiul moldovenesc și în cel ardelenesc, care până atunci nu cunoscuseră decât rostirea muiată a șuierătoarelor. Astfel, din forme ca *șăde*, *șapte* au rezultat, mai întâi, *șede*, *șepte* (există și faza cu *-é*), iar prin durificarea lui *s*, *șade* *șapte*. Un cuvânt ca vsl. *šali*, rostît la început de moldoveni cu *j* (*ș* muiat), deci *j'ale*, apoi *jgăle*, deci ca și cum ar fi avut un diftong *-já* în poziție *e*, l-a transformat pe acest *-já* în *é*, iar prin fenomenul de care vorbim, a ajuns să sune în graiul moldovenesc *jăle*. În același timp, așadar cam prin secolul al XIV-lea șuierătoarele *e* și *i* dure căpătă în unele graiuri muntenești o rostire muiată (vezi G. Ivănescu, *ILR*, p. 471). În mod schematic, avem următoarele două faze: faza I: munt. *șă*, *și*, *jă*, *ji* — mold. *ș'e*, *ș'i*, *j'e*, *j'i*; faza a II-a (după secolul al XIV-lea): munt. *ș'e*, *ș'i*, *j'e*, *j'i* — mold. *șă*, *și*, *jă*, *ji*. Aceste rezultate se referă la situația din graiurile populare. În limba scrisă, se constată un mare amestec de forme velarizate și nevelarizate, pentru că alături de baza dialectală au acționat și alți factori, printre care tradiția grafică a unor școli de scriere din diferitele provincii românești a jucat un rol deloc lipsit de importanță.

În cazul celor trei texte studiate, velarizarea prin șuierătoare va fi ilustrată prin exemplele care urmează. În ms. 45, provenit dintr-o zonă în care durificarea șuierătoarelor avusese loc înainte de apariția primelor texte, constatăm că apar totuși foarte multe forme cu șuierătoarele muiate. Această discordanță dintre limba literară și graiuri se constată și în cazul velarizării prin *s*, *z*, *l*, *dz*. Rostirile *șatră*, *așia*, din acest text, și din alte texte moldovenesti din epocă, s-ar explica, după G. Ivănescu, *Probl.*, p. 254, printr-o tradiție grafică, având la origine o particularitate proprie graiului aristocrației maramureșene.

3.5.2. Adv. *așa* (<lat. *ecum + sic + a*) a avut inițial șuierătoarea muiată: *acșia*, *așia*. Prin durificarea lui *ș'*, s-a ajuns în dialectul sudic, muntenească, la forma *așa*, pe care o întâlnim în cele 35 de ocurențe din BB, *Fac.*, precum și în ms. 4389. Ea aparține astăzi normei limbii literare (chiar dacă în vorbirea de tip muntenească se aude și *așia*). Cum s-a văzut, în dialectul nordic, moldovenesc, rostirea cu *ș'* muiat din latina populară până în secolul al XIV-lea. Durificarea realizată acum în graiuri a dus la transformarea sintagmei *așă-i*, devenită *așé-i* și apoi *așé-i*, în *așă-i*; din această formă s-a detașat mold. *așă*. La nivelul limbii literare din secolul al XVII-lea, însă, s-a menținut scrierea (și, cu siguranță, și rostirea, în cazul oamenilor de cultură) cu șuierătoarele muiate: *Boloșani*, *a șeșea*, *orășeanii*, *șapte* etc. (vezi I. Gheție, *BDRL*, p. 144). Acest mod de scriere este aproape general în ms. 45, *Fac.*: *așea*

(aurt, în 2 ocurențe; awa în 20 de ocurențe). Grafia awa, consemnată în 6 ocurențe, s-ar putea datora copistului muntean al acestui text.

3.5.3. Cuvântul *cenușă* (< lat. *cinusia*) este folosit cu această formă (cu *-șă*) în BB, Fac., 18, 27, în timp ce în ms. 45, *ibid.*, întâlnim varianta cu *-se*, *cenușe*. Forma de genitiv sg. *cenușii* (în *feliul cenușii*, *cenușiu*) cunoaște 3 ocurențe atât în ms. 45, cit și în BB (30, 39; 31, 10, 12). În ultimul text s-a transferat scrierea din ms. 45.

3.5.4. În BB, Fac., verbul *a așeza* (< lat. *ad-sediare*) apare de 2 ori cu șuierătoarea muiată *șe*: *așeză* (40, 21); *să mă așezu*, respectîndu-se scrierea din ms. 45, numai că în cazul africanei *dz*, această a fost înlocuită prin *z*: *așeză*, *așezu*. Preferința pentru norma cu șuierătoare dure a celor care au tipărit textul BB se trădează însă atunci cînd în locul cuvîntului *punea*, din ms. 45 (Fac., 29, 3), ei recurg la cuvîntul *așază*, cu șuierătoarea dură *șă*.

3.5.5. Ultima constatare este ilustrată perfect de analiza verbului corădical *a șede*, care în BB, Fac. cunoaște 18 ocurențe. Dintre acestea, secvența *șe* apare de 6 ori (*șede*, *șezi*, *șezînd*, *șezu*, *au șezut*), iar *șă* de 12 ori (*șădea*, *șădeți*, *șăzi*, *șăzînd*, *șăzu*, *șăzură*, *au șăzut*). Numărul dublu de ocurențe cu șuierătoare dure este cu atât mai surprinzător cu cît modelul, adică textul analog al ms. 45, azi pierdut, probabil că nu conținea nici o singură ocurență cu *șă*, dacă judecăm după situația din ms. 45; în care, în 17 cazuri apare numai șuierătoarea muiată *șede*, *ședeți*, *ședzi*, *ședzînd*, *ședzu*, *ședzură*, *au ședut*. Diferența de o ocurență față de BB se explică printr-o greșeală de copist, care, în ms. 45, a scris *cădzînd*, în loc de *ședzînd*. Rezultă foarte clar din cele de mai sus că cei care au tipărit textul BB aveau o altă normă în privința cuvintelor cu șuierătoare decât autorul, eventual și revizorul, ms. 45, înlocuind în proporție de 2/3 variantele cu *șe* prin cele cu *șă*. Li se poate totuși „reproșa” lipsa de consecvență, pe care însă nu au arătat-o în cazul substituirii africanei *dz*, prin *z*. Numărul realizărilor de tipul *șă*, și era în creștere în scrierile muntenești de după 1600 (vezi I. Gheție, BDRL, p. 140). Ele sînt prezente și în ms. 4 389, în care verbul *a șede*, în toate cele 17 ocurențe, cunoaște numai realizarea cu silaba inițială *șă*:

șădea, *șădeți*, *șăzi*, *să șază* (< *șăază*) (24, 55), *șăzînd*, *șăzi*, *șăzu*, *șăzură*. Limba literară modernă va renunța la aceste realizări, preferînd pe cele de tipul conținut în ms. 45.

3.5.6. Verbul *a deșerta* este prezent în BB, Fac. cu formele *deșărtă* (24, 20) și *fu deșărtîndu* (42, 35). Acestea, în ms. 45, le corespund forme cu șuierătoare muiate, *-șe*: *deșertă*, *deșertînd*. Totuși, în BB, Fac., 31, 42, apare și adj. *deșert*, față de *dășertu*, din ms. 45. Forma de fem. sg. *deșărtă* este aceeași în ambele texte (37, 27). Față de aceste texte, ms. 4 389 are *dășărtă* (Fac., 24, 20) și *dășărtă* (Fac., 42, 35), precum și subst. *dășărtul* (mieu), scris pe margine, de aceeași mînă, pentru *șoldul* (mieu) din text (Fac., 47, 29) și, încă o dată, *dășărtul*, tot pe margine, de aceeași mînă, în loc de *mijlocul* (tău) din text (Fac., 35, 11). Sensul ‘Weiche (der Säugetiere)’ din aceste contexte al cuvîntului *dēșert* pare a fi atestat în acest manuscris pentru prima dată.

3.5.7. Față de varianta *greșală* din BB, Fac. (31, 36; 50, 17) și de *greșalele*, din BB Pred. I, p. 2, r. 33 de sus, ms. 45 are, în aceleași locuri din cartea *Facerea*, forma cu șuierătoarea muiată *greșială*, scrisă cu *-uă*, respectiv *greșeală*, scrisă cu *-uă*; cf. la Dosoftei, PV, p. 944, грешалее. În ms. 4 389, se reflectă norma sudică, ca și în BB, cu varianta velarizată *greșală*. În acest text, *-șă* apare chiar și într-o formă verbală:

să nu greșăști (Fac., 20, 2), în timp ce în BB și în ms. 45 acest verb are numai forme cu *-e* sau *-i* după *ș*: *greșești*, *voi(u) greși*, *greși(t)* (7 ocurențe).

3.5.8. Ms. 4 389 conține și alte forme cu velarizarea lui *e* prin *ș*, ca de pildă *înșălăciune* (Fac., 27, 35); pentru care în BB se folosește vb. *m-am înșelat*, întocmai ca în ms. 45; apoi (*își*) *înșald* (*măgarii*) (ms. 4 389, Fac., 22,3), față de ms. 45, *ibid.*; cu (*îș*) *înșelă* (*măgariul*) (în BB: (*îș*) *înșămără*); ms. 4 389; Fac. 29, 25: *înșalat*, scris pe margine, de aceeași mînă, pentru *zmințit*, din text; ms. 4 389, Fac., 21, 28–30: *mielușalele* (în BB și în ms. 45: *mielușife*).

3.5.9. În timp ce în BB, Fac. apare *-și*, precedat de *-i-*, în cuvîntul *îmbrășișîndu-l* (29, 13), în ms. 45 același cuvînt are *-și* precedat de *-ia-*, deci invers: *îmbrășișîndu-l*; dar în BB se întîlnește o dată și *-și-*: *îmbrășișîndu-l* (BB, Fac., 33, 4; în ms. 45 se repetă forma menționată mai sus), variantă prezentă exact în această formă în ms. 4 389 (Fac., 29, 13). Consecvent cu scrierea *-șe*, care-i caracteristică normei literare moldovenești din epocă, autorul ms. 45 are și forma *îmbrășișe*, pentru *îmbrășișă*: „Și-i *îmbrășișe* pre ei” (Fac., 48, 10). Totodată, în conformitate cu aceeași normă, *ș+e*, *i* este rostit, și scris, *ia*, *il*, pe cînd norma sudică avea *ie* și *ii* (vezi mai jos, sub I. 3.8.0; I. 3.8.2.).

3.5.10. Rostirea palatală, respectiv velară, a lui *ș* este ilustrată, și de cuvintele *poslușenie* și *poslușești*, din ms. 45 (Fac., 29, 27), față de variantele *poslușanie* și *poslușăști*, din BB (*ibid.*); tot astfel, în ms. 45 apare întorsiu (↑ишворну) (Fac., 30, 7), față de *intorsu*, din BB (*ibid.*).

3.5.11. Lat. *rēsina* cunoaște în graiurile dacoromânești, ca urmare a velarizării lui *e* prin *r* și a lui *i* prin *ș*, realizări de felul următor: *rășină*, *rișină*, *rășnă* etc. În textele studiate se reflectă acest amestec de forme. Astfel, în BB, Fac., apare o dată varianta *rășină* (рѣшина) (43, 11), iar altă dată *rișină* (рѣшина) (37, 25). Ms. 45 conține, în aceleași locuri, varianta literară actuală, *rășină*, ca, de altfel, și ms. 4 389.

3.5.12. Un împrumut relativ recent, cum este *șatră* ‘cort’, din magh. *sátor* (cf. și sîrb. *šator*) <tc., *cadir*, a fost rostit cu *ș*- (muiat), astfel că în ms. 45 el apare în forma *șiatra* (шятра) (Fac., 12, 8), grafie asemănătoare cu cea folosită de Dosoftei PV, p. 806, 914: шятре (pl.). Se vede că termenul de la Dosoftei a fost încadrat în grupul de substantive cu *-ă* în radical, de tipul *față* (< lat. **facia*, în loc de *facies*), al cărui pl. trebuia să fie *fașe*, dar, sub influența unor substantive ca *față*, pl. *fețe*, *masă*, pl. *meses*, *pată*, pl. *pete*, al căror *-e-* de la pl. se explică prin evoluție fonetică normală, a devenit la pl. *fețe*. Tot așa, de la *șiatra*, pluralul ar fi trebuit să fie, și a și fost un timp, *șiatre*, cum se poate vedea în materialul DRI. Totuși, grafia шятре de la Dosoftei este interpretată de N.A. Ursu *șetre*.

3.5.13. Rostirea muiată a lui *ș* trebuie să fi fost reală în vorbirea cărturarilor moldoveni, altminteri nu s-ar putea explica marea consecvență în scrierea grupurilor muntenești *-șă*, *-șe* ca *-șe*, *-șea* (*șia*). Astfel, în timp ce în BB, Fac. numeralul ordinal are formele *al șaselea*, *a șasea* (1, 31; 2, 2), în ms. 45 el este scris *al șeșelea* (шѣсѣла) (30, 19), *a șeșea* (шѣсѣ) (1, 31; 2, 2). Ms. 4 389 urmează norma muntenească a epocii: *al șaselea*, *a șasea*. Numeralul următor, *al șaptelea*, are, de asemenea, un *ș* dur în BB, Fac. (20 de ocurențe inclusiv într-un loc din Pred. II, p. 1, r. 12 de jos), precum și în ms. 4 389 (aici, de ex. Fac. 2, 2, 3: *a șaptea*). Față de BB și ms. 4 389, în textul de proveniență nordică, ms. 45, întâlnim variantele *șapte* (шѣпте), în 9 ocurențe, *a șaptea* (шѣптеа, шѣптеѣ), în 3 ocurențe, *a șaptelea* (шѣптеаѣ), 1 ocurență și *șaptezeci*

(шлантесун), 1 ocurență. O singură dată însă întâlnim în acest text și varianta de tip sudic *șaple*, explicabilă poate prin intervenția copistului muntean.

3.5.14. Oscilația între scrierea cu șuierătoarea muțiată sau cu șuierătoarea dură este prezentă și în cazul cuvintului *șarpe* (<lat. *sērpēs*) și al cuvintului *ușă* (<lat. *ostia*). În primul caz, forma *șarpe* este generală în BB, Fac. (6 ocurențe). Ea caracterizează și textul ms. 4 389 (Fac. 3, 1; 49.17). Dar în ms. 45, în 5 ocurențe apare *șearpe* (ш-), și numai într-una, *șarpe(lui)* (ш-), poate datorită copistului muntean. Celălalt cuvânt, *ușă*, (art.), este atestat în această formă în toate cele 9 ocurențe din BB, Fac., (la gen. *ușii*, neart. *ușă*), pe cînd în tot atîtea cazuri ms. 45 conține varianta cu ș muțiat, *ușea* (ш-), gen. *ușii* (Fac., 19, 6), formă care a fost preluată și în BB. În ms. 4 389, avem forma art. *ușă* în 4 ocurențe (Fac. 18, 10; 19, 9, 10, 11), gen. *ușăii* (18, 1), gen. *ușii* (19, 6, 11; 43, 19).

3.5.15. În cîteva forme verbale, care au sufixele verbale *-ește* sau *-căză* precedate de șuierătoarea ș, ș din diftongul *șă* a devenit mai întîi *ă*, într-un diftong

cu elemente egale **ăă*, care apoi s-a contras la *ă*, apărînd astfel varianta tipic muntenească a acestor cuvinte: *săvîrșăște*, din BB Fac. (29, 27), față de *săvîrșeaște* (cu -ш-), din ms. 45. Cu toate acestea, varianta muntenească poate fi întâlnită și în ms. 45, dar în Cuv., p. 3: *sîrșăște*; acest text a putut fi însă modificat de copist. Un al doilea exemplu îl constituie cuvîntul *înfricoșază*, de data aceasta tot din ms. 45, Fac., 27, 42, formă pe care nu greșim, credem, dacă o punem, de asemenea, pe seama copistului muntean.

3.5.16. Pronumele reflexiv de dativ *își*, precum și particula de întărire *-și*, din *cineși*, *cîndu-și*, *fêlu-și*, apar în BB întotdeauna fără *-i*. Aceeași situație se găsește, în genere, și în ms. 45: *cineș*, *fêliu-și*; în cazul lui *cînd*, avem aici (în ms. 45) fie *cîndu își* (Fac., 17, 24), fie *cîndu îș* (Fac., 17, 25; 35, 18); o singură dată, din 14 ocurențe cu *fêliu-și*, se întâlnește în acest text forma cu *-i*: *fêliu-și* (Fac., 1, 11).

3.5.17. Adj. *roșiu*, cu ș muțiat, este prezent atît în ms. 45, cit și în BB (Fac., 25, 25; 38, 28, 30), în timp ce în ms. 4 389, mai fidel normei muntenești a epocii, avem de două ori *roșu* și o dată *roșul*, cu ș dur. Dar la forma de feminin apare șuierătoarea urmată de *i*: *roșie* (ms. 4 389, Fac., 41, 42).

3.6.0. Velarizarea prin *j* (ž). Generați *ă* și *i*. Șuierătoarea sonoră *j* (ž), care în cele trei texte studiate nu apare decît în împrumuturi străine, cunoaște un tratament asemănător de durificare sau de înmuiere ca cel pe care l-am întâlnit la corespondenta ei surdă. În BB, Fac., vocala care urmează după *j* este, de regulă, velară (*ă*, *i*); există o dată și *grije*, în BB, Pred. I, p. 1); la fel în ms. 4 389; pe cînd în ms. 45, *j* este urmat de *e*, *i*. Într-un cuvînt că vsl. *žali*, menționat și sub I. 3.5.1., grupul *ža-* a fost tratat inițial în cele două principale tipuri de graiuri dacoromane fie ca *žia-* (în transcrierea ALR: *j'ia-*), fie ca *ža-* (*ja-*). În primul caz, avem varianta moldovenească (nordică) *j'iale*, în care a apărut un diftong *-jă* (apoi și *-ă*) în mod independent de legea diftongării lui *é* latin în poziție *-ă*, *-e*. Noul diftong a fost tratat în continuare în graiuri la fel ca cel apărut în epoca de formare a limbii române. Astfel, cînd s-a produs monoftongarea diftongului *șă-e* la *é-e*, și *j'ăle* (*j'iale*) a devenit *j'ele*, iar cînd în graiul de tip moldovenesc a avut loc velarizarea prin șuierătoare, provocată de durificarea consoanelor ș *j*, aproximativ prin secolul al XIV-lea, cuvîntul în discuție a ajuns să sune *jăle*. În limba scrisă din Moldova, însă, constatăm că încă în secolul al XVII-lea se păstrează tradiția grafică cu *j'ga-*, de proveniență, eventual, maramureșeană (Ivănescu). Nu

este însă deloc greșit să presupunem că unii cărturari din acest secol, mai ales clerici, roșteau acest cuvînt, și altele asemănătoare, fie cu *-ă*, fie cel puțin cu un *-e* (deschis). La plural și la genitiv-dativ singular articulat, după modelul altor substantive, au apărut formele *j'eli*, *j'elii*, iar după durificarea lui *j*, *jăli*, *jălii*.

În graiul de tip muntenească (sudic), vsl. *žali* a fost adaptat în forma *jale*, cu un *j* dur, în conformitate cu modul de rostire a șuierătoarelor în acest grai în epoca respectivă. Formele de la genitiv-dativ singular și de la plural s-au modelat după grupul de substantive care cunosc alternanța *-ă*-acc. la sg. - *-ă*-acc. la pl.: *jale-jăli*. Referitor la ultima formă, observăm că ea era în uz în graiul muntenească în același timp în care în cel moldovenesc (nordic) se spunea *j'eli*, *j'elii*. Această situație a durat în graiul muntenească și în perioada cînd se petrecea închiderea diftongului *-ă*-la *e*. După aceasta, a avut loc în graiul de tip muntenească fenomenul înmuierii șuierătoarelor, astfel încît astăzi, la nivelul vorbirii populare, într-o anumită arie muntenească (aproximativ jumătatea de est a Munteniei) există formele *j'iale-j'jeli*, cărora li se opun în jumătatea de nord a teritoriului dacoroman, în primul rînd în graiurile moldovenești, formele *jăle-jăli*, gen. dat. art. *jălii*. Aceste constatări ne oferă anumite puncte de reper în înțelegerea amestecului de forme velarizate și nevelarizate din limba literară a secolului al XVII-lea, în primul rînd din cele trei texte de care ne ocupăm. Putem, de pildă, să ne dăm seama de prezența în textul BB a unor forme care sînt astăzi caracteristice graiului de tip moldovenesc, cum sînt grupurile *ža-*, *žă-*, și să le socotim ca nemoldovenești, pentru că ele reprezintă o fază mai veche a rostirii de tip muntenească, care a fost menținută pînă în acest secol de tradiția grafică a acestei provincii.

3.6.1. În ms. 45, cuvîntul discutat în paragraful precedent apare în forma de genitiv articulat în numele de loc *Ghinda Jelii* (Fac., 35, 8) (Жинда) și în sintagma *dzilele jellii* (Fac., 27, 41). În BB, primul exemplu a fost modificat: *Stejarul Jălii*; al doilea a fost menținut: *zilele jellii*. Norma muntenească se întâlnește și în ms. 4 389, care are numai numele propriu: *Stăjarul Jălii*.

Situația se repetă și în verbele coradicale *a jelui* (< vsl. *žalovati*), *a jeli* (< vsl. *žaliti*, *žaljati* sau din rom. *jale+i*) și *a jecui* (pentru acesta din urmă, cf. rus. *žalkovati*, vezi H. Tiktin, DRG, s.v.). În ms. 45 se întâlnește forma *să jalească* (cu -ă) (Fac., 23, 2); acesteia îi corespunde în BB, *ibid.*, *să jălească* (cu -ă), iar în ms. 4 389, *să se jălcuiască* (cu -ă).

3.6.2. Șuierătoarea sonoră *ž*-din vsl. *žrtva* (srb. *žrtva*) a fost reflectată în româna scrisă fie ca *jt-* (*jt-*), fie ca *j'i-* (*ži-*): *jirtfă*, respectiv *jirtfă* (pentru reflexul *i*, vezi O. Densusianu, ILR, II, p. 51). Dar alături de acestea, există în româna veche și variante cu *-e* după *j*; din acest *e* provin apoi variantele cu *-ă*, rezultate prin rostirea dură a șuierătoarei precedente. Varianta cu *-e* își are punctul de plecare în limbi slave mai noi, cum ar fi bulgara, rusa, poloneza, în care cuvîntul sună *žertva*. În aceeași familie se află și cuvîntul rom. *jertfelnic* 'altar'. Etimonul acestui este vsl. *žrtvinikŭ*, srb. *žrtvenik*, bg. rus. *žertvennikŭ*. Din formele vsl. și srb., se explică rom. *jirtăonic* și *jirtăonic*, iar din varianta bg. și rus., *jertfelnic*, *jirtfelnic*. În cazul variantelor din urmă, partea finală a cunoscut modificări sub influența unor cuvinte ca *pomelnic*, *vrelnic*, acestea create, la rîndul lor, după un model ca *indoelnic*, din *indoială* (vezi H. Tiktin, DRG, s.v.). Verbele din familie sînt *a jertfi*, cu variante ca *a jirtfi*, *a jertfui*, *a jertvui*. *A jertfi* este derivat de la *jertfă*, cunoscînd toate variantele fonetice de mai sus ale a-

cestui radical. Dar *a jersfui* (*a jervui*) poată să vină direct din vsl. *žrǔvovati*. Fiind vorba de niște cuvinte foarte importante în cultul religios, cu o mare ocurență în textele bisericești, slave și românești, putem să ne imaginăm că rostirea și scrierea lor au stat permanent sub influența modelelor slavone. Așa se explică și menținerea în textele din epocă a grupului *-rv-*, neobișnuit în română, care mai apoi a ajuns la *-rlf-*. Chiar și astăzi, folosit în texte laice, cuvântul și-a menținut trăsătura sa religioasă.

Cuvintele din familia discutată cunosc, în cele trei texte studiate, variante care se grupează, în genere, în cele două arii principale dacoromânești privitoare la velarizarea prin șuierătoare. Astfel, în BB, Fac., varianta predominantă este cea cu șuierătoare dură și cu vocalele velare *ă* sau *i*. Din 23 de ocurențe ale radicalului în discuție, 17 au silaba inițială *ji-* (*jirtvǔ*, *jirtǎvnic*, scrise cu жж-, 4 au *jǎ-* (*jǎrtǎvnic*, жьртъвник) și numai în două cazuri apare *ji-* (*jirtvǔ*, Fac., 13, 19; în text жиртъвъ; *jirtǎvnic*, Fac., 46, 1; în text жиртъвник). Se poate spune, prin urmare, că „norma” în BB era cu *jǎ-*, *ji-*, nu cu *je-*, *ji-*, deoarece cele două excepții pot fi explicate ca niște inconsecvențe datorate influenței originalului după care se făcea culegerea în tipografie. Într-adevăr, ms. 45, care-i „frate” cu textul după care s-a cules BB, conține în toate cele 20 de ocurențe numai varianta cu șuierătoare muiată urmată de *i*, *ji-*: *jirtǎvnic* (жн-), *jirtvǔ*, *jirtvuiaste* (Fac., 22, 11; жиртъвѣсте, scris pe margine, de aceeași mână). În alte locuri (28, 6, 7, 8, 13), ms. 45 folosește sintagma *ardere de tot*, cale după gr. (τὸ) δλοκάρπομα, -ατος ‘holocaust’. Consecvența cu care apare *ji-* este remarcabilă, fapt care se întâmplă și în PO: *jirtvǔ*, vb. *a jirtvi* apar aici de zeci de ori. Pe de altă parte, însă, în ms. 4 389, în toate cele 8 ocurențe ale acestor cuvinte (de ex. Fac., 22, 3, 6, 13; 31, 14; 31, 54; 35, 14 etc.), silaba inițială este *jǎ-* (жъ-), fapt care situează acest text în aria muntenască. În 7 cazuri din acest text, pentru *jertfelnic* a fost folosit însă cuvântul *altar*.

3.6.3. În etnonimul *jidov* (<vsl. *židovinǔ*) și în adj. *jidovesc* se păstrează, de obicei, silaba inițială ca în etimon. Astfel, de exemplu, stau lucrurile în cele 5 ocurențe din ms. 45 (precum și în cele aproximativ 20 din PO). Dar în BB, chiar în cazul unui asemenea cuvânt livresc, întilnim de două ori realizarea *ji-*: *jidov* (Fac., 41, 12); *jidovesc* (40, 15), în primul caz cu жж-, în al doilea cu жъ-. În mss. 4 389, este menținută forma din etimon: *jidov*, (Fac. 39, 14, 14; 41, 12), *jidoviit* (43, 32), *jidovească* (40, 15).

3.6.4. Pe la mijlocul secolului al XVII-lea se pare că a pătruns în română, pe cale livrescă, termenul de origine rusească *mujic* (vezi H. Tiktin, DRG², s.v.), devenit în română *mojic*. În cele trei texte studiate, cuvântul este atestat atât cu *-ji-*, ca în etimon, cât și cu *-ji-*. Ultima variantă apare în BB: *mojic* (Fac., 16, 12; 25, 27), pe când în ms. 45, în aceleași locuri, se găsește varianta cu *-ji-*, *mojic*, ca de altfel și în ms. 4 389. De remarcat predilecția celor care au tipărit BB pentru realizările fonetice cu șuierătoare dure. În ultimul text manuscris, pe de altă parte, în dreptul cuvântului *mojic*, este notat pe margine sinonimul *șărǎn*, iar în Fac., 25, 27, sinonimul *plugar*, tot pe margine, de aceeași mână. Se vede că acești trei termeni erau sinonimi în epocă. Mai tirziu, însă, *mojic* a căpătat sensul peiorativ ‘necioplit, bǎdǎran’.

3.6.5. În cazul vb. *a sluji* (<vsl. *služiti*), poate și sub influența radicalului slavon, foarte cunoscut și folosit în terminologia religioasă și administrativă, velarizarea prin *j* nu se întilnește, din totalul de 15 ocurențe în BB, Fac., decît o singură dată: *slujit* (29, 25). În ms. 45, varianta *slujit* este generală. Dar în varianta

verbală *slujască* (Fac., 27, 29), avem *-ja-* atât în ms. 45, cât și în BB. O formă velarizată, *slujit*, mai consemnăm în BB, Pred. II, r. 5 de sus. De asemenea, o variantă velarizată, *slujăști*, există și în ms. 4 389, Fac., 29, 27. În rest, acest text conține realizarea cu șuierătoare muiată: *slujit*.

3.6.6. O oscilație asemănătoare între formele velarizate și cele nevelarizate se manifestă și în cazul cuvintelor *vǎjǎ* și vb. *a vǎji*. În BB, Fac., varianta cu *-jǎ*, *vǎjǎ* e prezentă în 44, 15, cea cu *-ji-*, *vǎjǎnd*, în 44, 5, pe când variantele cu *-je-*, *-ji* se întilnesc în *aș vǎji* (Fac., 30, 27) și *vraje* (44, 5). În ms. 45, verbul sună *vǎjǎște*, iar substantivul este *vraje* (44, 5); pe margine, de aceeași mână, este adăugată în acest ms. sintagma: „Întru a lui *vraje vǎjǎște*”, care înseamnă ‘a ghici, a prezice’. Construcția se întilnește aidoma și în ms. 4 389. (Cf. IV. 2.2.57.)

3.6.7. Cuvintelor cu *jǎ*, *ji*, respectiv *je*, *ji*, de origine slavă, pe care le-am prezentat mai sus, li se alătură un element de origine germană-săsească. Cu toate că, după cum e cunoscut, limba germană nu posedă în sistemul său fonologic fricativa palato-alveolară sonoră, în dialectul săsesc din Transilvania acest sunet există. În SSW, I, p. XLV, se dă următoarea indicație de transcriere a acestui fonem: „Das stimmhafte *sch* wird durch *šch* bezeichnet”. Din acest dialect german au pătruns în română o serie de cuvinte cu *j* (2), cum sînt: *perjǎ*, *jeș*, *jilș*, *joagǎr*, *glajǎ*, *julșǎ* etc. (vezi V. Arvinte, *Die dt. Entlehn.*, p. 43–46; vezi prezenta lucrare, sub IV. 1.5.2.).

Printre aceste elemente se numără și: *jaf*, vb. *a jefui*, *jecaș*, *a jecmǎni* etc. Unele din aceste cuvinte au putut veni și din poloneză sau din maghiară, cf. polon. *zak* ‘jaf’, magh. *zsákmany* < mhd. *sackmann*. În textele studiate, variantele acestor cuvinte conțin atât șuierătoare dură *jǎ*, cu *ǎ* provenit în mod normal dintr-un *ǎ* neaccentuat al etimonului, cât și șuierătoare muiată *șe*, în care *e* nu mai este etimologic, ci a apărut ca urmare a rostirii muiate a șuierătoarei precedente în unele graiuri populare românești.

Distribuirea formelor după texte și, în ultimă instanță, după variantele dialectale de la baza acestora (există însă și tradiții grafice de care trebuie să se țină seama) corespunde cu situația constatată în cazul exemplurilor precedente. În textul BB, Fac., se întilnește grupul sonor *jǎ-* în exemple ca: *jǎjuirǎ* (34, 27); *jǎjuil* (34, 29); *jǎhuit* (31, 26). Tradiția sudică este prezentă și în ms. 4 389, în care apare de două ori forma *jǎhuirǎ* (Fac. 34, 27, 29). Față de aceste texte, ms. 45 are însă grupul sonor *je-*: *jecuirǎ* (Fac., 34, 27); *jecuit* (Fac., 34, 29); *jecaș*, în expresia *lup jecaș* (Fac., 49, 27; BB: *lup hrǎpitoriu*, ms. 4 389: *lup apucǎtor*).

În încheierea acestui subcapitol dedicat fenomenului velarizării prin șuierătoare în cele trei texte analizate, consider util de menționat un citat mai lung din G. Ivănescu, *Probl.*, p. 245, în care se spune: „Înclin pentru ipoteza că și în secolul al XVII-lea clasa cultă moldovenească pronunța *șǎ*, *și*, *șǎ*, *șil*, și că grafiile *șe*, *și*, *je*, *ji* se explică prin tradiția ortografică din acel timp. Trebuie să admitem totuși că măcar din când în când clasa cultă pronunța și *șe*, *și*, *șe*, *șil*, întocmai cum e cazul cu clasa cultă moldovenească de azi (limba scrisă influențează doar asupra limbii vorbite)”.

3.7.0. Velarizarea prin labialele *p*, *b*, *f*, *v*, *m*, *ɥ* s-a petrecut în epoca românei primitive, deci după secolul al VIII-lea, dar ea nu a afectat toate zonele dialectale și nici toate cuvintele și formele (vezi A. Philippide, *OR*, II, p. 40–43; G. Ivănescu, *ILR*, p. 331). Fenomenul constă în trecerea vocalei *e*, accentuată și neaccentuată, la care se cuprinde și *ɛ* din

diftongul *ea*, precedată de labialele menționate, la *ă* (acesta, în anumite condiții, trece la *i*), dacă în silaba următoare, sau în imediata vecinătate, nu există vocale palatale (*e*, *i*) sau sunet muiat.

În cele trei texte de care ne ocupăm, fenomenul nu prezintă prea multe abateri de la tabloul general, popular și literar. Aceste abateri vor fi semnalate pe scurt.

3.7.1. Nu există exemple semnificative (abateri de la normă) în ce privește velarizarea prin *p*. În cazul corespondenței sonore, pot fi reliefate următoarele fapte. Verbul *a slăbi* are în BB, Fac. forma *slăbesc* (25, 30), pe cînd în ms. 45, în același loc, *-e-* a trecut la *-ă-*: *slăbăscu*. În ultimul text, velarizarea apare și la forma de conjunctiv *să slăbască* (Fac., 42, 38), pentru care, în BB există o altă construcție (*a să slăbi*). Tot astfel, în timp ce în BB apare *iubescu* (Fac., 27, 4), în ms. 45 se folosește varianta velarizată *iubăscu*. Derivatul de la *alb*, *albeață*, atestat ca atare în BB, Fac., de două ori în același verset (30, 37), și o dată în ms. 4 389, *ibid.*, cunoaște în ms. 45 forma velarizată *albașă*.

3.7.2. Nu există fapte demne de semnalat pentru spiranta labio-dentală surdă *f*. După corespondența sonoră *v*, *-f-* din diftongul *ea* a fost velarizat, iar diftongul cu elemente egale **ăa*, redus la *ă*. Această schimbare se întîlnește mai ales în ms. 45, în cuvinte ca: *să blagoslovăscă* (7 ocurențe); *blagoslovăscu* (2 ocurențe) (în toate aceste cazuri, BB, Fac. are *-ea-*, *-e-*, ca de altfel și textul ms. 4 389); în ms. 45, *ivăscă* (Fac., 1, 9), față de *ivească*, din BB (Fac. 1, 10); în ms. 45, *lovăscă* (Fac., 32, 11), față de *lovească*, în BB, *ibid.*; în ms. 45, *vac* (Fac., 13, 15), față de *veac* (Fac., 13, 18), *veacu* (Fac., 13, 16), din BB. Lat. *virtus*, *virtutem* apare în ms. 45 ca *vărtute* (Fac., 31, 6; 49, 3), la fel în BB, Fac., 49, 3; dar în 31, 6, *virtute* (cu *-r-*); în ms. 4 389, Fac., 31, 6: *vărtute*. Lat. *venor*, *-ari* este reprezentat de forme ca *vinează* (ms. 4 389, Fac., 27, 3, 5), *vinează* (BB, Fac., 27, 3), *să vinăze vânat* (*ibid.*, 27, 5); în ms. 45: *vănează* (Fac. 27, 4) și *să vânăze vânat* (27, 5). În ultimul text, pl. de la *covată* este *covăși*, așadar cu *-ă-* în poziție *-i*, în loc de *-e-*, desigur datorită alternanței fonetice cu valoare morfologică *-ă-*, la sg. — *-ă-*, la pl.

3.7.3. Velarizarea prin *m* se întîlnește în ms. 45 în exemple ca: *mărgu* (Fac., 30, 25) alături de *mergu*; ultima formă cunoaște 4 ocurențe în ms. 45 și 5 în BB, Fac. (în ultimul text nu există o formă velarizată a acestui cuvînt); *mărsu* (ms. 45, Fac., 13, 18), dar și *mersu* (*ibid.*, 14, 24; 31, 30); *să margă*, cu 7 ocurențe în ms. 45, față de *meargă* din BB (tot 7 ocurențe). În ms. 45: *să primăscă* (Fac., 4, 11), față de *să priimească*, în BB (*ibid.*); *tocmăscă* (ms. 45, Fac., 41, 39), față de *tocmească* (BB, *ibid.*). Cu toată tendința vădită a textului ms. 45 spre forme velarizate, în cuvîntul *umerul* (Fac., 24, 15) *e* precedat de *m* a rămas neschimbat; iar în ms. 4 389, Fac., 1, 24, întîlnim forma *pămințești*, cu *-i-* în poziție *e*, după regula velarizării.

Velarizarea prin labiale este caracteristică mai mult textului din ms. 45, în timp ce velarizarea prin șuierătoare constituie o trăsătură specifică a BB și a ms. 4 389, care urmează în această privință norma sudică.

3.8.0. Velarizare prin africatelile *f*, *dz* (*ă*) și spirantele *s*, *z*. Generalități. Numărul cuvintelor și formelor în care apar vocalele velare *ă* și *i* a crescut simțitor în graiurile românești, și, totodată, în limba literară, după ce vocalele *e* și *i*, ca urmare a rostirii dure a africatelilor *f* și *dz* și a spirantelor *s* și *z*, s-au velarizat. La această schimbare a participat și *-e-* din diftongul *ea* (> **ăa* > *ă*). Astăzi, la nivelul graiurilor, fenomenul apare pe tot teritoriul dacoromănesc, cu excepția Munteniei, a sud-estului Ardealului și a unor zone izolate din Oltenia, Banat și

chiar din Moldova (vezi G. Ivănescu, *Probl.*, p. 264). În modul cel mai consecvent, velarizarea de acest tip s-a produs în graiul moldovenesc. Epoca în care s-a produs poate fi mai greu datată. Acest fenomen pare a fi mai nou decît velarizarea prin șuierătoarele *ș* și *j* la moldoveni și la ardeleni. În genere, „velarizările prin *ș* și *j*, precum și prin *f*, *dz*, *s*, *z*, par a fi „aspecte, diferite ale aceleiași tendințe fonetice“ (G. Ivănescu, *Probl.*, p. 268). În graiul moldovenesc, velarizarea prin *f*, *dz*, *s*, *z* pare a fi avut loc cam în același timp cu durificarea șuierătoarelor *ș* și *j*, adică prin secolul al XIV-lea (G. Ivănescu, *Probl.*, p. 269). În Muntenia, în graiurile populare din această provincie, vocalele *e* și *i* precedate de *f*, (*d*)*z*, *s*, *z*, au rămas neschimbate din latina populară pînă astăzi (G. Ivănescu, *Probl.*, p. 268).

În limba literară, fenomenul a pătruns într-o măsură mult mai mare decît velarizarea prin șuierătoare, „devenind, spune Ivănescu, *Probl.*, p. 269, chiar un fenomen normal al limbii scrise“. S-a ajuns, încă din secolul al XVI-lea, ca norma să conștie dintr-un amestec de forme velarizate cu forme nevelarizate, amestec care s-a menținut și în secolele următoare. Faptul că în limba literară din Moldova nu apar, în cele mai vechi scrieri, rostirile de tipul *ăă*, *ăă*, *dză*, *dză* și *să*, *stă*, *ză*, *ză*, existente în graiul popular în secolele al XV-lea — al XVI-lea, s-ar explica, după G. Ivănescu, *Probl.*, p. 269—270, prin influența graiului literar al aristocrației de origine maramureșeană din această provincie. În această variantă de origine maramureșeană, scrisă și populară, a limbii române, nu se petrecuse în secolele al XIV-lea — al XV-lea velarizarea lui *e* și *i* precedați de sibilante. Numai astfel pot fi înțelese grafiile (și rostirile) din documentele slavo-române din Moldova secolului al XV-lea: *Cuskră* (1443); *Coposești*, *Secară*, *Dzkmă*, *Grodzki*, *Budzki*, *bradzi*, *Sturdzki*, *Deoktși* (există, totuși, și *Ska*(ca) *rka* (1489) și *sacatura* (1491). Tot prin graiul aristocrației maramureșene (sau printr-un grai literar ardelen), s-ar explica, apoi, și grafiile *șkerec*, *știe*, *dzke*, din limba literară din Moldova, provincie în care graiurile populare realizaseră demult închiderea diftongului *ea* la *e* și velarizarea acestuia prin fricativa *s* și prin africata *dz*: *săcere*, *săte*, *dzăce*. Norma de a nu velariza pe *e* și *i* precedați de sibilante există și în variantă muntenească a limbii literare, variantă în care, totuși, au pătruns și forme cu velarizare, provenite fie din unele graiuri de aici, în care fenomenul a avut loc, fie din textele rotacizante, iar mai tîrziu, din cele ardelenesti și moldovenesti (G. Ivănescu, *Probl.*, p. 271). La Căpâlna se constată un amestec de forme, la fel și în *Biblia de la București*. La Dosoftei, PV, se constată, după Ivănescu (*ibid.*), prezența velarizării prin *f*, *dz*, dar absența fenomenului, cînd consoanele precedente sînt *s* și *z*; situația este asemănătoare cu cea din dialectul aromân.

În continuare, vom prezenta situația acestui fenomen în cele trei texte pe care le analizăm. Vom începe cu velarizarea prin *f* și *dz*.

3.8.1. Cuvîntul *fărmure* (<lat. **fermulus*) apare în BB, Fac. în 5 ocurențe cu silaba inițială *ă-*, dar într-un singur loc (49, 26) cu *fe-*: *fermuri*; în ms. 45, forma cu *ă-* este generală. BB, Fac. are varianta nevelarizată *fișelor* (49, 25), căreia în ms. 45 îi corespunde *fișelor*. Dintre formele verbului *a înmulți*, velarizarea prin *f* se realizează numai în cazul lui *-e-* din diftongul *ea*: *să înmulțască* (ms. 45, Fac., 28, 3; 48, 16). Ultima atestare se găsește aidoma și în BB, precum și în ms. 4 389: *inmulțască*. La alte timpuri și moduri, avem în toate cele trei texte: *inmulți*, *inmulșit*, *inmulșiră* etc.

Formei velarizate *frăfine-tău* (scris cu *-u-*), din ms. 45 (Fac., 27, 40; 38, 8), îi corespunde în BB și în ms. 4 389, în aceleași locuri, varianta cu *-i-*: *frăfine-*

țau. La fel, gen.-dat. *făgăduinșii*, din ms. 45 (Fac., 9, 17), îi corespunde în BB forma nevelarizată *făgăduinșii*; această din urmă formă apare în BB încă de două ori (Fac., 9, 12; 13). Ea se întâlnește și în ms. 45, *făgăduinșii* (Fac., 9, 12); în alt loc, tot în acest ms., *făgăduinșei* (Fac., 9, 13). Prin urmare, textul ms. 45 este inconsecvent în cazul acestui fenomen, oferind totuși cele mai multe exemple de velarizare.

Astfel, în acest text se întâlnește varianta velarizată *vișii* (Fac., 12, 16; 20, 14; 21, 27; 24, 35), apoi *vișal* (Fac., 18, 7), în timp ce în BB, Fac. apar numai formele nevelarizate *vișel*, *vișei* (ultimul în 4 locuri). Cu toate acestea, o singură dată apare varianta nevelarizată și în ms. 45 (Fac., 18, 8: *vișelul*); faptul ar putea fi atribuit copistului muntean. Norma nevelarizată muntească este prezentă în cazul acestui cuvânt și în ms. 4389 (cu *-le*).

3.8.2. Modul cum se produce velarizarea prin africata *f* și velarizarea prin șuierătoarea *ș* în textele din BB, Fac., și din ms. 45, Fac. este ilustrat concludent de variantele verbului *a îmbrășișa* (vezi și I. 3.5.9.). În BB, avem formulele *îmbrășișă* (Fac., 48, 10); *îmbrășișindu-l* (Fac., 29, 23); *îmbrășișindu-l* (Fac., 33, 4), așadar în toate cazurile cu *-fi-*, dar de două ori cu *ș* dur, cu efect velarizant, în grupurile *șă*, *și*. Pe de altă parte, în ms. 45, prima formă este *îmbrășișe* (cu *-uș-*, care poate avea și valoare de *-fi-*), iar a doua și a treia, *îmbrășișindu-l* (tot cu *-uș-*). Deci, autorul ms. 45 este consecvent în privința velarizării prin africata *f* a lui *e*. Sau, poate, mai degrabă s-ar putea spune că autorul este consecvent în păstrarea lui *-ă (-i)* din radicalul acestui verb, care este pl. *brafi* <lat. *brachia*, pentru că această vocală era precedată de un *f* dur. Totodată, autorul ms. 45 este consecvent și cu nevelarizarea lui *e*, *i* precedate de șuierătoarea *ș*, în conformitate cu norma nordică, discutată în I. 3.5.1. și urm. În ms. 4389, este folosită o singură dată forma *îmbrășișindu-l* (Fac., 29, 13), cu *-fi-* și cu *-și-*, ilustrând un amestec de norme. Același amestec este întâlnit și în scrierea cuvântului *amefală*, care, în această formă, se găsește în BB, Fac., 15, 12, în timp ce în ms. 45, *ibid.*, aflăm varianta cu *-fea-*, *amefeală* (*-uș-*).

3.8.3. Situația silabei finale *-fi* poate fi urmărită în mai multe cuvinte din textele studiate. Rezultatul este absența unei norme ferme. Astfel, în BB, Fac., auxiliarul *afi* este scris cu *-i* în 11 ocurențe și fără *-i*, în 13. În ms. 45, forma generalizată este *afi*, în timp ce în ms. 4389 este *af*. Lipsa de consecvență în textul BB se constată și în cazul auxiliarului *vefi*, care apare cu *-i* în 13 cazuri și fără *-i* în 18. În ms. 45, după un scurt sondaj, se pare că norma este cu *-i*, *vefi*. Tot astfel, imperativul *păsași!* apare în BB, Fac. de 2 ori, iar forma fără *-i*, *păsași!*, de 4 ori. Însă în ms. 45, acest cuvânt este scris în toate cele 6 ocurențe cu *-i*: *păsași!*. În BB, Fac., cuvântul *tofi* apare în această formă în 32 de ocurențe, în timp ce *tof*, numai în 3; *clfi* cunoaște 5 ocurențe, iar *clfi*, 3; *nu faceși* cu 3 ocurențe, iar *nu faceși* cu 5. Lipsa de consecvență poate fi atribuită, eventual, și tipografilor în cazul textului BB. O oarecare normă se conturează în ms. 45, care constă în scrierea lui *-i* după *-fi*. Situația inversă pare a fi generală în ms. 4389, care are forme ca *v-af*, *vef*, *af* etc., fără *-i*. O reglementare a grafiei în cazul discutat se va produce abia în vremea noastră.

În genere, velarizarea prin *f* se produce cu mai multă consecvență în textele de proveniență nordică (ms. 45), decât în cele originare din partea de sud a țării (BB, ms. 4389).

3.8.4. Africata sonoră *dz* este prezentă numai în ms. 45. Discutarea și ilustrarea cu exemple a efectului ei velarizant nu pot fi separate de fenomenul similar

al velarizării prin *z*; de aceea aceste fenomene vor fi tratate la un loc, în paragraful I. 3.10.0. și următoarele.

3.9.0. Velarizarea prin *s*, *z*, a vocalelor *e*, *i* a avut loc indiferent de vocala din silaba următoare, iar în timp, cam în aceeași perioadă când s-a produs durificarea în graiul moldovenesc a șuierătoarelor. Velarizarea prin *s*, *z* nu a avut loc în graiul muntelesc, dar în scrierile din această zonă au fost introduse forme velarizate din scrierile moldovenești și ardelenesti. Norma limbii române literare este un amestec de forme velarizate și nevelarizate. Situația facilitează apariția unor forme cu false regresii sau cu grafii hipercorecte. După I. Gheție, *BDRL*, p. 137-138, velarizarea de care ne ocupăm, ca și cea prin *f*, *dz*, a început expansiunea în limba literară în secolul al XVI-lea, cunoscând o răspândire maximă în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea.

3.9.1. Vom ilustra fenomenul cu exemple din textele studiate, caracterizate, în genere, în cazul de față, printr-un mare amestec de forme. Astfel, în BB, Fac., varianta *adusără*, cu *-să-*, este atestată de 3 ori (37, 32; 43, 24, 26), iar *aduseră*, de 2 ori. În ms. 45, în care formele velarizate sînt mai numeroase, întâlnim, în acest caz, contrar așteptărilor, de 4 ori varianta nevelarizată, *aduseră*, și o dată, pe cea cu *-să-*, *adusără*. Iar în ms. 4389, Fac., în cele două ocurențe de aici, forma este cu *-se-*, *aduseră*.

3.9.2. Situația este asemănătoare în cazul verbelor *a duce* și *a pune*. Forma de perfect simplu, pers. a III-a pl. este în BB, Fac. *dusără* (6 ocurențe: 9, 23; 14, 11, 12; 22, 6; 24, 61; 26, 31) și *duseră* (5 ocurențe: 22, 19; 37, 12; 39, 1; 42, 26; 45, 24). În cele 7 ocurențe, cite sînt în ms. 45, apare numai forma nevelarizată, *duseră*. Celălalt verb, *a pune*, cunoaște în BB, Fac. 3 ocurențe cu *-să-*, *pusără* (9, 23; 40, 15; 43, 32) și 1 cu *-se-*, *puseră* (44, 13). În ms. 45, situația este inversă: varianta *puseră* are 3 ocurențe, iar *pusără*, 1. În al treilea text, ms. 4389, există numai 2 ocurențe ale acestui cuvânt, în ambele apărînd forma nevelarizată *puseră* (Fac., 9, 12; 43, 32).

3.9.3. Amestecul de variante velarizate și nevelarizate se poate vedea bine în formele verbelor *a semăna* (<lat. *sēmīno*, *-āre*) și *a asemăna* (<lat. *assimilo*, *-āre*), cu derivatele lor. Ultimul verb, cu diferitele lui forme lexicale sau gramaticale, apare în BB, Fac. cu *-să-* (<*-se-*<*-si-*) în 5 ocurențe: *asămăna* (34, 22; 41, 15); *asămănare* (1, 11, 28); *asămănăm* (34, 23), și cu *-se-* în 2 ocurențe: *asemăna* (34, 15); *asemănare* (1, 13). În ms. 45, toate aceste cuvinte au forme velarizate, cu *-să-*, confirmîndu-se din nou tendința spre o normă cu forme velarizate prin *s* în cazul acestui text de proveniență nordică. Cît privește ms. 4389, formele existente ale acestui verb prezintă atît varianta velarizată: *asămăna* (34, 15), *asămănăm* (34, 22), cît și pe cea nevelarizată: *asemănarea* (1, 26), *asemănăm* (34, 15).

Celălalt verb, *a semăna*, împreună cu alte elemente ale familiei sale, a cunoscut o influență fonetică și din partea substantivului coradical *sămînță* (<lat. *sementia*, pl. de la *sementium*, pentru *sementis*), în care silaba inițială *să-* este generală. De aceea, în BB, Fac., din cele 10 ocurențe, în 9 întâlnim silaba inițială *să-*: *sămăna* (49, 7); *sămăna* (1, 29); *sămăna* (26, 12); *să sămănăm* (47, 19); *sămănătoare*, adj. 'care produce sămînță' (1, 11, 12, 29, 29); *sămînșile* (47, 24). O singură dată apare silaba *se-*: *semăna* (47, 23). În ms. 45, în toate cele 10 ocurențe există *să-*; tot așa în ms. 4389, numai că aici numărul atestărilor este mai mic.

3.9.4. Norma din BB în ceea ce privește cuvîntul se este încă nefixată. Predominante, de ordinul suteilor, sînt ocurențele variantei velarizate *să*, fie că e

au putut fi verificate, *zioa*, ca în cele mai multe ocurențe din BB. Din această variantă provine forma articulată actuală a acestui substantiv. Menționăm în treacăt că în PO există un amestec de forme nordice și sudice: *dzua*, *zioa*, *dzioa* etc.

3.10.2. Tot printr-o intervenție a tipografilor se pot explica cele 4 ocurențe ale formei velarizate *ziše* (22, 1, 1, 2, 5) și atestarea unică, *zică* (22, 14), din BB, Fac. În ms. 45, la locurile respective, apare forma nevelarizată (dar cu africată dz-): *dzise*, *dzică*. Explicația aceasta este cu atât mai plauzibilă cu cât, atât în BB, Fac., cit și în ms. 45 (dar și în ms. 4389), în toate sutele (și chiar 'miile) de ocurențe ale formelor acestui verb, nu se întâlnește niciodată forma velarizată cu *zi-*, fapt care probează că tradiția grafică din secolele precedente nu putea fi modificată atât de ușor de rostirea velarizantă curentă.

3.10.3. Diftongul *ă* precedat de *z* apare de câteva ori în BB, Fac. ca *-a-*: „*va să prinzască*” (43, 25), formă preluată aidoma din ms. 45 (aici însă, în loc de *z*, este *dz*). Textul ms. 4389, mai apropiat în multe privințe de norma actuală, are *prinzească*. De asemenea, alături de *păzească* (2, 15), BB, Fac. are și forma velarizată *păzască* (3, 24), întocmai ca în ms. 45. În ms. 4389 însă, acest cuvânt nu prezintă velarizarea: „*Să-l păzească*”, Fac. (2, 15); „*Să păzească calea lemnului vieții*” Fac. (3, 24).

3.10.4. Alternanța dintre formele velarizate și cele nevelarizate a generat uneori nesiguranță în mintea adepților unei anumite norme. Pentru a nu comite cumva vreo eroare, aceștia înlocuiau câteodată formele cu *ă*, prin forme cu *e*, chiar în cuvinte care aveau în mod normal, adică etimologic, vocală velară. Așa este situația cu verbul *a zămisli*, al cărui etimon este vsl. *zamysliti*, alcătuit din prefixul *za-* și subst. *mysl* 'cugtare'. În acest caz, cuvântul românesc are un *-ă-* provenit din *-a-* neaccentuat, și nu dintr-un *e* velarizat prin *z* (pentru aspectul semantic al acestui cuvânt, vezi IV. 1.2.34.).

Într-adevăr, în cele mai multe texte vechi, printre care și BB, Fac., acest cuvânt apare întotdeauna cu silaba inițială *ză-*. În BB sînt 26 de ocurențe: *zămisli*, (16, 4; 18, 10; 25, 21; 29, 32, 33, 34; 30, 5, 7, 10, 19, 39); *zămislîia* (30, 30, 41; 31, 10); *zămislind* (4, 1, 17, 25; 21, 2; 29, 35; 30, 17, 23; 38, 3, 4); *zămisliră* (19, 36); *să zămislească* (30, 38, 41). Consecvența editorilor este remarcabilă, cu atât mai mult cu cât modelul, dacă judecăm după ms. 45, trebuie să fi conținut în toate cazurile enumerate silaba inițială *ze-*. Într-adevăr, în ms. 45 se găsesc numai variante ca: *zemisli*, *zemislita*, *zemislind*, *zemisliră*, *să zemislească* etc., folosite în exact aceleași locuri ca în textul tipărit al BB. În ms. 45 se reflectă o tendință spre forme „hiperliterare” sau „hipercorecte”, constînd în înlocuirea, uneori; a vocalelor *ă* și *î* prin *e* și *i*. Fenomenul apare și în alte scrieri moldovenești ale epocii. Cărturarilor din această provincie erau determinați la aceasta fie de tradiția grafică maramureșeană, cu mai puține forme velarizate, fie de modelele muntenești, în care formele velarizate prin spirante și africate nu erau atât de numeroase ca în graiul moldovenesc. Înlocuirea a fost efectuată și în cazurile în care ea nu se justifica. Fenomenul nu a avut loc, însă, numai în Moldova; el se întâlnește și în acele părți ale teritoriului dacoromân în care s-a petrecut în graiurile populare velarizarea prin spirante și africate (vezi I. Gheție, *BDRL*, p. 139). Alături de *a zemisli*, în scrierile moldovenești ale secolului al XVII-lea mai apar: *grije*, *simlu*, *vădzindu*, *singe*, *mulfemiță*, *lesindu-l*, *să-l vadze*, toate la Miron Costin (vezi G. Ivănescu, *ILR*, p. 575; alte exemple

la I. Gheție, *BDRL*, p. 139; N.A. Ursu, *Dosoftei*, I, p. XCII).

3.11.0. Velarizarea prin *t, d, n, r*. În româna primitivă, adică în perioada cuprinsă între secolele al VII-lea — al VIII-lea pînă în secolele al X-lea — al XI-lea, vocala *e*, precum și *-e-* din diftongul *ă*, precedată de *t, d, n, r*, se transformă, sporadic, în unele dialecte și graiuri, în *ă*. În cazul lui *ę* din diftongul *ă*, *ă* rezultat s-a contopit cu *ă* (A. Philippide, *OR*, II, p. 43—44, 61; G. Ivănescu, *ILR*, p. 331).

3.11.1. În *blăstăm*, *blăstăm*, *blăstămă* (<lat. *blasphēmo*, *-āre*, cu mutarea accentului ca în it. *blasfimo*, sp. *blástimo*, vezi H. Tiktin, *DRG*, s.v.), trecerea lui *e*, precedat de *t*, la *ă* este atestată în graiurile actuale din Moldova, Transilvania, Banat și prin vestul Olteniei (vezi I. Gheție, *BDRL*, p. 133). Formele în discuție sînt bine documentate pentru secolul al XVII-lea și al XVIII-lea (*ibid.*). De reținut este faptul că fenomenul nu caracterizează graiul popular munteneș și nici varianta muntenească a limbii literare vechi. Constatarea este confirmată și de textele pe care le analizăm.

Astfel, proveniență nordică, moldovenească, a ms. 45 se vede și din formele velarizate ale acestui verb: *blăstăm* (27, 12); *blăstămă* (8, 21; 12, 3); *blăstămă* (12, 3; 27, 29); *blăstămăt* (3, 17; 5, 29; 9, 25; 27, 29); *blăstămătu* (3, 14; 4, 11); *blăstămătă* (49, 7); *blăstămul* (27, 13). O singură dată apare forma *blăstemul* (ms. 45, Fac., 24, 41), care ar putea fi atribuită copistului muntean. Demn de remarcat este faptul că exact în același loc (24, 41) apare și în BB o formă singulară, anume *blestămul*. În rest, acest text tipărit are variantele cu *ble-*, în loc de *blă-*, care-i etimologic, și cu *-le-*, nu cu *-lă-*. Tendința a fost ca în ambele silabe să se evite vocala velară. În cartea *Facerea* din BB, formele acestui cuvînt sînt: *blestem* (1 dată); *blestemă* (de 4 ori); *blestemat* (de 6 ori); *blestemata* (1 dată); *blestemul* (1 dată). Aceleași forme, devenite proprii limbii române literare moderne, se întîlnesc și în ms. 4389: *blestem* (1); *blestema* (3); *blestemat* (2); *blestemătă* (1); *blestemul* (1).

Putem conchide că, în cazul acestui fenomen, BB a promovat formele care s-au impus în limba literară modernă.

3.12.0. Velarizarea prin *d* al lui *e* din prefixele *des-*, *dez-*, *de-*, fenomen dialectal și sporadic, este întîlnită în ms. 4389 și în ms. 45. Fenomenul poate oferi anumite indicii privind locul de origine al traducătorului ms. 4389, dacă ținem seama de răspîndirea teritorială actuală a acestei velarizări. După datele oferite de ALR, formele cu *dăs-*, *dăz-*, *dă-* se află în arii care cuprind, pe de o parte, estul Olteniei, Muntenia în cea mai mare parte, sud-estul Transilvaniei și, în altă arie, Banatul, centrul și sudul Crișanei (vezi ALR II SN, V, h. 1370, *sînt destule femei...*, h. 1372, *e destulă lume*; h. 1418, *de unde vii?*, h. 1419, *de ce nu vrei?*; h. 1441, *degeaba mai aștepți*; pentru atestările vechi ale fenomenului, vezi I. Gheție, *BDRL*, p. 132—133; vezi și Magdalena Vulpe, *Prepozițiile de și pe în graiurile dacoromâne*, în ALIL, tom. XXX, A, Iași, 1985, p. 151—165).

Din ms. 4389, ilustrăm fenomenul cu următoarele exemple: *dășchiseră* (Fac., 3, 7); *dășchise* (21, 19; 29, 31; 30, 22, 23; 41, 56); *dăparte* (36, 37; 37, 18); *dăspuiași* (3, 7); *dăstul* (41, 47); *dăspărți* (30, 36, 40); *dăspărfit* (30, 33); *dăspincînd* (22, 3); *dăspicăturile* (15, 17); *dăstupă* (26, 18); *dăsupra* (35, 14; 42, 27); *dășșălă* (24, 32); *dășșărtul* (31, 42; 35, 11); *dășșărtă* (24, 20); *dăzlegă* (27, 40); *dăzlegarea* (40, 8, 12, 18); *să dăzlege* (40, 8; 41, 8, 15); *dăzlegă* (40, 16; 42, 27); *dăzlegăm*

(41, 21); *dăzlegară* (44, 11); *dăzlegător* (41, 15); *dăzbrăcară* (37, 23); *dăștepla* (19, 9).

Forma ca acestea apar și în ms. 45, Fac.: *dăschisără* (3, 7); [acest verb, în toate cele 8 ocurențe din ms. 45, are numai silaba inițială *de-* (și *-schi-* realizat ca *-schi-*): *deșchide* (3, 5); *deșchis* (7, 11; 43, 21); *deșchise* (8, 6; 21, 19; 29, 31; 41, 56); *deșchisă* (44, 11); formele acestui verb sint la fel și în textul BB: cu silaba inițială *de-* și cu grupul *-schi-*]; *dăspuiat* (3, 11); *îndălungași* (18, 11); *dăspărși* (30, 36); *dășertu* (31, 42). Ele se explică prin intervenția în text a copistului muntean Dumitru din Cimpulung.

3.13.0. Velarizarea prin *n* este un fenomen cu apariție sporadică. În cele trei texte ale cărții *Facerea*, se poate semna un singur exemplu: *Dumnăzău* (în BB; Fac., 9, 12; 41, 52). Dacă nu e cumva o eroare tipografică, forma s-ar putea datoră culegătorilor moldoveni ai acestui text. Pentru circulația acestei variante în textele vechi românești, vezi I. Gheție și Al. Mares, Gr. sec. XVI, p. 83-84.

3.14.0. Velarizarea prin *r*. Începând din româna primitivă, vocalele *e* și *i*, precedate de *r*, *rr*, s-au transformat în *ă*, *î*, în anumite dialecte și graiuri, dar nu în toate cuvintele. La schimbare participă și *-g-* din diftongul *gă*, iar *ă* rezultat se contopește cu *ă*. Prin acest fenomen, se explică formele verbale de tipul *ttrăște* (BB, Fac., 1, 32; 8, 17), *urăște* (BB, Fac., 29, 31). În ms. 45, întâlnim *ttrîște* (тѣрѣште), Fac., 1, 30, dar și *urăște*, ca în BB. În ultimul caz, se poate admite o modificare făcută de copist. În ms. 4389, Fac., lipsesc aceste cuvinte.

3.14.1. Efectul velarizant al lui *r* se constată și în numele propriu *Răveca*. Această variantă, în loc de *Reveca* (< gr. Ρεβέκα), cunoaște 4 ocurențe în textul BB. Forma cu *Re-* este atestată aici de 28 de ori. Dar în ms. 45, forma velarizată apare de 13 ori, din totalul de 33 de ocurențe, ceea ce ar putea indica originea formelor velarizate din BB. În ultimul text, mai apare grupul *re*, transformat în *ră*, în: *doisprăzece* (Fac., 42, 32); *să omoară 'să omoare'* (Fac., 27, 42; aceeași variantă și în ms. 45).

3.14.2. Termenul biblic *a obrezui* 'a tăia împrejur, a circumcide' (< vsl. *obrězovati*, -zujo 'îd.?) cunoaște în unele texte românești vechi forme cu *-ră-*. H. Tiktin, DRG, s.v. formulează părerea că astfel de forme ar fi apărut sub influența cuvintului *obraz*; dar afirmația nu se poate proba. Dintre cele trei texte studiate, varianta cu *-ră-* apare cel mai mult în ms. 45, text care provine dintr-o zonă în care au loc velarizări în modul cel mai consecvent. În acest text, din cele 16 ocurențe în cartea *Facerea*, 11 au pe *e* transformat în *ă*: *obrăzui* (17, 11, 12); *obrăzui* (17, 14, 17); *obrăzuiă* (17, 24; 34, 24); *să obrăzuiască* (17, 10; 34, 22); *s-au obrăzuit* (17, 26); *obrăzuiți* (34, 22); *neobrăzuit* (17, 14). În alte 5 ocurențe, *e* precedat de *r* este păstrat: *obrezanie* (17, 12); *să obrezuiți* (17, 12); *obrezui* (21, 4; 34, 15) *să obrezuiți* (34, 17).

Varianta nevelarizată este aproape generală în BB, Fac. O singură dată se întâlnește forma cu *-ă*: *obrăzui* (17, 14). Tot astfel, în celălalt text de proveniență sudică, în ms. 4389, forma cu *e* este prezentă în toate cele 9 ocurențe: *să obrezuiți* (17, 11, 12, 12); *obrezui* (17, 14, 24, 27); *să obrezuiască* (17, 10); *se-au obrezuit* (17, 26). În 6 locuri din acest text se recurge la expresia *a tăia împrejur*.

3.14.3. Velarizarea lui *i* precedat de *r* se întâlnește în diferitele forme ale verbelor *a striga* (al cărui etimon stă în legătură cu lat. *strix*, -igis 'un fel de buhă; sensul inițial va fi fost' 'a striga ca o buhă', H. Tiktin, DRG, s.v.) și *a strica* (probabil din lat. **extrico*, -äre 'a desface, a desfășura'; sensul originar

s-ar găsi în expresiile *a strica ouă, nuci*, vezi H. Tiktin, DRG, s.v.).

3.14.4. Primul verb apare în BB, Fac. de 12 ori și are în toate aceste ocurențe forme nevelarizate: *strigă* (4, 10); *strigă* (21, 17; 27, 34, 39; 41, 43; 53); *strigind* (21, 16; 29, 11); *strigaiu* (39, 14); *strigarca* (18, 20, 21; 19, 13). În textul ms. 45, velarizarea lui *i* prin *r* este generală în toate cazurile în care apare acest cuvânt. Scrierea lui *i* prin semnul chirilic *ѣ* în toate ocurențele nu poate ridica semne de întrebare cu privire la interpretarea ca *i*, și nu ca *ă*, a sunetului respectiv, căci etimonul latinesc avea *i* lung. În ms. 45, se întâlnesc forme ca: *strîgă*, *strigă* (de 7 ori), *strigarca* (1 dată) și subst. *strigătoriu* 'crainic, pristav'. Totuși, în 3 ocurențe, apare și varianta nevelarizată: *strigai* (39, 14); *strigare* (18, 20, 21), care ar putea fi datorate copistului muntean.

Cel de al treilea text, ms. 4389, are în toate cele 8 ocurențe numai forme nevelarizate, de tip muntelesc, care au devenit literare: *strigă* (5 ocurențe); *strigară* (1); *strigare* (1); *strigind* (1).

3.14.5. Al doilea verb, *a strica* apare în BB, Fac. numai în forme nevelarizate, respectându-se norma limbii scrise din Muntenia, care în acest caz este și cea a limbii literare de astăzi. Există 13 ocurențe: *strică* (6, 13; 41, 36); *stricat* (6, 12, 12; 17, 14); *stricate* (41, 6, 23, 24, 27); *să strică* (6, 11); *stricăm* (19, 13); *să strice* (6, 17; 9, 11). Față de această situație, în ms. 45 se constată un amestec de forme velarizate și nevelarizate. Din prima categorie fac parte: *strică* (6, 13; 14, 36); *stricat* (6, 12, 12; 17, 14); *să stric* (6, 17). Și în acest caz, semnul folosit pentru *i* este *ѣ*. Un număr egal de ocurențe (7) cunoaște și forma nevelarizată: *stricate* (41, 6, 23, 24, 27); *să strică* (6, 11); *să strice* (9, 11); *stricăm* (19, 13). Forma nevelarizată este atestată o singură dată și în ms. 4389: *stricat* (Fac., 17, 14). În restul cazurilor, traducătorul acestui text a recurs la alte cuvinte și expresii, de pildă, în loc de *spice stricate*, el scrie *spice pâile de vînt*.

3.14.6. În cuvîntul *rășină* (< lat. *rēsina*) (vezi și I. 3.5.11), *e* precedat de *r* s-a velarizat, devenind *ă*, *rășină*, iar uneori acest *ă* s-a închis la *i*, *rîșină*. Ultima realizare apare o singură dată în BB, Fac., 37, 25 (рѣшѣнѣ), dar ea este alt fenomen decît cel de care ne ocupăm.

3.15.0. Printr-un fenomen de hiperliterarizare sau hipercorectitudine, uneori vocala *i*, provenită dintr-un *ă*, iar acesta dintr-un *a* neaccentuat, trece la *i*. În exemplele care urmează, schimbarea ar putea fi și rezultatul unui fenomen de asimilație la vocala următoare, care este tot *i*.

Un prim exemplu în acest sens ne este oferit de formele verbului *a ridica*, în cele trei texte studiate. Etimonul acestuia avea un *-a-* neaccentuat: lat. *eradicō*, -äre 'mit der Wurzel ausreißen'. Silaba *ră-* a devenit apoi *ri-* și mai departe *ri-*. Fenomenul este opus celui de velarizare. Inovația s-a petrecut în graiul de tip sudic, muntensc. Forma *ridica* este atestată la Coresi (vezi I. Gheție BDRL, p. 248; în PO apar numai forme cu *ră-*) și cu trecerea timpului a fost acceptată ca normală în româna literară.

Vom începe cu prezentarea situației din ms. 45, pentru că aici se află stadiul mai vechi, etimologic. În toate cele 30 de ocurențe din textul cărții *Facerea* se întâlnește numai silaba *ră-* (рѣ-): *rădică* (31, 40; 41, 44; 41, 1; 45, 23, 23; 47, 30); *rădicam* (40, 16); *rădicară* (43, 34); *rădicarea* (7, 4); *rădicat* (37, 17; 39, 9); *rădicatu-mi-au* (4, 25); *rădicat* (37, 22); *rădică* (7, 17; 13, 12; 35, 5, 20); *să rădicăm* (19, 32, 34); *să rădică* (13, 11); *rădicindu-ș* (13, 19; 29, 1); *rădicindu-să* (26, 21, 22); *rădic* (9, 9); *rădicași* (35, 2); *rădică*

(38, 8); *rădicindu* (49, 33; *să rădice* (46, 5). Față de această situație, în BB se găsesc trei moduri de redare a silabei inițiale: *ră-*, în majoritatea cazurilor; *ri-* (рѣ-), în 9 ocurențe și *ri-* (ри-), în 2 ocurențe. Cazurile cu *ri-* sînt următoarele: *ridic* (9, 9); *ridică* (41, 1, 23); *ridicaș* (35, 2); *ridică* (12, 9; 38, 8); *ridicind* (49, 33); *ridicindu-s* (29, 1). Cazurile cu *ri-*: *ridica* (45, 23); *să ridice* (46, 5), constituie inovația, care mai târziu se va generaliza în limba literară. Noua tendință nu a fost semnalată în celălalt text sudic, ms. 4 389, în cartea *Facerea*, în care, de altfel, numărul ocurențelor este destul de mic (9). În acest text se păstrează forma inițială, cu *ră-*: *rădică* (41, 44); *rădicară* (43, 34); *să rădicaș* (37, 22); *rădică* (35, 5; 49, 33); *rădicăm* (19, 32, 34); *rădică* (38, 8); *să rădice* (46, 5).

3.15.1. Vb. *a risipi* are ca etimon vsl. *rasypati*. Silaba *ra-* din etimon a trecut la *ră-*, apoi la *ri-* și în sfîrșit la *ri-*. Dintre cele trei texte studiate, cuvîntul în discuție nu apare decît în BB, Fac. și aici numai în 3 ocurențe, în toate trei cu silaba inițială *ră-*: *răsipi* (рѣсипи) (11, 4, 8); *răsipit* (11, 9). Fazele *ri-* și *ri-* nu sînt consemnate. După I. Gheție, *BDRL*, p. 384, faza ultimă, mîntenească și apoi literară, a apărut în texte abia prin secolul al XVIII-lea.

3.15.2. Cuvîntul *nisip* provine din vsl. *nasŭpŭ*, nsl. *nasip*, sîrb. *nasup*, *nasyp* 'Angeschüttetes', de la vb. vsl. *nasypati* 'anschütten' (= a astupa cu pămînt bătătorit), cf. mold. *a năsi* (*a năsi* ki) 'a bate cu maiul pămîntul de sub casă', *năstki* 'pămînt bătătorit la temelia casei'. Silaba inițială *na-* din radicalul slav, fiind neaccentuată, a trecut în mod normal la *nă-*. În graiul mîntenesc, sudic, această silabă a ajuns la *ni-*, după ce a trecut poate prin faza *ni-*. La această fază cu *ni-* s-a putut ajunge și mai lesne după ce vocala din silaba a doua s-a fixat la *-i-*, într-un grai, cum este cel mîntenesc, în care nu s-a produs velarizarea prin *s*: **nasip* > *năsip* și (munt.) *năsip*, iar din ultima formă > *nisip*.

Prima variantă cu *ni-*, *nisip*, este atestată, după I. Gheție, *BDRL*, p. 335, în textul *Bibliei de la București* (p. 622 b). În cartea *Facerea*, însă, cuvîntul nu apare cu *ni-*, ci numai cu *nă-* (нѣ-), în 6 ocurențe: 13, 17, 17; 22, 17; 23, 14; 32, 12; 41, 49. Este aproape sigur că tipografia sau diortositorul a urmat îndeaproape modelul milescian, căci în ms. 45, în toate ocurențele, cuvîntul are silaba inițială *nă-*. Cu toate acestea, norma mîntenească privind scrierea și rostirea lui *i* după *s* a fost aplicată cu rigoare, eliminîndu-se grupul *-st-* (-сѣ-, -сѣ-) din textul manuscrisului moldovenesc, înrudit cu ms. 45. Într-adevăr, în ultimul text, *năsip* apare de 4 ori cu silaba *-că-* și o dată cu *-că-* (*năsipul*, 41, 49); valoarea lui *ă* este aici cea de *i*.

O atestare mai veche decît cea din BB a variantei cu *ni-*, *nisip*, se găsește însă în ms. 4 389, care datează aproximativ dintre anii 1665—1680, după opinia lui N.A. Ursu. Forma *nisipul* este atestat în acest ms., în 28, 14; 41, 49. Varianta cu *nă-* (нѣ-) cunoaște și ea 2 ocurențe (22, 17; 32, 12).

3.16.0. O alternanță neobișnuită *-f-* / *-i-* apare în cazul vb. *a mîncă*, în formele care au un *e* sau un *i* (sunet palatal) după vocala accentuată: *(eu) mîncînc*, dar *(tu) mîncînci*, *să mîncînce*. Fenomenul a fost înfîlțit numai în ms. 45: *să mîncînce* (Fac., 24, 33; 27, 31; 37, 25); *să mîncînci* (2, 16; 3, 11, 14, 17). Este foarte probabil rezultatul unei tendințe către formele hipercorecte, într-un grai cu prea multe velarizări, cum este cel moldovenesc.

3.17.0. Durificarea lui *r* din sufixele *-ariu*, *-loriu* se petrece începînd din secolul al XVI-lea în dialectul literar sudic, precum și în graiurile populare de aici. După 1600, fenomenul se răspîndește și în

zonele nordice (vezi I. Gheție, *BDRL*, p. 154). Durificarea s-a petrecut și în finala cuvîntului *stejariu*, finală care nu poate fi redusă la sufixul *-ariu*, dar care s-a comportat ca acest sufix. Într-adevăr, etimonul cuvîntului este sl. *stězerŭ* (rom. *stejer* 'par'), cf. nslov. *stězer*, *stěžer*, bg. *stožar* etc. De la pl. *stejari* s-a refăcut un sg. *stejariu*. Această formă apare în textele studiate, de exemplu în BB, Fac., 12, 6; 13, 9; 14, 13; 18, 1; 35, 8. La fel și în ms. 45, unde întîlnim și varianta *stăjariu* (cu *stă-* < sl. *sto-*) (Fac., 12, 6; 13, 19), apoi *stăjari* (14, 6; cuvîntul e scris pe margine, de aceeași mînă, ca explicație pentru *tereminth*, din text). Forma cu *-ariu* este, de asemenea, prezentă și în ms. 4 389: *stăjariu* (18, 1; 35, 8).

Durificarea este semnalată numai în forma nearticulată: „*Supt Stejar*” (BB, Fac., ms. 4 389: 35, 8).

3.17.1. Durificarea lui *r* în cuvîntul *păstor* (< lat. *pastor*, *-ōrem*, modelat după substantivele terminate în *-oriŭ* < lat. *-ōrius*) s-a produs destul de tîrziu, fiind consemnată în texte abia în prima parte a secolului al XIX-lea (vezi I. Gheție, *BDRL*, p. 519, 533, 536). De aceea, în textele studiate, singura formă în circulație este *păstoriu* (1): 38, 12; 43, 32; 46, 34; 38, 20 (aici *păstoriului*).

3.17.2. Nici cuvîntul *cer* (< lat. *caelum*) nu avea din etimon finala în *-riu*, dar, după alte cuvinte cu această finală, forma *ceriu* (1) s-a răspîndit în numeroase graiuri populare, unde există și astăzi; în limba scrisă, *ceriu* este atestat începînd din secolul al XVI-lea (vezi I. Gheție, *BDRL*, p. 135; *passim*). Durificarea lui *r* începe prin secolul al XVI-lea în graiul mîntenesc și se extinde treptat spre nord. Ea cuprinde și limba scrisă, devenind normă a limbii literare.

În textele de care ne ocupăm, stadiul este, în genere, cel vechi, cu *-riu*. Forma nearticulată *ceriu*, apoi formele *ceriul*, *ceriului* sînt atestate în BB, Fac. în 40 de ocurențe (cu *-pŭ-*, *-pŭ*). De asemenea, în ms. 45, forma predominantă are silaba finală *-riu*. Numai o singură dată, în acest text, în mod sigur (Fac., 21, 17), și o dată, problematic (19, 24), apare varianta cu *r* dur: *cer*. Aceasta din urmă este însă prezentă de 3 ori în ms. 4 389: *den cer* (Fac., 19, 24; 22, 11, 15). În celelalte 19 ocurențe, acest text menține forma mai veche *ceriu*.

3.17.3. În cuvintele *ajutoriu*, *cuptoriu*, *vinătoriu*, *-oriu* provenea din etimonurile latinești *adjutorium*, **coctorius*, *venator*, *-ōrem*; acesta din urmă a cunoscut o modificare a finalei sub influența cuvintelor în *-ōrius*, ca și *păstoriu* < **păstoare*. Începînd de prin secolul al XVI-lea, în graiul mîntenesc se produce în aceste cuvinte durificarea lui *r*, fenomen care mai apoi se extinde și în alte graiuri, precum și în limba literară.

În textele de care ne ocupăm, norma este încă oscilantă. Astfel, în BB, Fac. întîlnim numai forma veche în *-riu*: *ajutoriu* (2, 18, 20); *cuptoriu* (15, 17; 19, 28); *vinătoriu* (10, 9). În ms. 45 avem un amestec de forme: *ajutor* (*ibid.*), *cuptor*, dar *vinătoriu* (în aceleași locuri ca în BB); la fel în ms. 4 389: *ajutor* (2, 20), *ajutoriu* (2, 18), apoi *cuptor*, *vinător*.

3.18.0. Concluziile parțiale care se pot desprinde referitor la fenomenele discutate în paragrafele anterioare dedicate *velarizării* sînt următoarele:

În cele trei texte studiate, ca de altfel în toate scrierile de la sfîrșitul secolului al XVII-lea, există un amestec de forme velarizate și nevelarizate, amestec care, în secolele următoare, se va cristaliza în normele neunitare care guvernează și în prezent limba română literară în privința acestui fenomen. Cele cinci tipuri de velarizări au avut drept urmare creșterea ocurențelor vocalelor velare nerotunjite *ă* și *i*, atît în graiurile

populare, cit și în limba literară. Numărul și efectele velarizării sînt mai mari în partea de nord a dialectului dacoromân, și în primul rînd în graiul moldovenesc. Faptul are repercusiuni și în textele studiate. Astfel, ms. 45, provenit din aria nordică, moldovenească, prezintă cel mai mare număr de velarizări. Unele, cum este velarizarea prin labiale, apar numai în acest text. Cu toate acestea, datorită în primul rînd unei tradiții grafice, în acest text apar mult mai des șuierătoarele muiate, invers decît se întîmplă în BB și în ms. 4389, în care numărul velarizărilor prin șuierătoare este mult mai mare. Poate că la această situație a contribuit și faptul că această velarizare a avut loc în graiul sudic încă în româna primitivă, după care s-a imprimat aici tradiția grafică cu șuierătoarele dure. Consemnăm, de asemenea, un fenomen de durificare remarcabil, anume trecerea lui *de-*, *des-*, *dez-* la *dă-*, *dăs-*, *dăz-*, într-un număr destul de mare de exemple mai ales din ms. 4389. Prin aceasta, și prin alte fenomene, textul acestui manuscris se individualizează și se separă de celelalte două texte studiate. Dar, în genere, și în cazul fenomenului velarizării, limba acestui text este mai apropiată de normele limbii literare actuale.

3.19.0. Alte fenomene în domeniul consoanantismului. Tratatamentul consoanei *h* dintr-o serie de elemente slave, săsești, maghiare, tătarăști, onomatopeice etc. prezintă unele oscilații, atît în graiurile populare, cit și în limba literară. Această consoană este reflectată uneori ca *f*, alteori ca *v*, ca *-v-*, sau ea poate rămîne neschimbată. Sînt avute în vedere cuvinte ca *jaș* și vb. *a jefui*, *burduș*, *a buhni*, *a poști*, *vătaș*, *virș*, *zăduș* și alte variante ale acestora. Repartiția în graiurile populare ale diferitelor realizări pentru multe din exemplele de mai sus poate fi văzută la I. Gheție, *BDRL*, p. 156. Pentru cuvintele germane-săsești cu *-ch* reflectat ca *-v-*, *-f-*, *-v-*, vezi V. Arvinte, *Die dt. Entlehn.*, p. 85-86, 138-139.

3.20.0. Tratatamentul silabei inițiale din *a jefui*, *jaș* a fost discutat în paragraful despre velarizarea prin șuierătoare: I. 3.6.7. Aici ne vom ocupa de consoana a doua, care în BB, Fac. apare în două ocurențe ca *f* și în una ca *h* (*jăhuit*), în ms. 45 este *c* (*jecuit*, *jecuiră*, *jecas*; acesta din urmă în 49, 27), iar în ms. 4389, în două ocurențe, *h* (*jăhuiră*). Reflexul *c* mai este atestat la Varlaam (*jecui*), în *Prav. Mold.*, la Herodote (*jăcui*, *jăcu*), la Dosoftei, la Cantemir și la alți autori moldoveni. După DA, varianta *jac* mai este atestată la 1621, precum și în BB, p. 271. H. Tiktin, *DRG*, s.v., de unde provin o parte din informațiile de mai sus, conchide, pe bună dreptate, că această variantă cu *c* este mai ales moldovenească, în timp ce varianta cu *h*, muntenească. În poziție finală, *-h* din acest cuvînt a trecut și el la *-v-*, *jav*, formă atestată de I. Gheție, *BDRL*, p. 157, în Transilvania, localitatea Bucium, pentru anul 1737. În graiul bănățean, *h* a fost substituit prin *-v-*: *jau* 'jaș', vb. *a jăui* (DA, s.v.). Din formele muntenești cu *h* provin cele cu *f* din limba literară, pentru că în acest grai și cuvinte ca *prah*, *virh*, *a pohli* etc. au devenit *praf*, *virș*, *a poști*. Deși apărută în graiul munteneș, prima atestare a formei cu *f*, *jaș*, este, după DA, din Dosoftei VS.

Varianta nordică, cu *c*, mai este reprezentată și prin cuvintele *jăcmân* 'jaș mare', prin vb. *a jăcmâni* 'a prăda, a fura, a jefui', prin *jacă* 'săculeț, sac scurt' (DA), prin *jăchilă* 'traistă de merinde, tarhat, bagaj'. Aceste 4 cuvinte, deși din același etimon care se află și la baza formelor *jac*, *jăcui*; *jaș*, *jălui*; *jah*, *jăhui* etc., alcătuiesc un strat mai nou de împrumuturi, datibil cam de pe la începutul secolului al XIX-lea. Sursa lor este limba maghiară, și, în unele cazuri, și limba germană a sașilor transilvăneni: *jacmân* (de la

aceasta și vb. *a jăcmâni*) < magh. *zsákmány* (< mhd. *sackmann*); *jacă* < magh. *zsák*; *jăchilă* < germ. *Zäckel* (cu pronunție săsească). Proveniență germană-săsească poate fi admisă și pentru *jacă*, cum observă Lajos Tamás, *EWUR*, p. 474, sub *jacmân*: obgleich auch unmittelbare Herleitung aus dem Deutschen möglich sein dürfte (vgl. *jeř, jill* < *Sitz, joagăr* < sieb. -sächs. *zager* usw.)". În acest împrumuturi noi mai, *c* a rămas neschimbat.

În stratul mai vechi, cu *h*, apoi cu *f* etc., punctul de plecare a fost tot un *c*, existent în etimonul medio-german *sack*. Acest *c* este prezent în varianta mai veche moldovenească, al cărei *j-* (inițial) trimite fie spre dialectul german al sașilor transilvăneni, în care există șuierătoarea sonoră *ž*, fie spre polon. *żak*, cu *ž* < *s-*, în elementele de origine germană, ca în polon. *zold* < germ. *Sold* etc. O proveniență maghiară pentru această fază, în cazul cuvintelor în discuție, nu este deloc probabilă. De altfel, în *EWUR* ele nici nu sînt înregistrate. Mai greu de explicat este trecerea lui *c* (< mhd. *ck*) la *h*, în graiurile muntenești, sudice, pentru că un asemenea fenomen nu este nici românesc, nici săsesc. De această dificultate și-a dat seama H. Tiktin, care observă: „Schwierig ist der Ausgang in *jah, jař*“ (*DRG*, p. 867). De fapt, numai în prima formă este dificil de explicat consoana finală *h* în locul germ. *ck*. În a doua formă, trecerea lui *-h* la *-f* (sau la *-v-*, *-v-*) este românească dialectală: vsl. *prachŭ* > *prah*, *praf*, *prav*, *pray*, etc. H. Tiktin, pentru a-l explica pe *-h*, în loc de *-k*, recurge la o ipoteză care ni se pare plauzibilă. El atribuie forma **žach* războinicilor germani care au participat la ultimele cruciade. Aceștia ar fi adus cuvîntul la români. În rostirea acestora ar fi existat în loc de *k* o aspirată: „viell. wurde das Wort von deutschen Kriegern (etwa zur Zeit der letzten Kreuzzüge) ins Land gebracht, die *k* mundartlich aspiriert aussprachen“. Fr. L. K. Weigand, *Deutsches Wörterbuch*, Fünfte Auflage, Bd. II, p. 634, menționează o formă ahd. *sac(h)*. Poate că acest fel de rostire să fi fost adus și de mercenarii germani aflați în număr destul de mare în secolele al XV-lea și al XVI-lea în serviciul domnitorilor munteni și moldoveni. De la aceștia au pătruns în română și alți termeni legați de activitatea militară din acel timp. Astfel, cuvîntul *pușcă* 'tun', apoi expr. *praf de pușcă* au fost explicate în acest mod (vezi V. Arvinte, *Expr.* iarbă de pușcă, în *AUI*, tom. XXXIII, 1987, p. 66-70).

Ipozeza formulată de Tiktin, deși insuficient argumentată, este preferabilă celei propuse de autorii DA (S. Pușcariu): „forma *jah*... o avem de la ruteni (*žah* 'groază, spaimă)'". Aceasta din două motive: sensul cuvîntului ucrainean nu se potrivește cu cel al rom. *jah*, pe de o parte, iar aria de răspîndire a acestuia din urmă, anume în sudul și centrul teritoriului dacoromân, se opune de asemenea explicației prin ucraineană, pe de altă parte. Autorii DA scot în evidență caracterul dialectal și folosirea rară în limba poloneză a cuvîntului polonez *żak*, invocat și acesta ca etimon al vrom. *jac*. Se face chiar propunerea de a explica termenul polonez ca fiind împrumutat din română. Dacă este așa, atunci devine și mai plauzibilă ipoteza că termenul în discuție provine din germana medievală a mercenarilor care practicau din plin o asemenea in-deletnicire.

În româna veche, cuvîntul a fost preluat în două variante: *jac* și *jah*, prima în nord, a doua în sud. Din ultima formă a apărut pe teren românesc *jaș*, iar de la acest cuvînt, vb. *a jăfui*, literarizat *a jefui*.

3.20.1. În ms. 45, Fac., 21, 14 este atestat o singură dată cuvîntul *burduș*, cu *-h* netrecut la *-f* (sinonimul *foale* e folosit în BB și în ms. 4389). Dialectal,

cuvîntul cunoaște astăzi variantele *burduș*, mold. *burduș*. Etimonul nu este sigur. H. Tiktin, *DRG*, s.v., face presupunerea că finala *-uh* ar putea fi sufixul slav *-uhŭ*.

3.20.2. Tot o singură atestare există, în textele studiate, și pentru vb. *a buhni* (ms. 45, Pref. M.): *timpăni buhniind*. Cuvîntul este folosit în BB în cartea *Ezechil*, 25, 6: „*Ai buhniit cu pictorul tău*” (H. Tiktin, *DRG*, s.v.). Varianta cu *-h* este moldovenească; tot astfel și *a buvni*. Alături de acestea, *a bufni* este considerată variantă literară; ea este proprie graiurilor muntenesti. Dincolo de munți, circulă trans. *a bučni* și *a bugni*. Etimologia este controversată. Alături de interj. *buf!*, H. Tiktin învoca și rus. *buhali*, *buhniunŭ* 'schallend stossen', polon. *buchac*, *buchnané* 'mit Gewalt hervorbrechen, herausplatzen'. Pentru textele religioase vechi românești, o influență din partea acestor cuvinte slave este neîndoielnică.

3.20.3. O normă oscilantă se întilnește și în cazul cuvintelor *poftă*, vb. *a pofti* (<vsl. *pohoti*, sîrb. *pohol(a)*, bg. *pofta*, respectiv verbe: vsl. *poholěti*, sîrb. *poholjiti*, *prchjiti*, H. Tiktin, *DRG*, s.v.). În BB, Fac. se găsesc variantele *pohță* (31, 30; 49, 6) și *pohit* (31, 30; 49, 14), pe cînd în ms. 45; *ibid.*, *poftă* și *poftit*. În acest caz, s-a manifestat la editorii bucureșteni o tendință către formele arhaice, tendință pe care am constatat-o și în alte ocazii. Pl. art. *posfele* este atestat o singură dată și în ms. 4389, Fac., 49, 6.

3.20.4. Cuvîntul *vătăf*, din tătar. *vataha*, avea în româna veche *-h*: *vătah* (Coresi, Dosoftei etc.). Pe sfîrșitul secolului al XVII-lea, apare în scris varianta cu *-f*, care se va impune în limba literară; iar, dialectal, și varianta moldovenească cu *-v*: *vătav*. Forma cu *-f* se găsește în 3 ocurențe în ms. 4389: *vătavului de pușcărie* (Fac., 39, 21, 22); *vătavul cel de pușcărie* (Fac., 39, 23). În același text, însă, apare și varianta cu *-h*: *vătahul de pușcărie* (ms. 4389, Fac., 40, 4).

3.20.5. Trecerea lui *-h* la *-f* (sau la *-v*), se constată și în cazul cuvîntului *virf* (<vsl. *vrŭchŭ*). Diferitele realizări se întilnesc în textele vechi. Astfel, în *Psaltirea Șcheiană* există forma *virv* (H. Tiktin, *DRG*, s.v.). Varianta *virh* este de multe ori atestată în jurul anului 1600; *virf* apare în BB și la Herodot. Atestarea acestei forme în PO, p. 32, dată de I. Gheție, *BDRL*, p. 224, trebuie corectată; aici există de 2 ori varianta *virh*.

În cele trei texte de care ne ocupăm, situația acestui cuvînt este următoarea: în BB, Fac. apare de două ori varianta cu *-f*: *virful* (11, 4; 28, 18); în ms. 4389, *virful*, o singură dată (11, 4); în ms. 45, însă, apare varianta moldovenească cu *-v*: *virvul* (11, 4; 28, 18). Trecerea lui *h* la *f* și la *v* a avut loc în mod independent în cele două mari arii, nordică și sudică, și, desigur, simultan. Forma cu *-v* din *Psaltirea Șcheiană* stă mărturie că această schimbare este la fel de veche ca și cea a lui *h* la *f*. De aceea nu este necesar să se preconizeze succesiunea *h > f > v*, cum propune I. Gheție, *BDRL*, p. 224, 236 și în alte locuri.

3.20.6. Schimbarea lui *-h* în *-f* în *zăduh* s-a realizat mai anevoie, din cauză că în familia cuvîntului există radicalul *duh* (<vsl. *duchŭ*), termen religios foarte important, care nu putea fi modificat sub aspect fonetic ca oricare alt cuvînt. În situația lui *zăduh* se afla și coradicalul *năduh*. Poate că în acest mod se explică forma *zăduh*, din BB (Fac., 8, 22; 31, 40) și, în aceleași locuri, din ms. 45. Numai în ms. 4389 se întilnește o singură dată varianta *zăduș*, Fac., 31, 40, scrisă pe margine, de aceeași mină, pentru expr. „*Mă ardea soarele*”, din text. În același ms. însă apare și varianta cu *-h*, *zăduh* (Fac., 3, 22). Față de primele atestări cunoscute ale cuvîntului *zăduș*, și anume din anul 1746, la Tiktin, și din 1785, la I. Gheție, *BDRL*, p.

478, putem spune acum că cea mai veche atestare este cea din ms. 4389 (cca 1665—1680).

3.21.0. Trecerea lui *v* la *-h* este un fenomen caracteristic dialectului moldoveneșc, fiind ilustrat prin exemple ca *hirtop*, față de *virtop*, *a se holba*, față de *a se învoalbe*, *hullan* față de *vullan*, *a se dehoca*, față de lat. *devocare*, *holbură*, față de *volbură*, *hulpe*, față de *vulpe* etc. În această serie se așează și varianta mold. *puhoiul* (<vsl. *povoni*), pe care o întilnim în ms. 45, Fac., 32, 23; pe margine, de aceeași mină, este dat sinonimul aproximativ *pirtul*. Ultimul cuvînt este folosit în acest loc și în BB, în vreme ce ms. 4389 are *viroagă*.

3.21.1. Ca o reacție la fenomenul dialectal din paragraful precedent, ar putea fi interpretată schimbarea lui *h*- la *v*-, din cuvîntul *vreasc*, pl. *vrăscuri*, al cărui etimon slav avea *h*-: *chvorstŭ* — vsl. *chvrastije* 'Reisig', bg. *hrast*, scr. *hrást*, sloven. *hrást*, vech. *chvrast* etc., vezi E. Berneker, *SEW*, I, p. 408—9. După H. Tiktin, *DRG*, s.v., limba veche oscila între formele cu *h*-, *hreascuri* (BB, Jes., 41, 2) și cele cu *v*-, *vrasc*, *vrăscuri* (la Dosoftei). Dintre textele studiate, cuvîntul, cu forma etimologică *hreascuri*, apare numai în ms. 4389, Fac., 22, 13, fiind scris pe margine, de aceeași mină, ca un fel de explicație pentru cuvîntul *saă*, din text. În scrierile moldovenilor, a fost tot mai mult folosită varianta cu *v*-, pentru că părea mai literară decît cea cu *h*-, aceasta din urmă amintind de formele dialectale *hulpe*, *hullan* etc. Așa se face că norma literară actuală cere forma *vrăscuri*. În graiurile populare moldovenești se păstrează însă varianta etimologică *hreascuri* (și *hreascuri* — sg. *hreașce*).

3.22.0. Rostirea dură sau muiată a cuvîntului *fel* prezintă un oarecare interes în studiul normei limbii române literare vechi și moderne. Etimonul magh. *fél(e)* nu avea un *l* (muiat) și nici finala *-iu*, care a fost preluată, pe cale analogică, din cuvînte ca *jeleriu*, *sicriiu*, *telechiu* 'lot, bucată de pămînt' (Lajos Tamás, *EWUR*, p. 325), sau, adăugăm noi, de la pl. *feliuri*, cu *-iuri* din numeroase substantive românești. Astăzi, rostire dură sau muiată a lui *l* din *fel* este cunoscută în graiurile românești în arii separate. După I. Gheție, *BDRL*, p. 156, care a folosit materialul nepublicat al ALR I, întrebarea 316, rostirea dură alcătuieste o arie compactă care cuprinde Muntenia propriu-zisă, unele localități din sudul Transilvaniei, apoi Dobrogea și o parte din Oltenia. Izolat, durificarea lui *l* mai pare în Banat, în nordul Transilvaniei și în nordul Moldovei. În restul teritoriului dacoromân, cuvîntul are *l* (muiat): *fel*, *feliu*. Rostirea dură din ariile întinse menționate nu credem că are o justificare etimologică. Ambele realizări, dură și muiată, sînt rezultate printr-un fenomen de adaptare bruscă a cuvîntului maghiar la particularitățile de rostire din diferitele graiuri românești (Cf. I. 2.4.0.).

În cele trei texte de care ne ocupăm, situația acestui cuvînt se prezintă astfel: în BB, Fac. există 25 de ocurențe ale cuvîntului în discuție. Dintre acestea, numai o singură dată apare forma cu *l* dur, *fel* (44, 15: „*În ce fel sînt eu*”); în rest, avem *feliuri*, *feliul*, *feliuș*, *feliurile* etc. Varianta cu *l* dur mai este consemnată o dată și în ms. 4389, *fél* (45, 22), față de încă alte 8 ocurențe cu *l* muiat. Cît privește ms. 45, aici nu întilnim niciodată, în cele 25 de ocurențe, varianta cu *l* dur. Trecerea spre norma actuală cu *l* dur se va petrece în secolele următoare.

3.23.0. În norma limbii române vechi, existau oscilații în ceea ce privește folosirea unora dintre descendenții în graiurile populare dacoromâne ai lat. *farina*: *făind* (munt., mold.), *fănină* (băn., criș., bucov.), *fărină* (trans., criș., maram.) (vezi ALR SN, I, h. 93:

V, h. 1 326). Pe noi ne interesează aici varianta *fănină*, din cauză că ea apare o singură dată în ms. 45, Fac., 18, 7: „3 măsuri de fănină curată”. Această variantă este atestată astăzi, după materialul dialectal menționat, în pct. 386 din Bucovina, în pct. 29, 36, 76 din Banat și în pct. 64, 316 din Crișana. Ea se găsește și în PO, *Ieșirea*, 29, 2; 29, 40. Forma *fănină* nu poate fi considerată caracteristică pentru graiul moldovenesc; ea este mai degrabă ardelenescă, iar în punctul menționat din Bucovina, și, desigur, și în alte localități din această provincie, forma a fost adusă de numeroșii emigranți de peste munți, stabiliți aici de-a lungul ultimelor secole. Un alt fapt de care trebuie să se țină seama este și folosirea frecventă a variantei *fănină* de către Dosoftei: „Häufig bei Dosoftei”, scrie H. Tiktin, *DRG*, s.v. Dacă nu cumva avem a face cu o influență din partea textului PO (totuși chiar în locul citat, 18, 7, acest text are forma *făină*), atunci ne putem gândi la rolul pe care filologul ieșean N.A. Ursu i-l atribuie lui Dosoftei în revizuirea textului lui Nicolae Milescu. Numai Dosoftei, a cărui origine de peste munți este dovedită cu ajutorul a numeroase și semnificative fenomene lingvistice de către același filolog, putea să recurgă la o formă ca *fănină*, în ciuda mediului lingvistic inconjurător, moldovenesc, care avea varianta *făină*. Aceasta din urmă, de proveniență alt moldovenescă, cât și muntenească, a fost pusă în textul BB în locul transilv. *fănină*, devenind în secolele următoare varianta admisă în norma limbii române literare.

3.24.0. Spre sfârșitul secolului al XVII-lea, se conturează o concurență între formele cu *-rb-* și cele cu *-lb-* ale cuvântului *tulbura* și derivatele sale. Formele etimologice au *-rb-*, din lat. pop. *turbūlo*, *-āre*. Cele cu *-lb-* au apărut în urma unui fenomen de disimilație: *-r-|r->-l-|r-* (*turbura* -- *tulbura*). Inovația caracterizează graiul moldovenesc. Ea s-a produs, după H. Tiktin, prin secolul al XVIII-lea. Tot acum este constată această schimbare fonetică și de I. Gheție, *BDRL*, p. 401. O prezentară amănunțită, pe baza și a altor exemple, a acestui fenomen, la Ion I. Florescu, *O disimilare consonantică proprie graiurilor dacoromâne de nord*, în *ALIL*, XXX, A, Iași, 1985, p. 128–143.

Textele studiate prezintă, în marea majoritate a cazurilor, norma veche, cu *-rb-*. Astfel se prezintă situația în textul BB, Fac., în toate cele 9 ocurențe: *turburară* (19, 16; 42, 28; 45, 3); *turburare* (11, 9); *au turburat* (19, 9); *turburați* (40, 6); *turbură* (41, 8; 43, 30); *să turburăm* (11, 7). Dar în ms. 45, de proveniență nordică, ne întîmpină primele atestări ale inovației, a cărei vechime se mută pentru perioade 1665–1685: *au tulburat* (19, 9); *tulbură* (43, 30). Totuși, mai există 3 ocurențe cu forma *-rb-*: *turburare* (11, 9); *turburați* (40, 5); *să turburăm* (11, 7). Cum era de așteptat, celălalt text sudic, ms. 4389, are și el grupul *-rb-* în cele numai 2 ocurențe: *se turburară* (42, 28); *se turbură* (43, 30).

Această inovație de origine nordică, moldovenească în primul rând, s-a impus ca normă a limbii literare contemporane; în *DEX* apar cuvintele titlu: *tulbura*, *tulburare*, *tulbure* etc., cu *-lb-*, nu cu *-rb-*.

3.25.0. Oscilația între o formă mai veche și una mai nouă se vedește și în cazul variantelor *strâncinare* din ms. 45, Fac., 4, 23, și *struncinare* din BB, același capitol și verset. Prima formă este mai apropiată de etimon: lat. **extortio*, *-āre* (<*tortio*, *-āre* 'plagen, martern' [=a chinui, a tortura]) > **sturciunare* și, prin apropiere de cuvinte înrudite semantic ca *zdrobi*, *zdrumica* etc., *sdru(n)ciuna*, *zdruncina*. Forma *strunciu* mai apare și în *Ps. Șcheiană* (H. Tiktin, *DRG*, s.v., unde se mai menționează și variantele *struncena*, *strincena*, *strinciuna* la Cantemir, arom. *stulcinare* etc.).

3.26.0. Printr-o contaminare dintre adv. *îndărăt* (<lat. [*in*] *deretro*) și **înderept* 'nedrept' (<lat. *indirectus*) a rezultat în româna veche adv. *îndrăptu* (<*îndărăptu*, prin sincoparea lui *-ă*-neac. ca în *drept*, față de *derept*; DA, s.v.; H. Tiktin, *DRG*, s.v.). În scrisul lui Cantemir există și derivatele *îndrăpnic* 'îndărătnic', vb. *a îndrăpnici* 'a îndărătnici', *îndrăpnicuini* 'îndărătnicuini'. Adv. *îndrăpt* are 4 ocurențe în ms. 45, Fac.: 9, 23; 19, 26; 20, 7, 7. Formele fără *-ă*-sincopat nu apar în acest text, dar sînt prezente în numeroase scrieri din secolul al XVII-lea: *îndărăpt*, *a îndărăpta* etc. Față de această situație din scrisul moldovenesc, în aceeași perioadă avem în BB forma *îndărăt* (<lat. *in-de-retro*), în toate cele 4 locuri din ms. 45, cartea *Facerea*, și încă 2 ocurențe în plus (20, 14; 24, 5); la fel și în ms. 4389, Fac., 9, 23; 19, 26. Separarea dintre cele două forme, *îndrăpt* (>*îndrăpt*) și *îndărăt*, care caracterizează, prima, aria nordică și, a doua, aria sudică, s-ar putea să dateze din româna primitivă, dacă nu cumva chiar din latina populară de la baza limbii române.

Cu siguranță că forma *îndărātu*, în loc de *îndrăptu*, care apare o singură dată în ms. 45, Fac., 24, 5, trebuie pusă pe seama copistului muntean al acestui text, Dumitru din Cîmpulung.

3.27.0. În ms. 4389, Fac., 49, 17, este atestată, o singură dată, forma *să mușce* (мущε) 'să muște'. Ea stă alături de forme vechi ca: *să mișce*, *să pișce*, al căror etimon latinesc popular conținea grupul *-cic-* (*-cic-*).

Verbul *a mușca* provine din lat. pop. *muccico*, *-āre*, care are urmași și în alte limbi și dialecte romanice: it. dial. *muccicare*, *mocecare*, *muzzicare*, *mozzicare* (H. Tiktin, *DRG*, s.v.). W. Meyer-Lübke, *REW*³, nr. 5707, propune ca etimon o formă contaminată din **mucceus + morsicare*. La pers. I sg. prez. ind. **muccico* a trecut în vrom. *mūcicu*, apoi, prin transformarea lui *č* (*ci*) în *ș* (*ș*), înainte de *c* (O. Densușianu, *ILR*, II, p. 85) și prin sincoparea lui *-i-* neaccentuat, a rezultat *mușc(u)* (cf. și istorom., mgl. *mucicu*, mgl. *mucicari*). La pers. a II-a sg. ind. prez., lat. **muccicis* > **mūčiči* (prin disimilare și sincoparea lui *-i-*) > *mușči* (formă atestată în unele texte vechi românești) > *muști*. La conjunctiv prez., pers. a III-a sg., lat. **muccicet* > **mūčiče* (prin disimilarea *č-č>ș-č* și prin sincoparea lui *-i-* neacc.) > (*să*) *mușče* (este forma din ms. 4389) > (*să*) *muște*. Prin urmare, forme ca *mucică*, din *Cod. Voron.*, 48^v, 5, *să mușce*, din *Cazania* lui Varlaam, din PV a lui Dosoftei, din *Istoria Ieroglifică* a lui D. Cantemir etc. (vezi Liviu Onu, *Herodot*, p. 647) sînt perfect justificate din punct de vedere etimologic. Schimbarea fonetică latinească populară a grupului *-cic-* și schimbările românești ulterioare ne determină să separăm acest complex sonor în evoluție de cel al grupului consonantic *sc+e, i*, care, în epoca de formare a limbii române, a devenit *șce, șci* și apoi, prin diferențiere, *ște, ști*. Confundarea celor două linii de evoluție se întîlnește la L. Onu, *op. cit.*, p. 645–650, și nu numai în cazul cuvîntului *a mușca*, ci și în al verbelor *a pișca* și *a mișca*.

Într-adevăr, și aceste două verbe pleacă de la etimonuri latinești populare care aveau în corpul lor sonor grupul *-cic-*, respectiv *-cic-*.

Pentru verbul *a pișca*, etimonul probabil este lat. pop. *piccico*, *-āre* (cf. it. *pizzicare*). La prez. ind. pers. I sg., lat. *piccico* > **pičicu* > *pișcu* (vezi mai sus evoluția lui *mușc*). La pers. a II-a, sg., prez. ind., lat. **piccicis* > **pičiči* > *piș(i)či* > *pișci* > *piști*. La subj. prez., pers. a III-a sg., lat. **piccicet* > **pičiče* > **piș(i)če* > (*să*) *pișče* > (*să*) *piște*. Forma penultimă, *să pișce*, apare în *Istoriile* lui Herodot, versiunea de la Coșula (p. 402),

și la Dosoftei VS, p. 546 (μισση, în rimă cu μισση). Ea reprezintă un martor al unei faze mai vechi de evoluție, care, desigur, nu apare numai în textele menționate.

Al treilea verb, *a mișca*, are o etimologie mai nesigură. Dar existența în dialectul meglenoromân a formei *micicari* îndreptățește reconstruirea unui lat. pop. **micicare*, în loc de lat. clas. *micare*: a tremura, a palpa, a se zbate, explicație propusă de I.-A. Candrea, în „Romania”, XXXI, p. 313; apud Al. Gioranescu, DER, nr. 5 341). La prez. ind. pers. I sg.: lat. **micico* > **micicu* > **miş(i)cu* > *mişc* (vezi, mai sus, *muşc*). La pers. a II-a, prez. sg.: lat. **micicis* > **mic(i)ci* > *mişci*. La subj. prez. pers. a III-a sg.: lat. **micicet* > **micice* > *mişce* > (*să*) (*mişce*). O formă foarte apropiată de aceasta din urmă se găsește în dialectul istroromân: „În istroromân se întâlnește se numai în cuvântul de origine obscură *mişc*: *mişce*-ori-*mişce*”, A. Philippide, OR, II, p. 220. Forma *mişce*, atestată de O. Densusianu, ILR, II, p. 83, în Coresi, *Praziul*, ar conține, după acest lingvist, grupul *sc* (*șe*) netransformat la *st*, „cum ar fi fost de așteptat”. Acest fonetism, continuă Densusianu, „este cu totul izolat și trădează tendința de a apropia pe *mişce* de *mişca*”. Dar formă de la Coresi, *mişce*, pusă în corelație cu evoluțiile fonetice de mai sus, reprezintă o fază mai veche, premergătoare formei actuale *mişte*, păstrată și în alte scrieri ale vremii. Exemple se găsesc la L. Onu, *Herodot*, p. 647: *să mișce*, în trad. *Istoriilor* lui Herodot, ed. cit., p. 278; *să mișce*, Dosoftei, PV, p. 521; 547; 931; Dosoftei V.S.: *să mișci* I, f. 30', *să mișce*, de mai multe ori.

Grupul consonantic *-șe-*, din faza mai veche cu *muşce*, *piște*, *mişce*, a trecut apoi la *-st*, prin diferențiere, cum s-a spus, sau prin analogie cu formele al căror *st* provenea din lat. *sc+e, i*, de tipul *scio* > *știu* (interesant este faptul că „faza mai veche *șe* se păstrează, alături de *st*, în macedoromân” [*știu*—*sčiu*], vezi A. Philippide, OR, II, p. 219); lat. **cascis* > **caști* > *caști*; lat. **cascet* > *caste* > (*să*) *caste* (formele dialectale transilvănene și bănățene *să caste*, *tu caști*, vezi ALR II/I, h. 23, sînt dintr-o fază mai nouă și au rezultat prin fenomenul tardiv al africativizării dentalelor, caracteristic acestor graiuri).

În concluzie, forma *să mușce* din ms. 4389 reprezintă un arhaism fonetic, care are numeroase analogii în alte texte din epocă și care face parte dintr-un mic grup de verbe latinești populare cu o evoluție fonetică specială.

3.28.0. În câteva cuvinte ale căror etimonuri conțin grupurile *sn*, *sm*, acestea din urmă apar adesea, în textele studiate, ca *zn*, *zm*, în urma unui fenomen de acomodare la sonoritate. Fenomenul din texte are bază populară. El a fost studiat în detaliu, pe baza atlaselor lingvistice românești, de Doina Hreapcă, în lucrarea *Sonorizarea fricativelor și oclusivelor surde* (s, ș, f; c, t, p) urmate de sonanta nazală n, o tendință activă în graiurile dacoromâne, în ALIL, tom. XXIX, 1983—1984, A, Iași, p. 175—215. Graiul moldovenesc se dovedește mai conservator în această privință, căci aici întâlnim, de pildă, aria cu *snop*, față de *znop*, cunoscută în cea mai mare parte a țării (vezi harta 1 de la p. 212 a lucrării citate a Doinei Hreapcă).

În cele trei texte de care ne ocupăm, se constată, în linii generale, o situație asemănătoare cu cea prezentată mai sus. Textele de proveniență sudică, BB și ms. 4389, prezintă mai multe sau numai forme sonorizate, în timp ce ms. 45 este mai aproape de norma limbii române literare moderne.

În BB, Fac., întâlnim grupurile sonorizate *zm*-, *zn*-, în: *zmirnă* (37, 25; 43, 11), față de gr. *μύρνα*, vsl. *smirna* (în greacă există însă și *μύρνα*, vezi Hj. Frisk,

GEW, II, p. 751); *zmoală* (6, 14; 14, 10); *a zmoali* (6, 14); *zmochin* (3, 7); *znop* (4 ocurențe în 37, 7). Ultimul cuvânt apare o dată și fără sonorizarea lui s-, *snopi* (41, 47). Tot fără sonorizare este folosit și vb. *ai smintit* (<vsl. *sūmesti*, -*mētē*) (29, 25). Numărul formelor cu spiranta surdă este mai mare în ms. 45: *smoală* (14, 10), față de vsl. *smola*; *a smoli* (6, 14), față de vsl. *smoliti*; *smochin* (3, 7), față de vsl. *smokvina*, bg. *smokina*; *snopi* (41, 47). Totuși, întâlnim aici și *zmirnă* (37, 25; 43, 11) și *zmoală* (6, 14), pe care le-am putea pune pe seama copistului muntean. În ms. 4389, aceleași cuvinte (8 ocurențe), în aceleași capitole și versete, cunosc numai varianta cu fenomenul sonorizării: *zmirnă*, *znopi*, *zminti*, *zminteală*.

3.29.0. Inovația apărută în dialectul nordic, constând în protragare a lui -n- în *genunchi*, prezentă în ms. 45 și în BB, Fac. 30, 3; 48, 12, nu este realizată în ms. 4389, care a rămas la formă mai veche *genuchiele* (48, 12; 50, 23) (vezi I. Gheție, BDRL, p. 136).

II. MORFOLOGIA

1. SUBSTANTIVUL

1.1.0. Declinarea. La declinarea I, substantivul *mînă* mai prezintă numai la plural forme care arată că provenea din declinarea a IV-a latină. Acestea se întâlnesc numai în ms. 45, care se dovedește și în acest caz a fi mai arhaic. Astfel, pl. art. *mînule* apare în ms. 45, Fac. în: 9, 2; 16, 12; 24, 47; 27, 22 (aici: „*Iară mînile sîntu mînule lui Isav*”); 27, 23; 35, 4. În alte locuri, acest text are și el forma *mîini*, sg. *mînă*, pl. art. *mîinile*. Formele menționate acum sînt generale în textul BB, Fac., în care ele apar în 47 de ocurențe. Situația din BB este la fel și în ms. 4389.

1.1.1. Încadrarea la declinarea I a a substantivului *soră* (<lat. *soror*) nu este complet realizată. Forma nearticulată *sor*, continuatoarea directă a formei de nominativ singular menționate, cunoaște în BB, Fac. 7 ocurențe (12, 13; 19; 20, 2, 5, 12; 26, 7, 9); mai apar apoi sintagmele *soru-sa* (30, 1, 14) și *soru-noastră* (34, 14), în care se menține -u din lat. *soror*. Încadrarea la declinarea I în -ă s-a realizat în textul BB, Fac. în 10 cazuri.

În ms. 45, numărul ocurențelor formei *sor*, *soru* (*soru-noastră*, 24, 60; *soru-sa*, 30, 1, 14; 34, 27) este de 12, pe cînd forma mai nouă, *soră*, este atestată, ca și în BBB, de 7 ori. Forma *suru-mi*, din 26, 9, se datorează, poate, unei transcrieri greșite.

Al treilea text, ms. 4389, cunoaște forma *sor* în 5 ocurențe (de exemplu în 20, 12; 24, 9, 59, 60); apoi *soru-sa* (24, 60; 30, 14; 34, 13, 27); *soru-noastră* (34, 14, 31). La genitiv-dativ singular, se menține forma moștenită din clasa imparisilabicelor: *surori-sa* (24, 30; 29, 13; 30, 1).

Pentru *noră* (<*nurus*) nu există nici o atestare în cele trei texte studiate. Apar însă sintagmele cu pronumele posesiv *noru-sa* (în BB și în ms. 45, în 6 ocurențe: 11, 31; 21, 22, 32; 26, 26; 38, 16, 24; în ms. 4389, în 2 ocurențe); *noru-ia*, în toate cele trei texte (38, 24).

1.1.2. Substantivul *zi* (cf. și I. 2.8.0.; I, 3.10.1) are și forma nearticulată *zio* (BB, Fac., 1, 5; 29, 7), care în ms. 45 îi corespunde forma arhaică și dialectală *dzuă*. Forma articulată este în BB *zioă* (16 ocurențe), iar în ms. 45, *dzuă* (15 ocurențe). Ms. 4389 conține 14 ocurențe cu forma articulată *zioa*. Prin urmare, textul BB și cel al ms. 4389 sînt foarte apropiate de norma actuală. Formele *zuyuă*, *duyă* sînt cunoscute și astăzi în graiuri.

Prima variantă, cu *z-*, este atestată în 11 puncte, diseminate pe o arie foarte întinsă, care cuprinde zone din Transilvania, din Crișană, din Maramureș; a doua apare într-un singur punct din Maramureș (346). În pct. 95 din Munții Apuseni, a fost consemnată forma *zôua* (art.) și *zôo* (neart.) (vezi ALR SN-V, h. 1379).

1.1.3. În timp ce în BB, Fac. și în ms. 4389 subst. *peșteră*, art. *peștera* (cu varianta *peștira*) este de declinarea I, în ms. 45 el este de declinarea a III-a: *peștere* (19, 30), art. *peșterea*; ultima formă în 14 ocurențe. Această situație este menționată de O. Densușianu. ILR, II, p. 92, ca existând și la Coresi și în PO. Densușianu este de părere că schimbarea desinenței nu ar fi un fapt de morfologie românească, deoarece *peștere* „reproduce fără îndoială cuvântul rusesc *peștere*”, și nu bg. *peștera*. Poate că așa stau lucrurile. Dar în M. Vasmer, REW, II, p. 352, sub *peșora*, nu apare o asemenea variantă rusească. Sint înregistrate aici: ucr. rus. alb *pečera*, vrus. *pečera*, *pečora* și *peštera*, acesta din urmă împrumutată din slava bisericească.

1.1.4. Subst. *berbêce* este de declinarea a III-a în toate cele 4 ocurențe, din BB, Fac., (15, 9; 22, 13, 13; 30, 40), din toate cele 3 texte studiate. Forma *berbec*, refăcută după pl. *berbeci*, nu se întâlnește în cartea *Facerea*. Tot astfel, *pîncece* (< lat. *panficeem*) are la sg. gen.-dat. art. forma *pînceciului* (ms. 45, Fac. 3, 14).

1.1.5. Sg. *copaci* nu este încă înlocuit prin *copac*, formă refăcută după plural. În BB, Fac., el apare cu -u: *copaciu* (18, 4, 8), în ms. 45 și ms. 4389, *ibid.*, *copaci* (sg.).

1.1.6. Forma *tătine* (< lat. pop. **talāne*) are în BB, Fac. 22 de ocurențe, iar pl. *tătini*, 53 de ocurențe. În multe cazuri, *tătine* este însoțit de adjectivul posesiv: *tătine-tău* (12, 1); *tătine-mieu* (24, 38); *tătine-său* (27, 5); *tătine-nostru* (42, 32); *tătine-vostru* (31, 5). În BB, Fac. întâlnim și formele *tatul* (8 ocurențe), *tăt-mieu*, *tăt-mieu*, acestea din urmă de zeci de ori. O situație similară în privința formelor acestui cuvânt întâlnim și în cele două manuscrise, 45 și 4389, cartea *Facerea*.

În ultimul text apare și o formă curioasă: *tătăt-mieu* (Fac., 45, 9); *tătătă* (44, 19): „Aveți *tătătă* au *all frate*?”; *tătăsu-i* (47, 7): „Aduse Iosif și *pre tătăsu-i Iăcov*”. Prima formă, *tătătă*, a rezultat prin contopirea pronumelui posesiv *tău*, devenit în vorbirea populară *to*, *tă*; acestei forme i s-a adăugat din nou un pronume posesiv. În același mod a apărut și forma a doua, *tătătă*, în care curios este locul accentului, care totuși ar putea proba că sudura celor două elemente era perfectă. În al treilea caz, formei rezultate din contopirea substantivului cu pronumele posesiv *său*, în forma populară *so*, *su*, deci *tătăsu*, i s-a adăugat un -i posesiv: *tătăsu-i*.

1.1.7. Tipul lat. pop. *mamma*, -*ānis* este reprezentat în BB, Fac. prin *mumă*, *mumă-să*, pl. *mumē*, gen. dat. sg. *mume-sii*, *mumēi*, cu numeroase ocurențe (26). Acest tip provine din pl. **māmini*, precum și din *mamă-lă*, *mamă-să*, în care *a* din prima silabă, fiind neaccentuat, s-a sincopat: **mīma*, **mīmā*. Din acestea, s-au dezvoltat, pe de o parte, munt. *mumă*, iar pe de altă parte mold. vechi *īmā*, cu un *i*-protetic ca în *imi*, *ii* etc. (vezi H. Tiktin, DRG II, p. 1020, sub *mumă*). Remarcabil este faptul că în BB editorii au impus norma literară muntenească în toate cele 26 de ocurențe: *muma*, *mumă*, *mumă-sa*, *mumă-lă*, *mume-sii*, *mumēi*. Ei au eliminat complet pe *maică*, termen bisericesc de origine slavă (cf. bg., sîrb. *majka*, diminutiv al sîrb. *maja*, vezi H. Tiktin, DRG, s.v.), ale cărui ocurențe în ms. 45 se ridică la cifra de 24: *maică*, *maică-să*, *maicii* etc. O singură dată apare în acest text moldovenesc munt.

mumă: „*Cel de o mumă născut*” (43, 29); este foarte probabil că avem a face cu o intervenție a copistului muntean al acestui manuscris. Consemnăm, tot din ms. 45, o formă în care apare articolul hotărît masculin înaintea substantivului *mīne* (< *māmine*): *frate lui mīne-ta* (28, 2).

Tipul lat. pop. *mamma*, -*ānis* este continuat mai clar în forma art. *mumînile*, din ms. 4389, Fac., 32, 11. În celelalte cazuri, traducătorul acestui text este adeptul normei muntenești, *mumă*: *mumă-să* (24, 21; 24, 25); *mumă-ta*, *mumē-sēi* (24, 67; 27, 11, 14; 24, 53; 23, 5; 29, 1, 10, 10, 10; 44, 20); *mume-lei* (28, 2).

Este demn de remarcat faptul că actualul *mamă* nu a fost întâlnit niciodată în vreunul din cele trei texte studiate, cartea *Facerea*. Dacă judecăm după datele oferite de DLR, s.v., atestările acestei forme, astăzi general răspândite, cum rezultă din datele atlaselor lingvistice, încep abia cu Ion Heliade Rădulescu.

1.1.8. După modelul *tată* - *tătini*, *mamă* - *mămni*, s-a creat, de la *frate*, pl. *frăfini*, și apoi sg. *frășine*. Sintagma *frășine-tău* este atestată în BB, Fac. și în ms. 4389 (27, 40; 38, 8). Realizarea cu *f* dur apare în ms. 45: *frășine-tău* (27, 40; 38, 8).

1.1.9. Substantivul feminin *văduvă* (forma aceasta apare în ms. 45) are în BB, Fac. terminația -o, *văduo* (38, 11; singura ocurență), în continuarea unei tradiții bine ilustrată în secolul al XVI-lea (vezi O. Densușianu, ILR, II, p. 96).

1.1.10. Trecerea de la declinarea a doua la declinarea a treia pare să fi avut loc în cazul substantivului (*un*) *umere*, realizat, în contextul de care ne ocupăm, cu -e trecut la -i, *umeri*: „*Și-au supus umerile său spre osteneală*”; *său* indică singularul cuvântului precedent.

1.2.0. Genul. Cuvântul *slugă* este de genul masculin în contextul din ms. 45: „*Numără pre ai lui slugi de casă*” (Fac., 14, 14); în BB: *pre ai lui oameni*.

1.2.1. Substantivul *vlăstar* (< ngr. *βλαστάρη*), astăzi de genul masculin, era în epocă de genul neutru, cu pl. *vlăstare*, atestat în ms. 45, 40, 10. Copistul acestui manuscris a notat însă pe margine și pl. *vlăstări*, cu -ă, prin analogie, poate, cu substantivele feminine care cunosc alternanța -ă- la sg. - -ă- la pl.

1.2.2. O lipsă de unitate în normă se constată în cele trei texte în cazul substantivului *pusti* (s.n.) și *pustie* (s.f.). În ms. 45, al cărui text a stat, indirect, la baza celui din BB, acest cuvânt este de genul neutru, *pusti* (11 ocurențe). În BB, această formă a fost înlocuită cu *pustie* (9 ocurențe). Totuși, în două cazuri a fost preluată forma neutră din ms. 45: *pusti* (12, 9), *Pustiul Faran* (21, 21). Față de această situație, în ms. 4389 apare numai varianta feminină, *pustie*, dar numărul ocurențelor este mai mic (16, 7; 21, 14, 20, 21; 24, 62; 36, 24; 37, 22). Norma literară din zilele noastre s-a decis pentru forma de genul neutru (vezi DEX).

1.2.3. Substantivul *buruiănă*, în sintagma *buruiănă de iarbă*, este folosit ca atare în textul BB, Fac. (1, 11, 12), în timp ce în ms. 45 apare forma de masculin, *buruiăni de iarbă*. Etimonul este sl. *burjanŭ*.

1.3.0. Numele. Desinența de feminin plural a substantivului *fiară* (< lat. *fēra*) este în BB, Fac. tot -ă, sunet care a apărut prin velarizarea lui -e precedat de r: *fiarale* (6, 19; 9, 2; 44, 28). În ms. 4389, -e a fost substituit prin -i: *fierile* (9, 2; 1, 25, 26; 2, 19); *fieri* (1, 24; 31, 39); *fierilor* (1, 30; 2, 20). Exemple de pl. în -i la acest cuvânt sînt prezentate, pentru secolul al XVI-lea, de O. Densușianu, ILR, II, p. 98.

1.3.1. Pentru *fiară*, în ms. 45 (și uneori și în BB, Fac., și în ms. 4389) se folosește cuvântul *jigănie*, al cărui etimon slav stă în legătură cu vb. sl. *živiti*

'a trăi'; cf. *jiuină*. Forma de pl. a acestui substantiv are uneori -ă-: ms. 45; *jiganiile* (3; 1; 9; 10); BB; *jiganii* (1; 24); alteori -ă-: ms. 45; *jigăniile* (1; 24); BB; *jigăniile* (3; 1; 9; 19); ms. 4389; *jigăniile* (1; 24); *jigăniile* (1; 25; 7; 23; 8; 1). Alternanța -ă- acc. la sg. — -ă- acc. la pl. (tipul *fară* — *fări*; *sară* — *sări*; *pradă* — *prăzi*) nu devenise normă în textele de care ne ocupăm. În aceeași situație este și subst. *sabie*, care are pl. *sabiile* (ms. 4389, Fac., 34, 23), nu *săbiile*. În schimb, alternanța apare la forma de gen. art. a subst. *covată*: *covății* (ms. 45; Fac., 30, 38/39). În acest caz, presiunea sistemului morfologic a anihilat „legea velarizării”. Pluralul substantivului *fară* este uneori *făr* (BB, Fac., 13, 13) sau *fără* (ms. 45, *ibid.*), art. culat *fărăle* (ms. 4389, Fac. 36, 40).

1.3.2. Substantivul *slugă* are pl. art. *slugele* în ms. 45, Fac., 44, 31; dar chiar în același verset apare gen. dat. sg. *slugii*.

1.3.3. Pluralul substantivelor masculine prezintă puține situații deosebite. Astfel, în ms. 45, mai arhaic în multe privințe și cu elemente dialectale nordice, a fost folosită și forma de pl. *ai* (16, 3; 29, 18), pentru *ani*, acesta din urmă folosită în mod curent atât în acest text, cât și în BB și în ms. 4389.

1.3.4. Alternanța -z- — -j- nu apare în forma de plural a substantivului *grumazi* (ms. 4389, Fac., 27, 16).

1.3.5. La substantivele neutre, desinențele de plural sînt cele obișnuite: *mormînturi* (BB, Fac., 23, 6; la fel în ms. 45); *mormînturile* (ms. 4389, Fac., 23, 6; 47, 30); *stinuri* (24, 32), în toate cele trei texte; *arce(le)* (49, 24), în toate cele trei texte. Când desinența de neutru -e este precedată de r, are loc velarizarea lui -e: pl. *cară* (BB, Fac., 50, 9; ms. 45, 4, 5; ms. 4389, 45, 27; 46, 5); *carăle* (BB, 45, 27; 46, 5, 29; ms. 45, 45, 27; 46, 29); *hotărăle* (10, 19; 23, 17, în toate cele trei texte; în ms. 4389 și în 19, 29); *hotărălor* (47, 21, în BB și în ms. 45; ms. 4389, în 19, 28). O. Denssianu, *ILR*, II, p. 105, susține că velarizarea ar fi avut loc mai întîi la cuvinte ca *fiară*, *cară*, al căror etimon avea -rr-, după care, prin analogie, desinența -ă s-ar fi extins și la subst. ca *hotără*, *izvoară* (cf. și I. Gheție, *BDRL*, p. 159).

1.4.0. C a z u l. Ca și în paragrafele precedente, formele articulate și nearticulate vor fi tratate împreună.

Substantivele feminine care fac pluralul în -e, au genitiv-dativul singular fie în -ei, fie în -ii. Astfel, în BB, Fac., se întîlnește, în 6 ocurențe, forma *casei*, și în 7, *casii*. În ms. 45, predominantă este forma *casei*; *casii* apare o singură dată (31, 37) (tot în acest text, și *sororei*; 24; 30). Ms. 4389 are în 9 ocurențe forma *casei* și numai o singură dată, *casii* (35, 2).

1.4.1. Substantivul *mare*, pl. *mări* are în BB, Fac., gen.-dat. sg. *mărei* (2 ocurențe) și *mării* (4 ocurențe). Ultima formă este prezentă în toate cele 6 atestări din ms. 45 și în cele 5 din ms. 4389.

1.4.2. Adj. *sling*, substantivat, apare în ms. 4389 la gen. dat. în forma *slingăii* (48, 13). Gen.-dat. numelor proprii în -că, cum este *Reveca*, este în -câi: *Revecâi* (6 ocurențe în BB). Pentru formele cu articolul hotărît feminin de genitiv-dativ antepus, vezi II, 2.1.0.

1.4.3. Substantivul *foamele* are în ms. 45, pe lângă forma de gen.-dat. *foamelei* (41, 36), și varianta cu -f-, *foamefei* (41, 54 [53]), pe care au preluat-o și editoriul textului BB. Demn de semnalat este faptul, menționat și de O. Denssianu, *ILR*, II, p. 100, că gen.-dat. *foamiei* apare, o singură dată, și în PO, în același capitol din *Facerea* (41), dar în versetul 50. Apariția variantei cu -f- se explică prin analogie cu feminine de declinare a III-a ca *celăși*, *părși*, *cărși*, față de sg. *celăle*, *parte*, *carle*, încît nu știm dacă putem vorbi de o influență a textului din PO asupra traducătorului ms. 45.

1.4.4. Genitivul cu a se întîlnește în construcții specifice limbajului biblic, alcătuite cu *tot* în exemple ca: „*Vrîmea a tot omul*” (BB, 6, 13), căreia în corespunde în grecește o construcție cu $\pi\alpha\varsigma + \text{gen.}$: $\kappa\alpha\iota\rho\varsigma \pi\alpha\nu\tau\omicron\varsigma \alpha\nu\theta\rho\pi\omicron\upsilon\varsigma$; „*Dupre fașa a tot pămîntul*” (BB, Fac., 7, 4, 23; 8; 7; 11; 8; 19, 41, 56), în gr. $\epsilon\pi\iota \tau\omicron \pi\rho\sigma\omega\pi\omicron\nu \pi\alpha\sigma\eta\varsigma \tau\eta\varsigma \gamma\eta\varsigma$, în slavonă $оуи аицѣ есѣѣ зѣмляѣ$; „*Den mîna a toate jiganiile*” (BB, Fac., 9, 5), în gr. $\epsilon\kappa \chi\epsilon\iota\rho\varsigma \pi\alpha\nu\tau\omicron\nu \tau\omicron \theta\eta\rho\iota\omega\nu$; „*Rosturile* [=limbile] *a tot pămîntul*” (BB, Fac., 9, 5), în gr. $\tau\alpha \chi\epsilon\iota\lambda\eta \pi\alpha\sigma\eta\varsigma \tau\eta\varsigma \gamma\eta\varsigma (\tau\omicron \chi\epsilon\iota\lambda\omicron\varsigma \text{ 'lèvre'}$, în cazul *fașă* însă ‘limbă’); „*Înainte a tot norodul pămîntului*” (BB, Fac., 23, 13), în gr. $\epsilon\nu\alpha\nu\tau\omicron\nu \pi\alpha\nu\tau\omicron\varsigma \tau\omicron\upsilon \lambda\omicron\omicron\upsilon \tau\eta\varsigma \gamma\eta\varsigma$; „*Și întru mijlocul a tot sufletul viu*” (BB, Fac., 9, 15), în gr. $\kappa\alpha\iota \alpha\nu\alpha \mu\epsilon\sigma\omicron\nu \pi\alpha\sigma\eta\varsigma \psi\upsilon\chi\eta\varsigma \zeta\omega\sigma\eta\varsigma$; „*Domn a toată casa lui*” (BB, Fac., 45, 8), în gr. $\kappa\upsilon\rho\iota\omicron\nu \pi\alpha\nu\tau\omicron\varsigma \tau\omicron\upsilon \omicron\iota\kappa\omicron\nu \alpha\upsilon\tau\omicron\upsilon$; „*Stăpîn (domn) a tot pămîntul Eghiptului*” (BB, Fac., 45, 8), în gr. $\alpha\rho\chi\omicron\nu\tau\alpha \pi\alpha\sigma\eta\varsigma \gamma\eta\varsigma \text{ Αιγύπτου}$. Aceste construcții, cu o mare ocurență, sînt prezente și în ms. 45, precum și în ms. 4389.

1.4.5. Genitivul cu de apare în: „*Într-o lăture de agrul lui*” (ms. 4389, Fac., 23, 9); „*Într-o parte de farina lui*” în ms. 45, *ibid.* Dar în BB: „*În partea farinii lui*”.

1.4.6. Dativul cu a apare în contextul: („*Și le măsură griu Iosij, ... fraților lui*) și *a toată casa tălîne-său*” (BB, Fac., 47, 12). În ms. 45 apare aceeași construcție, dar fără a. Prepoziția reappare însă în ms. 4389. Modelul este gr. $\dots \kappa\alpha\iota \pi\alpha\nu\tau\omicron \tau\omicron\upsilon \omicron\iota\kappa\omicron\upsilon \tau\omicron\upsilon \pi\alpha\tau\rho\varsigma \alpha\upsilon\tau\omicron\upsilon$.

1.4.7. Vocativul în -e al substantivelor masculine, la singular, apare în exemple ca: *doamne!* ‘stăpîne!’ (gr. $\kappa\upsilon\rho\iota\epsilon$) (sens laic) (BB, Fac., 44, 19; 23, 6, 11; 15; 24, 18; 31, 35; 33, 8, 15; 42, 10; 43, 20; 40, 18; la fel în ms. 45; în ms. 4389, cu două ocurențe mai puțin); *Doamne!* (sens religios) (BB, Fac., 18, 3, 30, 32; 19, 18; 20, 4; 24, 42; 32, 9; la fel în ms. 45 și în ms. 4389); „*Stăpîne, Doamne!*” (δέσποτα κύριε) (BB, Fac., 15, 2; ms. 4389, *ibid.*; 15, 8); „*Stăpînitoare, Doamne!*” (BB, Fac., 15, 8); „*Despuitoare, Doamne!*” (ms. 45, Fac., 15, 2); „*Despuitoare, Doamne!*” (ms. 45, Fac., 15, 8); „*Doamne, Dumnezeule!*” (ms. 4389, Fac., 32, 9); *jupîne!* (ms. 4389, Fac., 24, 18; 43, 20); *împărate!* (ms. 4389, Fac., 41, 35).

1.4.8. Vocativul plural masculin în -lor!, provenit de la dativul plural art. culat, apare în: *domnilor!* (sens laic), atestat în toate cele trei texte (Fac., 19, 2); *fraților!*, de asemenea în toate cele trei texte (Fac. 19, 7; 29, 4).

1.4.9. Numele proprii masculine la declinarea a II-a, de origine străină, au la vocativ desinența -e. Trebuie spus însă că această desinență este prezentă la aceleași nume din versiunea slavonă: *Adame!* (BB, Fac., 3, 9; la fel în ms. 4389); *Avraame!*, uneori repetat, ca în versiunile grecească, latinească, slavonească (BB, Fac., 22, 1; 11; 15, 1; la fel în ms. 4389); *Iacove!* (BB, Fac., 31, 11; 46, 2; la fel în ms. 4389). Față de aceste două texte, ms. 45 se deosebește prin absența desinenței -e la aceste nume proprii: *Adam!*, *Avraam!*, *Iacov!*

1.4.10. Numele proprii care după desinența au aspect feminin, cum este *Iuda*, primesc la vocativ desinența -o: *Iudo!* (în BB, Fac., în ms. 45: 49, 8, 9; în ms. 4389: 49, 9; aici, în versetul 8, apare forma de nominativ: *Iuda!*). Menționăm că acest nume propriu are în textul slavon (Biblia de la Ostrog) forma identică cu cea de mai sus: *Iudo!* Modelul slavon este, prin urmare, evident.

2. ARTICOLUL

2.1.0. Articolul hotărît. Citeva nume proprii feminine formează genitiv-dativul singular cu aju-

torul articolului *-ii* (= *ei*), *ii*, *i*, *a* *i* antepus, ca în cunoșcutele exemple din PO: *ii Sara* (Fac. 13, 10), *ii Tamara* (Fac. 31, 13), pe care O. Densusianu, *ILR*, II, p. 113, le considera „mărturie prețioasă pentru istoria declinării” și „o vagă urmă a vechii flexiuni a substantivelor în dacoromână”. Pe de altă parte, G. Ivănescu, *ILR*, p. 135, și *Probl.*, p. 103, vedea în antepunerea articolului hotărit feminin una din trăsăturile importante ale fostului dialect crișean-maramureșean din epoca românei primitive, cu analogii în dialectul aromân (*a li feată*). În Moldova, fenomenul ar fi fost adus de ardeleni și de crișeni-maramureșeni. Într-adevăr, în scrierile din Moldova se întâlnesc multe exemple de tipul *ficior ii Șoldăneasă*, *ei Gripinei*, *i Mindroaie* etc. Numeroase exemple de acest fel a adunat din documentele moldovenești I. Tanoviceanu, în „Arhiva”, VIII, p. 329–344; alte exemple, la I. Coteanu, *Morfologia numelui în protoromână (româna comună)*, București, 1969, p. 119–122. Ultimul lingvist spune că este puțin probabil „ca genitivele și dativetele cu articol proclitic... să reprezinte continuitatea stadiului primitiv” (p. 119). Necesitatea de a nu modifica numele propriu ar explica, după I. Coteanu, „toate genitiv-dativele anterioare, începând cu cele din secolul al XVI-lea” (p. 120).

Fenomenul apare în textul ms. 45 în următoarele contexte din cartea *Facerea*: „*Si-i povesti ii Rahil*” (29, 12); „*Slujnica i Rahil*” (30, 5 [4], 7 [6]); „*Si-s aduse aminte Dumnedzau ii Rahil* (30, 22); „*Carea au datu-o Lavan ii Rahil, fetei lui*” (46, 25 [26]); „*Lui Vathuil, ficiorul ii Melhas* (24, 15); „*Si dzise Iuda ii Thamar, noru-sa* (38, 11); „*Si sa spusă ii Thamar, noru-sa, dzicind*” (38, 13); „*Si dzise Lameh muierilor lui, ii Adă și Sellă* (4, 23 [22]). Aceste exemple nu au fost preluate în BB, cu o singură excepție. În ms. 45, Fac. 14, 6, apare sintagma: „*Păn la tereminthos a i Faran*” [*thereminthos* este explicat, pe margine, prin cuvântul *stăjar*], pe care editorii BB au preluat-o în forma „*Pănă la teremintho a i Faranii*”. Acest ai trebuie scris *a i*, primul element fiind prepoziția *a*, iar *i* articolul hotărit de genitiv-dativ antepus. (vezi I. Coteanu, *op. cit.*, p. 121–122). El corespunde articolului feminin de genitiv din textul grecesc τῆς: ἕως του Τερμίνθου τῆς φαρᾶν.

2.1.1. În BB, Fac., genitivul numelor proprii feminine *Rahila*, *Melha* și *Thamara* este: *Rahilei* (8 ocurențe) și *Rahilii* (3 ocurențe); *Melhăi* (2 ocurențe), *Thamarii* (2 ocurențe). În cazul numelui *Adă*, nu apare o formă de genitiv cu articolul postpus. Situația este asemănătoare în ms. 4389, care cunoaște, în cartea *Facerea*, 10 ocurențe ale genitiv-dativului *Rahilei* (niciodată varianta cu *-ii*), apoi 2 ocurențe cu *Melhăi* și 1 cu *Tamarei*. Față de aceste texte, traducătorul ms. 45 a avut oscilații în redarea în română a construcțiilor similare grecești. În afară de cele 9 ocurențe cu articol hotărit feminin de genitiv-dativ antepus, cu variantele *ii*, *i*, *a i*, din paragraful precedent, el a mai

¹ Adăugăm următoarele atestări moldovenești: *ii Ionășeasă* (Ghibănescu, *Ispisoace*, III, p. 238, nr. 181, anul <1657>; *ii Lăzăroie* (Ghibănescu, *Surele*, IV, p. 7, nr. X, anul 1660; *ii Pătrășcoie* (*ibid.*, p. 9, nr. XIII, anul 1661); *ii Udroe* (Ghibănescu, *Ispisoace*, III, p. 198, nr. 142, anul 1662); *ii Bălăncioae* (*ibid.*, III, p. 36, nr. 25, anul 1660); *ii Iordăchioae* (*ibid.*, p. 45, nr. 33, anul 1667); *ii Zotoae* (Ghibănescu, *Surele*, V, p. 29, nr. XVII, anul 1675); *ii Pătrășcoae* (*ibid.*, III, p. 219, nr. 131, anul 1641; *i Bucioae* (Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, III, p. 121, nr. 90, anul 1659); *i Secheloae* (Ghibănescu, *Surele*, IV, p. 305, nr. CCLXVIII, anul 1660); *i Pătrășcoae* (*ibid.*, p. 9, nr. XIII, anul 1661); *a i Cârșloae* (Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, II, p. 141, nr. 87, anul 1648); *a i Bălăctioae* (Ghibănescu, *Ispisoace*, III, p. 37, nr. 25, anul 1666); *a i Mitrăușoae* (Ghibănescu, *Surele*, II, p. 277, nr. CCXLV, anul 1669. Datele din această notă mi-au fost puse la dispoziție de colegul I. Caproșu, cărui le aduc, și aici, mulțumirile mele.

recurs la un procedeu străin limbii române, și anume: numele propriu feminin, terminat în consoană, apare nedeclinat la cazurile genitiv-dativ, urmîndu-se îndeaproape textul grecesc. De exemplu: „*In casa Rahil*” (31, 34), după gr. εἰς τὸν οἶκον Ραχῆλ; „*Stilpul mormintului Rahil*” (35, 20), după gr. στήλη μνημείου Ραχῆλ; „*Slujnicii Rahil*” (35, 25); după gr. παιδίσκῆς Ραχῆλ; „*Feciorii Rahil*” (35, 24; 46, 19; 22 [23]), după gr. υἱὸν Ραχῆλ. Procedul nu se întâlnește în BB, Fac., deși acest nume propriu, terminat în consoană, are în acest text 30 de ocurențe. Varianta cu *-a*, *Rahila*, apare în BB numai de 6 ori.

În sintagma, menționată mai sus, *ii Melhă*, traducătorul ms. 45 a păstrat și desinența de genitiv grecească a numelui propriu. Situația se repetă și în cazul unor nume proprii feminine în genitiv: *Adas*, *Olevemas*, *Balas*, *Zelfas*, din același manuscris. Dificultatea articulării unor astfel de nume se vede și din faptul că în același text numele *Melha* apare o dată chiar cu articol masculin *lui* antepus: *a lui Melha* (gr. τοῦ Μελά). Faptele acestea vin în sprijinul explicației propuse de I. Coteanu privind formele antepuse *ii*, *i*, *a i*.

2.1.2. Articolul hotărit masculin *lu* a fost folosit o singură dată în textul BB, Fac.: *lu Iacov* (50, 24) și de două ori în ms. 4389: *al lu Ferezei* (34, 30); *Halmanii lu Ragul* (36, 17). În ultimul text, a fost notat o dată articolul *lui* antepus în *lui Vavilonul* în loc de *Vavilonului* (10, 10).

2.2.0. În BB, Fac. și în ms. 4389, formele articolului *al*, *a*, *ai*, *ale* sînt folosite în conformitate cu norma literară actuală. Unele mici abateri din BB se datoresc poate tipografiilor moldoveni, în al căror grai se ajunsese la reducerea formelor menționate la forma unică *a*. Fenomenul se întâlnește în multe texte din secolul precedent (vezi O. Densusianu, *ILR*, II, p. 109). Răspîndirea actuală a formei invariabile, precum și apariția acesteia în documente pot fi văzute la I. Gheție, *BDRL*, p. 161–162.

Articolul de masculin *al* se întâlnește în BB, Fac. în aproximativ 50 de ocurențe. O comparație cu textul ms. 45 este edificatoare în ceea ce privește preferința autorului acestui text pentru forma invariabilă *a*. S-a făcut observația mai demult că forma unică *a* a apărut mai întii înaintea substantivelor. Această remarcă se confirmă și cu textul ms. 45, în care *a*, în loc de *al*, cunoaște utilizări de felul celor care urmează: *a* [1] *pasărilor* (7, 21); *a* [1] *dobitoacelor* (7, 21); *a* [1] *jiganiilor* (7, 21); *a* [1] *casei* (17, 12); *a* [1] *legăturii* (39, 23); *a* [1] *Arravicii* (45, 9); *a* [1] *Araviei* (46, 34); *un rostu a* [1] *tuturora* (11, 6). În afară de substantive, *a* mai apare în: *a* [1] *cui* (32, 17; 38, 25); *a* [1] *lui Avraam* (24, 15); *a* [1] *lui Iacov* (46, 8); *a* [1] *lui Dumnedzau* (50, 19); *a* [1] *lui Melha* (24, 24); *a* [1] *șaptelea* (29, 27); *a* [1] *celui mai mare* (41, 12); *a* [1] *celora* (43, 34); *a* [1] *mieu* (49, 3). Nu apare forma unică *a* înaintea numeralelor ordinale: *al doilea* (11 ocurențe), *al treilea* (3 ocurențe), *al patrulea*, *al cincilea*, *al șaselea* (dar *a* [1] *șaptelea*, vezi mai sus) și nici înaintea pronomelor posesive: *al meu* (dar există și o excepție, vezi mai sus), *al tău* (6 ocurențe), *al vostru* (3 ocurențe), *al ei*.

2.2.1. Forma de masculin plural *ai* apare de câteva ori în ms. 45 ca *a*, înaintea unor substantive care în BB, Fac. au *ai*. În ms. 45: *a* [1] *impăratului* (40, 5); *a* [1] *ieftinătășii* (41, 34); *a* [1] *foamei* (41, 36); *a* [1] *foameii* (41, 53); *a* [1] *dzilelor*; *a* [1] *casei lui* etc. În schimb, se menține *ai* în *ai lui slugi* (14, 14); *ai lui* (32, 22); *ai miei* (48, 5); *ai tăi* (48, 6). În două cazuri, cei care au tipărit BB au preluat din textul de proveniență moldovenească forma invariabilă *a*: *ani a foameii* (BB, Fac., 48, 34); *celor doi frați a lui* (9, 22).

2.2.2. Forma de feminin plural *ale*, cu 42 de ocurențe în BB, Fac., apare în textul ms. 45 în numai 24 de ocurențe, și anume înaintea unor pronume posesive: *ale mèle* (2 ocurențe); *ale tale* (7 ocurențe); *ale sale* (1 ocurență); *ale lui* (7 ocurențe); *ale noastre* (2 ocurențe); *ale lor* (2 ocurențe) și în sintagmele alcătuite cu pronume posesive: *ale tălne-mieu* (41; 51); *ale tălne-nostru* (31, 1). O singură dată apare *ale* înaintea unui substantiv: *ale fetelor* (31, 43), căci, de regulă, în asemenea cazuri, se întâlnește în ms. 45 numai forma invariabilă *a*: *a[le] lunei* (7, 11; 8; 4, 14); *a[le] oilor*; *a[le] grumazii lui* (27, 16). Forma *a*, în loc de *ale*, este prezentă în acest text și înaintea unor pronume: *a[le] cui* (32; 17; 38, 25); *a[le] lui* (2, 21; 19, 16; 30, 42; 39, 4, 5, 6; 41, 43). În alte patru cazuri, se întâlnesc construcții fără articolul posesiv.

Demn de reținut este faptul că textul BB, Fac., ca de altfel și cel din ms. 4389, respectă norma sudică, devenită literară, în privința formei *ale* de feminin plural.

2.2.3. O întrebare specială a articolului genitiv *al*, *a* se întâlnește atunci când acesta se află înaintea pronumelor nehotărâte *fiștecare* și *fiicine*. Exemplele provin din ms. 4389. Articolul *ai* se separă pe *fiște* de forma obică a pronumelui relativ înaintea căruia stă: *fiște-ai-căruia* (42, 25); *fiște-a-cui* (42, 35). Dar apare o dată și *a fiicui* 'a fiicărui' (44, 1). Exemple similare, din secolul al XVI-lea, la O. Densusianu, *ILR*, II, p. 125: *fi-al-căruia*, *fiș-al-cărui*, *fiș-i-a-cui*.

2.3.0. Articolul adjectival are la genitiv-dativ singular numai forma etimologică (*a*) *cei* (< **eccu[m] + illaei*). Forma cu *-i*, (*a*) *celeia* (*a*), ca și formele *aceleiași*, (*a*) *celeilalte*, au apărut în texte abia pe la mijlocul secolului al XVIII-lea și s-au impus în limba română literară începând de pe la mijlocul secolului următor (vezi C. Frâncu, *Din istoria demonstrativelor românești: formele (a)celeiași, aceleiași, (a)celeilalte, (a)cesteiași*, în vol. *Studii de limbă literară și filologie*, II, București, 1972, p. 25–52). Într-adevăr, în toate cele trei texte studiate, în puținele atestări existente, apare la genitiv-dativ singular numai varianta *cei* (feminin). Astfel, în BB, Fac.: „*Slugii lui cei mai bătrîn*” (24, 2; la fel în ms. 45; iar în ms. 4389: „*Slugii sale cei mai bătrîn*”); „*Numele cei mai mari, Lia*” (BB, Fac., 29, 16; la fel în ms. 45; în ms. 4389, altă formulare); „*Și cei tinere, Rahil*” (BB, Fac., 29, 16; la fel în ms. 45, cu adaosul după *Rahil*: *numele*; în ms. 4389, altă formulare).

Pronumele demonstrativ feminin de dativ, *acei* (= *aceleia*) se întâlnește în următorul pasaj din BB, Fac.: „*Și plini și cei 7 ani*”, căruia în ms. 45 îi corespunde textul „*Și plini șaptelea aceștia*”.

Într-un singur exemplu din ms. 4389 apare articolul adjectival în forma *cela*: „*Păstorul său cela odolomiteanul*” (38, 20).

3. ADJECTIVUL

3.1.0. Forma de masculin roșiū, scrisă în BB *roșiiș*, iar în ms. 45 *roșiiș* (< lat. *rūsseus*), a fost înregistrată ca atare în 3 ocurențe. În ms. 4389, apare varianta roșu (25, 25; 38, 28) și roșul (*la mină*) (38, 30).

3.1.1. Adj. *supfiri* are două forme de plural: *supfiri* și *supfii*. Ultima apare atît în ms. 45, cît și în BB, Fac.: 41, 3, 4, 6, 7, 19, 20. Prima formă, cu *-r-*, cunoaște 4 ocurențe în BB, Fac. (41, 23, 24; 27, 27) și 3 în ms. 45. În ms. 4389, această formă, *supfiri*, este atestată în 5 ocurențe.

3.1.2. Numai în ms. 4389 a fost întâlnită forma de plural masculin *goli*, a adj. *gol*: „*Și grumazii lui pre unde era goli*” (27, 16).

3.1.3. Consemnăm și derivatul feminin singular de la adj. *pușin*, anume *pușinea*, în „*Adapă-mă pușinea apă*” (BB, Fac., 24, 17, 43; la fel și în ms. 45).

3.1.4. Adj. *inalt* (< lat. *in alto*) apare în BB, Fac. mai ales în varianta *nalt* (12, 6; 14, 18, 19, 20; 22, 2); *nalți* (7, 19, 20); *naltul (lui)* (6, 15). Se întâlnește o dată și varianta *innaltu* (14, 22). Acestei norme din BB, Fac. îi corespunde în ms. 45 forma cu *-nn-*, cu *-u* și cu *-i*: *innaltu* (12, 6; 14, 18, 19, 20, 22); *innalți* (7, 19, 20); *innalți* (6, 15). Forma *inaltu* apare în 14, 19. Scrierea cu *-nn-* se întâlnește și în cazul verbului *să innălță* (7, 20).

3.2.0. Pentru superlativ se folosește uneori construcția *mult foarte*: „*Griu ca nășipul mării mult foarte*” (BB, Fac., 41, 49). Aceeași modalitate se află și în cele două variante manuscrise 45 și 4389. Ideea de superlativ este exprimată și prin repetarea adv. *foarte*: „*Și să imbogăți omul foarte, foarte*” (BB, Fac., 30, 45); „*Și te voi crește foarte, foarte*” (BB, Fac., 17, 6). Construcția, prezentă și în ms. 45, precum și în ms. 4389, reprezintă o calchiere după gr. *σφόδρα*, *σφόδρα* 'fortement, beaucoup'.

4. PRONUMELE

4.1.0. Pronumele personale. La persoana I: sg. dat. forma conjunctă este *îm*, atestată în BB, Fac. de 10 ori, pe cînd forma fără *i-* are o frecvență de mai multe zeci de ori. Consemnăm și faptul că la persoana a II-a singular se folosește o formă fără *-i*: *-i, îi*, în zeci de ocurențe, în toate cele trei texte studiate. Varianta *îi*, care va deveni mai tirziu normală în limba literară, apare o singură dată în textul BB, Fac. (48, 22).

Forma de dativ plural *noao* cunoaște în BB, Fac. 29 de ocurențe, iar în ms. 45, 20 de ocurențe. În ultimul text apare însă și varianta *noă* (6 ocurențe), precum și *noă* (11, 4; 42, 2; 43, 5), care, în ciuda grafiei imprecise, pare a marca începutul procesului de închidere a diftongului *oa* urmat de sunet labial, în cuvintele bisilabice, proces care începuse în unele graiuri populare (vezi I. 2.2.0.). Forma mai veche se păstrează ca atare și în ms. 4389, în care se folosește pentru *-uă* grafia *-oă*: *noaoă*.

4.1.1. La dativ plural, persoana a II-a, în BB, Fac., întâlnim forma *voao*, în 28 de ocurențe. Această variantă cunoaște în ms. 45 numai 8 ocurențe (față de 20 ale lui *noao*), în timp ce forma cu *-ă*, *voă*, are 12 ocurențe, un număr dublu față de ocurențele formei *noă*. Dar mai importantă pare a fi cifra care indică ocurențele formei noi *voă* (cu o grafie imprecisă, dar care ascunde rostirea *voă*, cu diftongul *-oa-* redus la *-o-*): 7 ocurențe, față de numai 3 în cazul lui *noă*. Putem conchide că în ms. 45, Fac. se găsesc suficiente exemple pentru a ilustra faza incipientă de trecere de la formele vechi *noao*, *voao* la norma nouă, de astăzi, *noă*, *voă*. Cît privește textul din ms. 4389, Fac., acesta rămîne la forma veche *voaoă* (cu 10 ocurențe).

La persoana a II-a plural, forma neaccentuată de dativ este uneori *vă*, ca în unele texte din secolul al XVI-lea (vezi O. Densusianu, *ILR*, II, p. 117): „*Tu-jele ierbii vă li-am dat toate voă*” (ms. 45, Fac., 9, 3). Această trăsătură arhaică mai apare și în ms. 4389: („*Argintul care vă se-a întors*” (Fac., 43, 12), precum și în BB: „*Ce vă s-au întorsu*” (*ibid.*; la fel și în ms. 45).

4.1.2. Persoana a III-a singular a pronumelui personal masculin de dativ este uneori *îi*, în loc de *î*, în ms. 45: „*Și lui Avram îi făcură bine pentru însă*” (12, 16). În BB, textul corespunzător are pe *-i* unit de verb: „*Și lui Avram făcu-i bine pentru dînsa*”.

Forma de feminin apare într-un context ca acesta: „Ce Sarra ii va fi numele”, din ms. 45, 17, 15, față de forma *ii*, din BB. În ms. 4 389 nu există construcțiile respective. Dar *ii*, dativ plural masculin, se întâlnește în acest text în „(Feciori.... carei ii născuse Asinetha” (Fac. 46, 20, cu 2 ocurențe); apare și *ti*: „Care ti născu” (46, 22).

4.1.3. O. Densușianu, *ILR*, II, p. 117, include printre „trăsăturile specifice ale morfologiei românei vechi” și întrebuintarea intensă în secolul al XVI-lea a descendenților în română ai lat. *ipse*: sg. *ins(u)*, însă, pl. *inși*, *inse*, cu valoare de pronume personal de persoana a III-a, care îl concura în acea vreme pe *el*, *ea*, *ei*, *ele*. În cele trei texte de care ne ocupăm, datînd din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, folosirea acestui pronume cu valoarea menționată se prezintă diferențiat. Astfel, în BB, Fac. *ins(u)*, *insă*, *inși*, *inse*, cu funcție de pronume personale, nu apar niciodată. În proporții aproape egale, sînt folosite pronumele *el*, *ea*, *ei*, *ele* și *dînsul*, *dînsa*, *dînșii*, *dînșele*; de exemplu, *el* are aproximativ 140 de ocurențe, iar *dînsul*, 160. Față de secolul anterior, acum, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, *dîns(ul)* are o circulație mult mai mare. În secolele următoare, *el*, *ea* etc. își vor recîștiga poziția, în timp ce *insu* se va menține în construcții cu *întru*, *dintru*: *într-însul*, *dintr-însul*. Acestea din urmă sînt prezente în textul BB, Fac.: *într-însul* (4 ocurențe); *dentr-însul* (4 ocurențe); *pentr-însul* (1 ocurență); *într-însa* (5 ocurențe); *într-înșele* (1 ocurență); *într-înșii* nu apare în acest text. Ca în BB, Fac., se prezintă situația și în ms. 4 389, unde găsim *într-însul* (3 ocurențe); *într-însa*; *dentr-însa*.

Față de aceste două texte aparținînd normei literare sudice, muntenești, în ms. 45 contopirea dintre *întru*, *dintru* etc. + *insu* nu-i realizată încă: *întru însul* (3 ocurențe); *dintru însul* (3 ocurențe); *den însul*, *pre însul* (în ultimele cazuri cite o ocurență). O singură dată apare în loc de *într-însul* construcția *întru sine* (Fac., I, 29), atît în ms. 45, cit și în ms. 4 389. Formele de feminin singular sînt în ms. 45 *întru însă* (3 ocurențe); *dintru însă* (1 ocurență) și, o singură dată, *într-înșă* (23, 11).

Revenind la pronumele personal de persoana a III-a masculină *ins(u)*, trebuie să precizăm că prezența lui în ms. 45 este masivă. Din zecile de cazuri, am urmărit, comparativ, acest pronume, în cele trei texte, de la capitolul al 12-lea pînă la al 18-lea ale cărții *Facerea*. Pe cînd în BB există în toate cele 22 de ocurențe numai *dînsul* 'el', iar ms. 4 389, în cele 12 ocurențe, de asemenea *dînsul* (o dată apare *dentr-însul*, 17, 16), în ms. 45 forma predominantă este cea articulată, *însul* 'el', precedat de prepozițiile *pre*, *cu*, *la*, *cătră*, *dentr*, *după*. O singură dată apare în ms. 45, Fac. forma *cătră însu*, fără articolul -l. Forma de feminin *dînsa* este folosită în BB, Fac. alături de *ea*, primul cuvînt cunoscînd 54 de ocurențe, iar al doilea, 43. Pentru celelalte două texte, pentru care n-am dispus de datele computerizate, am făcut un sondaj pe porțiunea de text cuprinsă între capitolul al 19-lea și al 29-lea. Pentru ms. 4 389, am făcut constatarea că și aici, ca în BB, se folosește pronumele *dînsa*, alături de *ea*. Acestei norme, moldovenească, din ms. 45, în care apare forma simplă *însă* (<lat. *ipsa*), cu sensul 'ea', în 17 ocurențe din fragmentul analizat. În restul de 2 ocurențe, apare construcția cu pronumele reflexiv *de pre sine* (24, 46), respectiv (*la*) *dînsă*, cu -ă, nu cu -a.

Situația este asemănătoare și la plural. În BB, Fac., pe baza unui sondaj asupra capitolelor 18–36, am

putut constata că forma de masculin *dînșii* 'ei' cunoaște 18 ocurențe. În porțiunea corespunzătoare din ms. 4 389, *dînșii* este înregistrat de 4 ori. Dar în ms. 45, întîlnim forma simplă, articulată, *înșii* 'ei', de 12 ori, pe cea nearticulată, *înși* 'ei', de 3 ori. Într-un caz, a fost folosită o altă construcție, în alt caz; printr-o greșeală de acord, apare forma de feminin plural *pre înșe* (35, 4), iar într-un al treilea caz, a fost folosit pronumele *ei* (19, 18).

Forma de feminin plural articulată, *dînșele*, este prezentă în BB, Fac. în 8 ocurențe, iar varianta fonetică *dînsile*, în 2. În ms. 4 389, *dînșele* apare de 3 ori. Pe cînd, în ms. 45; Fac., forma simplă articulată *înșele* se întîlnește în 2 ocurențe, forma nearticulată *înșe*, în 5, iar varianta fonetică *însă* (pl.), o singură dată. În 41, 5 este folosită în mod eronat forma *înșii*, în loc de *înșe*.

Concluzia evidentă este că norma din ms. 45 este arhaică. Trecerea spre faza modernă, adică spre folosirea mai mult a formelor *el*, *ea*, *ei*, *ele*, se va petrece în secolele următoare. Din acest punct de vedere, textele din BB și ms. 4 389, Fac. sînt mai avansate decît ms. 45.

4.1.4. Pronumele de întărire *însumi*, *înșuși* etc. nu apar în textul BB, Fac. și, probabil, nici în ms. 45. Se întîlnesc, însă, de cîteva ori în ms. 4 389: „*Socolește însuși*” (31, 29); „*El însuși*” (32, 6); „*Și ieși Emor însuși... să vorbească*” (34, 6); „*Numai slăpînu-mieu însuși*” (44, 5).

Tot ca o formă specială de pronume de întărire, în ms. 4 389, trebuie considerat *a dînséiș* din următorul context: „*Iară ei [frații lui Iosif], deaca văzură că-i duc în casa lui Iosif, ziseră a dînséiș*” (44, 5). În această formă se recunosc: pronumele *dîns*, precedat de prepoziția *a*, pronumele personal *ei* în cazul acuzativ + *ș(i)*, particula de întărire, din exemple ca *eluși*, *noiși*, *mieși* etc.: *a dînséiș* este echivalent cu *ei înșiși*, *ei înde ei*, *laolaltă*, *către ei înșiși*. Forma aceasta n-am întîlnit-o în sursele folosite de limbă veche și s-ar putea să fie unică. Ea se aseamănă cu expresia „amplificată” *de eiși înșiși* 'singuri', înregistrată de O. Densușianu, *ILR*, II, p. 118, la Coresi, *Tetraevanghel*, Marcu, 38. (Cf. la M. Eminescu: „*Îndrăgiți de singuri eiși*”).

4.1.5. Pentru a exprima ideea de 'lui însuși', în ms. 45 se recurge, o dată, la adv. *întru* 'înăuntru' (<lat. *intro*): „*Și nărodul îl robi întru să-i fie robi*” (47, 21). Diortositorii BB, Fac. au înlocuit însă acest cuvînt impropriu prin *luis*: „*Îl robi luis să-i fie robi*”; *luis* este o formă des atestată în româna veche (vezi O. Densușianu, *ILR*, II, p. 118).

4.2.0. Pronumele reflexiv. Forma accentuată de dativ *șie* (<lat. *sibi*) nu a fost folosită în BB, Fac., dar apare de cîteva ori în ms. 45: „*Dumnedzău va vedea șie oaia pentru arderé de toi*” (22, 8) (în BB, pentru *șie* apare *lui*: *Îș va vedea lui oăia*); „*După ce au născut șie pre Arfaxad*” (11, 11). Pronumele *șie* este apoi notat, în același manuscris 45, pe margine, de aceeași mină, la cap. vers. 11, ve. 13, după verbul *născu*. O altă atestare a formei accentuate se află în 28, 6: „*Să-ș ia șie făméie*”. Și în acest caz, textul BB recurge la pronumele *lui*: „*Să-ș ia lui făméie*. Forma *șie* nu a fost înregistrată în textul ms. 4 389, Fac. Se poate trage concluzia că spre sfîrșitul secolului al XVII-lea ea era eliminată din norma literară sudică, muntenească.

4.2.1. Forma neaccentuată de dativ a pronumelui reflexiv *și*, își cunoaște nenumărate ocurențe în textele studiate. În BB, Fac., -i a dispărut în *și* în toate cele aproximativ 60 de ocurențe, pronumele fiind -ș. Sunețul -i a dispărut și din forma cu *i*-protetic, *îș*, care are 7 ocurențe.

4.2.2. La acuzativ, *sine*, forma accentuată normală, este atestată în BB, Fac. de 4 ori: în *sine* (1, 30); *pre sine* (18, 11); *întru sine* (18, 12, 13). În ms. 45, în loc de *întru sine*, din 18, 12, apare *întru însă*. Forma neaccentuată se este preponderentă în B, Fac., cunoscând peste 130 de ocurențe. Varianta *să* apare și ea de 14 ori în acest text. Aceasta din urmă este generală în ms. 45, pe cînd prima, *se*, este singura folosită în ms. 4389. Se poate conchide că norma de astăzi cu *se* intrase în vigoare în cele două texte de proveniență sudică de la sfîrșitul secolului al XVII-lea: BB și ms. 4389 (vezi I.3.94).

4.3.0. Pronume și adjective posesive. În toate cele trei texte studiate, pronumele posesiv masculin singular este *mîeu*, iar la plural *mîei*. Forma actuală *mîeu* (pl. *mei*) nu apare, adică nu se pîtrecurse modificarea analogică după formele de feminin *mea*, *mele*. În textul BB, Fac., a fost întîlnită o singură dată forma *miu*: *tață-miu* (50, 5). Mai pot fi consemnate forme în genitiv-dativ ca *inume-sii* (BB, Fac., 27, 14); *mume-set* (ms. 4389, Fac., 44, 20); dar și *mume ei* (BB, Fac., 24, 52); *mumei lui* (BB, Fac., 8 ocurențe); apoi *nurori-sa* (BB, 38, 11, 13); *surori-sa* (BB, 24, 30; ms. 4389, 30, 1). În BB, apare și *surorii lui* (24, 30; 29, 13).

4.3.1. În funcție de adjective posesive, apar uneori și pronume reflexive și personale, în formele conjuncte de dativ. Astfel, substantivul *fîliu* este însoțit de mai multe ori de pronume reflexiv în dativ *-ș(i)*: *fîliu-ș*; în BB, Fac.: 1, 11, 11, 11, 21, 24, 25; 6, 20, 20; 7, 14, 14, 14, 14); aceleași ocurențe există și în ms. 45, cu singura deosebire că aici apare o dată forma cu *-și* *fîliu-și* (1, 11). Forma *fîliu-ș* cunoaște și în ms. 4389, Fac., 3 ocurențe (1, 11, 21, 24). În BB și în ms. 45, apare și *asemănare-și* (Fac., 1, 11). În ms. 45 mai întîlnim *feciori-și* (32, 11); iar în ms. 4389: *neamu-ș* (1, 24); *agru-ș* (30, 16); *bărbatului-ș* (20, 7); *bărbatu-ș* (39, 18, scris pe margine, de aceeași mîna); *acasă-ș* (39, 16); *cămară-ș* (43, 30); *brațe-ș* (24, 18, 46).

4.4.0. Pronume și adjective demonstrative. Alături de pronumele *acesta*, cu peste 90 de ocurențe în BB, Fac., apare o singură dată și *cesta* (2, 13): „*Cesta încungiură tot pămîntul Elhiopiei*“. Forma de feminin *ceastă* este înregistrată în ms. 4389: „*Ceastă dulamă*“ (37, 32). Accentuarea *acestăia* a fost folosită în BB, Fac., 27, 46. Se întîlnește și forma cu *-a* a adjectivului demonstrativ: *acesta lucru* (ms. 45, Fac., 39, 11; BB, *ibid.*); iar forma cu *-ș*, *acesaș*, în contextul: „*Întru acesas chip*“, este prezentă o singură dată în BB, Fac. (39, 11). La feminin, semnalăm prezența, de mai multe ori, în ms. 45, a adjectivului demonstrativ cu *-d* înaintea unui substantiv, în exemple ca: *această movilă* (31, 47). Forma veche de genitiv-dativ singular *aceștii* este folosită în toate cele trei texte (21, 13). Ea apare, apoi, în 29, 27, din BB și ms. 45 Fac. Nu a fost înregistrată varianta mai nouă, devenită ulterior literară, *(a) celei(a)*.

4.4.1. Pronumele demonstrativ-determinativ de despărțare *aceia*, *aceea* nu prezintă situații prea deosebite față de stadiul lingvistic actual. Cîteva particularități pot fi totuși semnalate. Astfel, varianta fără *a-* se întîlnește în: „*La Valea cîea a Sării*“ (BB, Fac. 14, 3; ms. 45, *ibid.*: „*La Ripa cîea a Sării*“); „*Cel om*“ (ms. 4389, Fac., 24, 65). La genitiv-dativ singular feminin, este în uz forma etimologică. Astfel, în ms. 4389 găsim: „*În vrîmea acei zi*“ (17, 23); „*În vrîmea acci zile*“ (17, 24); „*În vrîmea aceeaș zile*“ (17, 26). Forma cu *-a* a adjectivului demonstrativ feminin, aflat înaintea unui substantiv, este prezentă în: „*Întru aceia zi*“ (BB și ms. 45 Fac., 15, 18; ms. 4389 are: „*În zioa acêea*“); „*Într-acêea vrîme*“ (BB, ms. 45, 21, 22; ms.

4389: „*Într-acêea vrîme*“. Textele BB și ms. 45 conțin și construcția „*Întru vrîmea aceia zile*“ (17, 23, 26). Consemnăm și *aceeaș* 'ea însăși', în ms. 4389, 3, 12.

4.5.0. Pronumele relative-interogative. La singular masculin, nominativ-acuzativ, apare în BB, Fac. forma *carele* în aproximativ 70 de ocurențe. Varianta *carile* este semnalată o singură dată. Pe de altă parte, forma *care* are și ea, în același text, peste 120 de ocurențe. Se poate spune, așadar, că în normă este încă o situație nedecisă, dar se întrevăde tendința spre forma unică de astăzi, *care*. La feminin singular nominativ-acuzativ, forma *careea* este utilizată în ms. 45 într-o mai mare măsură decît în textul BB, Fac. Dintr-un sondaj, care a urmărit această formă în capitolele al 18-lea — al 23-lea (în total 16 ocurențe în BB), din toate cele 3 texte, a rezultat că formei *care* din BB, singura folosită în acest text în porțiunea respectivă din cartea *Facerea*, îi corespunde în ms. 45, în 7 ocurențe, forma feminină *careea*. În rest, apare și aici *care*, sau alte construcții. Prin urmare, textul din manuscrisul 45 are, în acest caz, o normă mai arhaică, pe care o posedă și manuscrisul 4389: 9 ocurențe cu *careea* în aceeași porțiune de text.

La genitiv-dativ masculin singular consemnăm pe *cărui* din ms. 45 (1, 11), iar la feminin, *carei* (BB, 46, 15). În ms. 4389, forma *carei* este prezentă și la masculin plural nominativ-acuzativ: „*Feciorii... carei îi născuse Asinelha*“ (46, 20); „*Au mai rămăs 5 ani în carei nu va să fie arături sau secerisuri*“ (ms. 4389, 45, 6). Dar în acest text apare și formă de plural masculin *carii* (46, 20), prezentă în 14 ocurențe în BB, Fac. În acest din urmă text, tendința spre o formă unică de masculin plural nominativ-acuzativ s-a realizat într-un număr foarte mare de ocurențe.

Forma feminină de plural *carele* apare în următorul context din ms. 45: „*Și vădzînd carăle carele au trimis Iosif*“ (45, 27).

4.5.1. Pronumele *ce* apare adesea în locul lui *care*, substituție neatestată în cazul lui *cine* (ultima situație există în limba din secolul precedent, vezi O. Densușianu, *ILR*, II, p. 122). Din cele aproximativ 250 de ocurențe ale lui *ce* din BB, Fac., în jur de 125 au valoarea de *care*, ca în exemplele: „*Zise celui ce era preste casa lui*“ (43, 16); „*Cuvintele ce s-au grăit de Iosif*“ (45, 27); „*Toată agonisita ce au agonisit*“ (46, 6); „*Ceia ce au ieșit den coapsele lui*“ (46, 26); „*Sufletele...cêe ce au intrat cu Iacov în Eghipei*“ (46, 27); „*Ingerul cela ce mă mîntuiește*“ (48, 16); „*Porunci...celor ce era îngropători*“ (50, 2); „*Pestira cea îndoită ce iaste în preajma Mamvriei*“ (49, 30) etc. Dintr-un sondaj făcut asupra textului cuprins în capitolele 18—34, în care BB, Fac. conține 20 de atestări ale pronumelui relativ-interogativ *ce*, a rezultat că în manuscrisul 45 situația utilizării acestuia este aproape aceeași ca în BB: *ce*, în locul lui *care* apare în 19 ocurențe. O singură dată se întîlnește forma *carii* (27, 17). Acest uz, care poate fi caracterizat ca fiind mai vechi, a fost preluat, așadar, de diortositorii BB din textul moldovenesc, care a stat și la bază manuscrisului 45. Față de aceste două texte, manuscrisul 4389, care reflectă, în genere, tendințele mai noi și, totodată, sudice, conține, în capitolele menționate, 11 ocurențe ale pronumelui *care* (*cărui*, *careea*), acolo unde BB și ms. 45 au *ce*. Acesta din urmă e atestat numai de două ori (*cêlora ce*, *cêia ce*). În alte 7 cazuri, au fost folosite alte construcții.

4.5.2. Pronumele interogativ *ce*, atestat în BB, Fac. de 35 de ori, este folosit de două ori împreună cu *că*: „*Că ce au dzis...?*“ cu sensul adverbului interogativ „*pentru ce?*“ (BB, Fac., 3, 1; 18, 13). Construcția apare și în ms. 45, precum și în ms. 4389, în aceleași versete și capitole. Din totalul de 17 atestări ale pro-

numelui interogativ *ce*, atestări identificate în capitolele 3–31, din cartea *Facerea*, în ms. 45 *că ce* mai pare de trei ori, în afară de exemplele menționate, și anume în 26, 9; 31, 26, 37; iar în ms. 4389, încă o dată.

4.6.0. Pronume și adjective nehotărâte. Forma de genitiv-dativ singular feminin *uniia*, cu sensul 'intâia', apare în BB și în ms. 45, Fac.: „*Numele uniia Ada și numele al doilea Sella* (4, 19). Cuvântul *tot*, împreună cu *cine*, are valoare de 'oricine', de exemplu; „*Tot cine se va atinge de omul acesta*“ (BB, Fac., 26, 11). Acest pronume nehotărât mai apare în BB în cap. 14, vers. 14, 15, precum și în ms. 45 (4, 14; 15, 15; 26, 11) și în ms. 4389 (26, 11), *Tot* se combină și cu *care*: „*Tot carele era pre uscat au murit*“ (BB, Fac., 7, 22; la fel și în ms. 45), precum și cu *ce*: „*Tot ce au numit Adam suflet, viu*“ (BB, 2, 19; 17, 10; 30, 33, 35; la fel în ms. 45; în ms. 4389: 2, 19; 30, 33, 35).

4.6.1. Cu sensul 'fiecare', *cineș* se întâlnește în BB și în ms. 45, în 4 ocurențe: 13, 12; 44, 11, 11, 13. În ms. 4389, nu apare acest cuvânt. În 44, 11, se găsește aici *fiesteicare*. În acest din urmă text, apare o dată și *cinevaș* (33, 10).

4.6.2. Pronumele nehotărât *neștine* (<lat. *nescio quem*) este întâlnit de două ori în BB, Fac. (13, 17; 33, 10; aici *niștine*) și de două ori în ms. 45 (*ibid.*). Acest pronume nu apare în ms. 4389, Fac.

4.6.3. Forma *fiesteicarele* are în BB, Fac. 7 ocurențe, în ms. 45, 6 ocurențe, iar în ms. 4389, 5 ocurențe (aici lipsesc mai multe capitole din text). În ms. 45, a fost folosită o dată și varianta *fiicarele* (41, 11); într-un loc apare la inițială silaba *fi-*: *ișticarele* (49, 28). Acest pronume nehotărât are în BB, Fac., la genitiv-dativ singular, forma de masculin *fiesteacăru*; la fel și în ms. 45; în total, 4 ocurențe: 42, 25, 35; 43, 21; 44, 1. În ms. 4389, la genitiv-dativ singular masculin, se întâlnesc și formele, menționate și sub II 2.2.3., *fiște-ai-căruia* (42, 25); *fiște-a-cui* (43, 21), a *fielui* (44, 1).

4.6.4. Pronumele nehotărât *culare*, în funcție adjectivală, a fost folosit în ms. 4389 în contextul: „*Pasă și te du după culare oameni*“, având nuanță de adjectiv demonstrativ (44, 4). Este singura atestare a acestui cuvânt în cele trei texte studiate.

4.6.5. Pronumele negativ *nice unul* apare o dată în BB, Fac. (23, 6), iar *nice una*, tot acolo (39, 8). Aceeași situație se întâlnește și în ms. 45, cu specificarea că în primul caz apare forma *nici*. Față de aceste texte, în ms. 4389 se recurge la cuvintele *nimeni* (23, 6) și *nimic* (39, 8). Varianta *nice* cunoaște în BB, Fac. 12 ocurențe, iar *nici*, 3 ocurențe. În ms. 45, *nice* se întâlnește de 13 ori, iar *nici* de 2 ori. În ms. 4389 predominantă este forma *nici*, cu 11 ocurențe; *nice* apare în acest text numai o singură dată. Asistăm, așadar, la faza incipientă de înlocuire a formei arhaice *nice*, prin *nici*, în limba română literară, proces dus destul de departe în textul ms. 4389, care are trăsăturile caracteristice dialectului literar sudic.

4.6.6. Celălalt pronume negativ, *nimeni* (<lat. *neminem*), alături de variantele *nime*, *nimea*, *nimene*, apare în BB, Fac. după cum urmează: *nime* (19, 31; 20, 9); *nimea* (39, 11); *nimenea* (31, 50); *nimeni* (31, 44; 41, 44; 45, 1). Ms. 45 are: *nime* (19, 31; 39, 11; 31, 50; 41, 44; 45, 1); *nimerile* (20, 9); *nimirile* (31, 44), dar niciodată în a fost înregistrat în cartea *Facerea* forma *nimeni*. În schimb, în ms. 4389 *nimeni* apare de 6 ori, *nimene* de 2 ori și o dată un alt cuvânt (*nimic*), acest text fiind, și de data aceasta, cel mai apropiat de norma literară modernă. Pentru situația actuală, din graiuri, precum și pentru cea din limba veche

vezi Gheție—Mareș, *Gr. sec XVI*, p. 238–240; Gheție, *BDRL*, p. 163.

5. NUMERALUL

5.1.0. Numeralul colectiv *amîndoi* are la genitiv-dativ formele *amîndurora* („*Și să deschiseră ochii amîndurora*“, BB, Fac., 3, 7) și *amînduror* („*Și, să să mustre întru mijlocul nostru amînduror*“, BB, Fac. 31, 37; ms. 4389: 3, 7; 9, 22; 31, 33). Numeralul colectiv *cîte trêle* este atestat o singură dată în BB, Fac., 7, 13; în ms. 45 îi corespunde o formă alcătuită cu *tot*: *tustrei fâmeile*. Construcțiilor *cîte doao*, *cîte doao* din BB, Fac. (6, 19; 20, 7, 9) le stau față în față *doădoă*, respectiv *cîte doădoă*, din ms. 45. Și în ms. 4389, C1, au fost consemnate 2 ocurențe ale numeralului *cîte trêle*: Numeralul *întunerece* 'zeci de mii', calc după vsl. *tima*, apare în sintagmele *mii de întunerece* (ms. 45, Fac. 24, 60); „*O mie de întunerece*“ (ms. 4389, Fac., 24, 60), în locul cărora BB, Fac. are „*Mii de zeci de mii*“.

5.2.0. Numeralul ordinal prezintă, de asemenea, puține trăsături specifice față de situația actuală. Forma curentă este *al doilea* etc., dar o singură dată se întâlnește în BB, Fac., 41, 43, și *al doile*. Altă dată întâlnim forma de masculin în locul celei de feminin: *la a unsprăzècelea lună* (BB, Fac., 8, 5). Varianta dialectală *adoară*, din ms. 45 (27, 36), este înlocuită în BB prin *a doao oară*.

5.3.0. Numeralul multiplicativ de la șase este *înșesit* (ms. 45, Cuv., p. 2, col. 1), iar de la opt, *înoptit* (*ibid.*).

5.4.0. Numeralul substantival este ilustrat prin două exemple mai deosebite: *încinceală* 'a cincea parte' (ms. 4389, Fac., 47, 26) și *zeceială* 'a zecea parte' (ms. 4389, Fac. 28, 22). Pentru primul caz ms. 45 are *a cincea* (la fel și BB), iar pentru al doilea, *a dzèceea* (BB: *a zèceea*).

6. VERBUL

6.1.0. Conjugări. Verbul *a daoge* cunoaște în toate cele trei texte numai formele de la conjugarea a III-a. Verbul *a finea* se menține la conjugarea a II-a în toate cele trei texte; faptul rezultă și din forma de infinitiv lung substantivat *finêre* (cu -ê-), atestată în BB, Fac. și în ms. 45 de două ori (17, 8; 48, 4), iar în ms. 4389, o singură dată (17, 8). Verbul *a adeveri*, din ms. 45 („*Și să adeveri*“, 23, 20), este trecut în textul BB la verbele în -a: „*Și să adevără*“. Sensul 'a confirma', pe care îl are acest verb în contextul de față, este exprimat în ms. 4389 prin verbul *a întări*. Verbul *a agiutori*, de conjugarea a IV-a, apare în ms. 45 și în BB, Fac., 15, 1: *agiutorescu*, respectiv *ajutorescu*.

6.2.0. Verbe reflexive. Reflexivul cu valoare de pasiv se întâlnește în cazul unor verbe ca *a finea*, *a urî*, *a îngropa*, *a aduce*, *a arde*, *a crede*, *a opri*. Citeva exemple: „*Locul unde legașii (=osîndișii) împăratului să fin în tãrie*“ (=închisoare) (BB, Fac., 39, 20; la fel în ms. 45; în ms. 4389, altă construcție); „*Văzînd Domnul... cum să urăște Lia*“ (BB, ms. 45, Fac., 29, 31; în ms. 4389 însă: „*Văzînd că Lia este urîță*“); „*Și să îngropă mai gios de Vethil' suptă ghindă*“ (ms. 45 Fac. 35, 8; la fel în BB); „*Iosif se aduse la Eghipel*“ 'îu adus' (BB, 39, 1); „*Scoateș-i-o pre ea și să să arză*“ (BB, Fac., 38, 24; ms. 45, la fel); „*Se va crede cuvîntul vostru*“ 'va fi crezut' (ms. 4389, Fac., 42, 20); „*Un prate al vostru să se oprească în tennișă*“ 'să fie oprit' (ms. 4389, Fac., 42, 19).

Verbul *a crește* este folosit la diateza pasivă: „*Crășteji-vă și vă înmulțiți*“ (BB, Fac., 1, 28 [30]; 9, 1; în ultimul loc, *vă mulțiți*). Verbul *a naște*, cu sensul „a se naște“, apare în ms. 45: „*Carele m-au luat...dintru pământul care am născut*“ (24, 7; și versetul 4; tot așa în BB). În ms. 4389: „*Den care m-am născut*“.

6.3.0. Verbe iotacizate. Prezentul indicativ și prezentul conjunctiv. Gerunziul.

Conjugarea a II-a. Verbul *a putea* are la persoana I singular a prezentului indicativ forma *poci* (<lat. **pōteo*) (BB, Fac., ms. 45, 31, 35; ms. 4389: 19, 22). Nu se găsește în cele trei texte studiate forma cu *-i* analogic.

Verbul *a cădea* cunoaște la conjunctiv prezent forma *să cază* (ms. 4389, Fac., 49, 17).

Verbul *a vedea* are la conjunctiv prezent, persoana I singular, forma *să văz* (BB, Fac., 44, 34; ms. 4389, *ibid.*, precum și în 18, 21; 21, 16; 31, 5; 45, 2), respectiv *să vădzu* (ms. 45, *ibid.*); la persoana a III-a singular și plural, *să vază* (BB, Fac., 2, 19; 8, 7, 8; 48, 10; ms. 4389, 2, 19; 24, 21; 31, 44) respectiv *să vadză* (ms. 45, Fac., *ibid.*). În ms. 4389,, a fost consemnată și forma de perfect simplu *văzuiu* Fac., 40, 9; 46, 30.

Verbul *a părea* are forma *paie* în „*Nu-ți paie cu greu*“ (BB, Fac., 31, 35; la fel în ms. 45 și în ms. 4389); „*Nu vă paie rău*“ (BB, ms. 45, 45, 5).

Verbul *a rămînea* are conjunctiv prezent persoana a III-a singular *să rămîie* (BB, Fac., ms. 45: 6, 3; 24, 55; 45, 7; pentru ms. 4389, vezi 45, 7). Forma *mîind*, de la verbul *a mînea*, se găsește în ms. 4389, Fac., 24, 54.

Tot de conjugarea a II-a era și verbul *a finea* (<lat. *lēneo*, -*ere*). În BB și în ms. 45, Fac. se întîlnesc de la acest verb formele: *fiindu-se* (BB, 41, 23), respectiv *fiindu-să* (ms. 45). Gerunziul *fiind*, și în ms. 4389, (24, 45).

Conjugarea a III-a. Dintre formele iotacizate de la această conjugare, unele dintre ele create pe cale analogică, menționăm, din cele trei texte studiate, exemplele care urmează.

Verbul *a apune* are gerunziul *apuiud* (ms. 4389, Fac., 15, 12). Verbul *a ascunde* face conjunctiv prezent, persoana a III-a singular, *să ascunză* (BB, Pred. I p. 2, r 33 de sus). De la verbul *a arde*, la același mod și timp, avem *să arză* (BB, Fac., ms. 4389, 38, 24; în ms. 45, *să ardză*). De la verbul *a pune*, consemnăm: *puu* (<*pono*, dar modificat pe cale analogică) (BB, Fac. 9, 13; 41, 41; la fel în ms. 45; în ms. 4389, 9, 9; 41, 41): *să puie* (ms. 4389, Fac., 41, 34); *puind* (BB, Fac., 42, 26; în ms. 45, *puindu*). De la *a pierde*; *să piarză* (ms. 4389, Fac., 9, 15). De la *a răspunde*, *să răspunză* (BB, Fac., ms. 4389, 45, 3), *să răspundză* (ms. 45, *ibid.*); *răspunzînd* are în BB, Fac. 13 ocurențe. Verbul *a ride* (<lat. *rideo*, -*ere*) are conjunctivul *să rîză* (BB, Fac., ms. 45, ms. 4389, 39, 17; în ultimul text, și în 38, 23). Verbul *a spune* (<lat. *expōno*; -*ere*) are prezentul conjunctiv *să spuū* (BB, Fac., 49, 1; ms. 45: 32, 5; 49, 1; ms. 4389: 32, 5; 49, 1); *să spuie* (BB, 31, 20; 32, 5); apoi *spuind* (BB, Fac. 43, 6), *spuindu* (ms. 45, *ibid.*). Verbul *a scoate* (<lat. pop. *excōtio*, -*ere*) are conjunctivul *să scoafă* (BB, Fac. 1, 20, 24; 24, 13, 20; la fel în ms. 45; în ms. 4389, o singură atestare, *să scoafă*, în 1, 24); *scofind* (BB, Fac., ms. 4389, 24, 53; BB, 40, 10), *scofîndu* (ms. 45, 24, 53). De la verbul *a tinde*, gerunziul *tinzîndu-ș* (ms. 4389, Fac., 19, 10; 22, 10); de la verbul *a trimite*, conjunctivul *să trimișă* (BB, Fac., 41, 34; 43, 14; la fel și în ms. 45). De la verbul *a tunde* (<lat. *tūndo*,

-*ere*), conjunctivul *să tunză* (BB, Fac., 31, 19; 38, 13; la fel în ms. 4389), *să tundză* (ms. 45, *ibid.*).

De conjugarea a IV-a sînt următoarele forme verbale iotacizate: de la verbul *a auzi*, conjunctivul *să auză* (BB, Fac., 11, 7), *să audză* (ms. 45, *ibid.*); de la verbul *a pieri* (<lat. *pereo*, -*ire*), prezentul indicativ *eu pieiu* (ms. 4389, Fac. 15, 2; dar în BB și în ms. 45, *ibid.*: *eu pier*); prezentul conjunctivului, persoana a II-a singular, *să piei* (ms. 4389, Fac., 19, 15; 45, 11); persoana a III-a singular *să piîie* (ms. 4389, Fac., 9, 11; 19, 21; 41, 30, 36); de la verbul *a răsări*, conjunctivul *răsaie* (ms. 45, Fac., 1, 11; în BB, *răsară*); de la verbul *a veni*, *să viu* (ms. 4389, Fac., 37, 10), *să vie* (BB, ms. 4389, 24, 39; 32, 11; 49, 6; ms. 45, 32, 11), *viind* (ms. 4389, Fac., 19, 33; 24, 42, 63; 37, 25).

Verbul *a muri* prezintă o situație specială. La indicativul prezent, persoana I singular, avem *eu moriu*, în toate cele trei texte studiate (BB, Fac., 48, 21; 50, 24; la fel în ms. 45 și în ms. 4389; în ultimul caz, în 45, 28). La persoana I, conjunctiv prezent, de asemenea (*eu*) *să moriu* (BB, Fac. ms. 4389, 25, 32; 26, 9; 46, 30; în ms. 45, 26, 9). Rostirea cu *r* dur este și ea consemnată: *eu mor* (ms. 45, Fac., 25, 32; ms. 4389, 27, 4). Explicațiile propuse pentru acest verb pot fi văzute la G. Ivănescu, *Probl.*, p. 296–301.

S-a văzut în mod clar din materialul de fapte prezentat că în cele trei texte studiate, datînd din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, verbele care au astăzi *t, d, n, r* (cu excepția formelor *pier, răsără, mor*) aveau forme iotacizate. Norma actuală nu încupește încă a prinde contur. Abia către sfîrșitul secolului al XIX-lea formele nordice cu *t, d, n, r* se vor impune în limba română literară (vezi I. Gheție, *BDRL*, p. 166–167: *passim*).

6.4.0. Imperfectul indicativului. Caracteristică acestei forme verbale este în epocă terminația *-iîă* (și *-iîă*), la verbele de conjugarea a IV-a, simultan cu apariția formelor actuale în *-a*. Astfel, verbul *a (se) apropia* avea la imperfect forma *apropiîa* (BB, Fac., 12, 11; 33, 3; 37, 18; la fel în ms. 45: 33, 3; 37, 18, și în ms. 4389: 37, 18). Imperfectul verbului *a dori* este *doriîa* (ms. 4389, Fac., 50, 21). Forma *dormiîa* este prezentă în BB, Fac. și în ms. 45 (19, 33). De la verbul *a fugi*, imperfectul *fugiîa* se întîlnește în BB, Fac., 35, 1 și în ms. 4389 (*ibid.*), iar *fugiîa* în 35, 7 (în ms. 4389 și în 31, 40). Verbul *a gîndi* are imperfectul *gîndiîa* în BB, Fac. (41, 1, 17) și în ms. 45 (41, 1) și *gîndiîam*, în ms. 45, Fac., 40, 16, scris pe margine, de aceeași mînă, pentru *mi să părea* din text. Imperfectul *grăbiîa* se întîlnește în BB, Fac., 19, 15; *goniîa*, în ms. 4389, Fac., 31, 10; *ieșiîa*, în BB (2, 6; 24, 45), în ms. 45 (*ibid.*) și în ms. 4389 (*ibid.*; 41, 5, 6, 22, 23); *ispitiîa*, în toate cele trei texte (22, 1); *iubiîa*, în BB, Fac. (27, 14; 25, 28, 28; 29, 20; 37, 3) și în ms. 45 (*ibid.*, cu excepția 25, 28); în ms. 4389 este întrebuintată expresia *a-i fi drag*; *înmulșiîa*, în BB și în ms. 45 (7, 18); *întăriîa*, în BB și în ms. 45 (7, 18, 19), precum și în ms. 4389 (28, 13); *muriîa*, în toate cele trei texte (35, 18); *nemerîa*, în BB și în ms. 45 (39, 2); *pieriîa*, ms. 4389 (47, 13); *plătîam*, în BB și în ms. 4389 (31, 39); *pluțiîa*, ms. 4389 (1, 2, scris pe margine, de aceeași mînă; 7, 8); *priciîa*, în BB (26, 21) și în ms. 4389 (26, 35, scris pe margine, de aceeași mînă, pentru *se certa*, din text); *povestîam*, în BB (41, 12); *pripîa*, în BB (18, 7); *răsăriîa*, în BB și în ms. 45 (41, 6), precum și în ms. 4389 (19, 25); *răluciîa*, în BB și în ms. 45 (21, 15); *slujiîa*, în BB și în ms. 45 (14, 4); *slobozîa*, în ms. 4389 (35, 18); *socoliîa*, în ms. 4389 (37, 11); *stăpîniîa*, în ms. 4389 (36, 30); *tocmiîa*, în ms. 4389 (39, 3);

veniam, în BB și în ms. 4 389 (48, 7); venia, în BB și în ms. 45 (29, 6, 9; 37, 25; 42, 5), precum și 4 ocurențe în ms. 4 389; viclenia, în BB și în ms. 45 (37, 18); zămisliia, în BB (30, 39, 41; 31, 10), în ms. 45 (30, 39; 31, 10) și în ms. 4 389 (30, 41; 31, 10).

Terminația *-ia* se întâlnește în *pogorîta*, prezent în toate cele trei texte (28, 12).

În epocă, se manifestă tendința de apropiere a acestor forme de imperfect în *-iă*, de la conjugarea a IV-a, de cele în *-ă* sau *-ia*, *-ă*, de la conjugările a II-a și a III-a. Această tendință poate fi ilustrată cu exemple ca cele următoare: *apropia*, în ms. 45, față de *apropiia*, din BB (12, 11); *flăminzia*, în BB (41, 55); *fugeai*, în ms. 45 (35, 1), față de *fugiial*, din BB (vezi mai sus); *grăia*, în BB și în ms. 45 (16, 13; 39, 10), precum și în ms. 4 389 (35, 13); *gîndea*, în ms. 45 (41, 1); *iubea*, în ms. 45 (25, 28), alături de *iubila*; *lăcuia* (ΛΑΚΥΙΑ), în 9 ocurențe din BB și din ms. 45, și în 4 ocurențe din ms. 4 389; *obrezuia*, în BB și în ms. 45 (17, 24; 34, 24); *plăteam*, în ms. 45 (31, 39); *pricea*, în ms. 45 (26, 21, 35); *plăcea*, în ms. 4 389 (27, 14); *strguia*, în ms. 45 (19, 15); *suia*, în ms. 4 389 (28, 11); *veniam*, în ms. 45 (48, 7); *zemeslea*, în ms. 45 (30, 41). Tendința de care vorbim este mai bine ilustrată în textul manuscrisului 45.

Consemnăm și faptul că la imperfectul indicativului nu apar niciodată la persoana a III-a plural forme cu *-u*, ci numai exemple ca: *ei era* (de zeci de ori); *ei intra*; *ei se suita*; *ei se pogorîta* etc.

Mai ales în BB și în ms. 45, au fost consemnate și câteva forme perifrastice de imperfect, care sînt alcătuite din imperfectul verbului a fi și gerunziul verbului de conjugat. Cîteva exemple: *era stînd 'stătea'*, în BB (18, 22) și în ms. 4 389 (*ibid.*); *era lucrînd*, în BB (4, 2; în ms. 45: *lucra*); *era zidînd*, în BB, în ms. 45 și în ms. 4 389 (4, 17); *era făcînd*, în BB și în ms. 45 (39, 22); *eraî mescînd*, de la vb. *a mește 'einschenken, kredenzen'*, în BB, (40, 13); *eraî păhărnicînd*, în ms. 45 (40, 13). Modelul acestei forme perifrastice se află în originalul grecesc; de exemplu ἦν ἐστρακός (Fac., 18, 22) este redat în română, cuvînt cu cuvînt, prin *era stînd*.

6.5.0. Perfectul simplu. Conjugarea I. Singular, persoana I, în *-ău*: *culcaiu*, în ms. 4 389 (41, 21); *închinaiu*, în ms. 4 389 (24, 48); în BB și în ms. 45: *am îngropat*; *luoaiu*, în BB (40, 11); *strigaiu*, în toate cele trei texte (39, 14).

Singular, persoana a II-a, în *-aș*: *schimbaș*, în ms. 4 389 (31, 41).

Singular, persoana a III-a, în *-ă* sau în *-e*: *adăpă*, în BB (21, 19; 24, 18); *ajutoră*, în BB (30, 8); *ajută*, în BB (49, 25; în ms. 45: *agiută*) și în ms. 4 389 (30, 8); *giudecă*, în ms. 45 (30, 6 [5]); *incuie*, în ms. 4 389 (19, 5; 20, 18); *îngrecă*, în ms. 4 389 (16, 4; 21, 1; 25, 21; 29, 33, 34, 35; 30, 4, 7, 10, 12, 19; 33, 3, 4, 18); *împoncișă*, în ms. 4 389 (49, 23); *întimplă*, în ms. 4 389 (30, 11); *întră*, în ms. 4 389 (24, 32); *înțercă*, în ms. 4 389 (30, 9); *judecă*, în ms. 4 389 (30, 6); *luoă*, în ms. 4 389 (30, 9); varianta *luo* cunoaște în BB, Fac. peste 40 de ocurențe.

Plural, persoana I, în *-ăm*: *aflăm 'aflarăm'*, în ms. 4 389 (43, 21); *dăzlegăm (ibid.)*; *luoăm (ibid.)*.

Plural, persoana a III-a, în *-ără*: *adăpară*, în ms. 4 389 (19, 32, 33, 35); *aflară*, în ms. 4 389 (11, 2); *apucară*, în ms. 4 389 (19, 10); *imbătară*, în ms. 4 389 (19, 33, 35); *îngrecară*, în ms. 4 389 (19, 36); *jungheară*, în ms. 4 389 (37, 31); *mîncară*, în ms. 4 389 (26, 30). Aceste forme se găsesc și în BB și în ms. 45. Ultimul exemplu, *mîncară*, cunoaște în BB 9 ocurențe.

Conjugarea a II-a. Singular, persoana I, în *-ău*: *văzuiu*, în ms. 4 389 (31, 10; 37, 9; 40, 9, 16; 41, 22; 48, 11), *vădzuiu*, în ms. 45.

Conjugarea a III-a. Forme slabe în *-ău*: *cunoscuiu*, în ms. 4 389, Fac. (22, 12); *incepuiu*, în BB, Fac. (18, 29); forme slabe în *-ău*, persoana a II-a singular: *învincîș*, în ms. 45 (Pref. M., p. 1; persoana I singular, la Dosoftei: *învincîu*, vezi H. Tikin, DRG, II, p. 848, sub *a învinge*).

Forme tari. Persoana I singular, în *-ș*, *-șu*, *-șiu*: *aduș*, în ms. 4 389 (41, 9); *întorșiu*, în ms. 45 (30, 8 [7]; în BB: *întorșu*); *puș*, în ms. 45 și în BB (24, 47); *spuș*, în ms. 4 389 (41, 28); *storșu*, în BB și în ms. 45 (40, 11); *storș*, în ms. 4 389 (*ibid.*); *ziș*, în BB (24, 39, 42, 45, 47; 31, 11), în ms. 4 389 (24, 42, 45; 31, 11); *dziș*, în ms. 45 (24, 39, 42, 47; 31, 11); *dziși*, în ms. 45 (24, 45).

Persoana a II-a singular: *ziseși*, în ms. 4 389 (18, 5); *ziseș*, în ms. 4 389 (31, 49).

Persoana a III-a singular: *fiarsă*, în ms. 45 (25, 29); *fiarse*, în BB (25, 29); *jierse* (cu *-ia-*), în ms. 4 389 (*ibid.*); *jèce* (cu *-a-*, *-ă-*), în ms. 45 (1, 21; 7, 10; 9, 24; 19, 28; 29, 28); *rumpse*, în BB (37, 29).

Persoana a III-a plural: *fêceră*, în ms. 45 (5, 17; 20, 23, 27; 12, 6).

Conjugarea a IV-a. Singular, persoana I, în *-ău*: *adormiui*, în BB și în ms. 45 (41, 21); *auziui*, în BB (41, 15), în ms. 4 389 (41, 15; 3, 10); *audziui*, în ms. 45 (41, 15); *blagosloviiu*, în ms. 4 389 (24, 48); *întăriui*, în toate cele 3 texte (30, 8); *întocmiui*, în ms. 4 389 (30, 8); *săvirșiiu*, în ms. 4 389 (24, 45); *lipsiiu*, în BB și în ms. 45 (48, 11).

Singular, persoana a II-a, în *-ș*: *grăiș*, în ms. 4 389 (19, 21); *măriș*, în BB și în ms. 45 (19, 19); *semefiș*, în BB și în ms. 45 (49, 3); *suiș*, în BB și în ms. 45 (49, 4, 9).

Singular, persoana a III-a, în *-i*, *-î*: *pipii 'pipăi'*, în ms. 4 389 (27, 22); *ajutori*, în ms. 45 (30, 8); *virî*, în ms. 4 389 (31, 34).

Plural, persoana I: *tăbărim 'tăbărirăm'*, în ms. 4 389 (43, 21).

Verbul *a da* are la perfectul simplu, persoana I, singular, formele *ded*, în ms. 4 389 (40, 11) și *dediu*, în BB și în ms. 45 (*ibid.*). Forma de persoana a III-a, singular, este *dède*, cu 34 de ocurențe în BB, cu 36, în ms. 45, și cam cu tot atîtea, în ms. 4 389; aici și *dete* (25, 5); *deate* (25, 6). Persoana a III-a plural este *dêderă*, în toate cele 3 texte. După cum se vede, formele de perfect simplu ale acestui verb sînt încă cele arhaice, ale românei vechi.

Verbul *a fi* are la perfectul simplu, persoana a III-a, singular, sensul 'a se întimpla', ca în modelul grecesc după care acest sens a fost calchiat, ἐγένετο. De exemplu: „Și fu după ce purcêseră ei de la răsărit“ (ms. 4 389, 11, 2); în grecește: καὶ ἐγένετο ἐν τῷ κινῆσαι αὐτοὺς ἀπὸ ἀνατολῶν. Uzul acesta este atestat de zeci de ori în toate cele trei texte studiate, constituind o caracteristică a limbajului biblic.

6.6.0. Perfectul compus. Auxiliarul de persoana a III-a singular *ău* (<lat. pl. *habunt*) (*el au făcut*), formă general folosită în textele studiate, poate apărea uneori după participiul trecut al verbului de conjugat: *îndireptat-au 'el a îndreptat'*, în ms. 4 389 (24, 21); *făcutu-m-au*, în BB și în ms. 4 389 (45, 9). Construcția actuală este totuși generalizată.

În BB și în ms. 45, este folosit uneori un perfect perifrastic alcătuit din perfectul simplu al verbului *a fi*+gerunziul verbului de conjugat. Forma se întâlnește și în secolul al XVI-lea (vezi O. Densusianu, ILR, II, p. 143). Ea este modelată după grecește. Exemple: „Și fu audzindu sluga lui Avraam“, în ms. 45

(24, 52; la fel și în BB), după gr. ἐγένετο δὲ ἐν τῷ ἀνοῦσα τὸν παῖδα τοῦ Ἀβραάμ; „Și fu născîndu“, în ms. 45 (38, 28); „Și fu deșertîndu, în ms. 45 (42, 35). Traducătorul ms. 4389 recurge la alte construcții. Pentru primul caz, întîlnim în ms. 4389: „Și fu deaca auzi; pentru al doilea: „Și născînd“; pentru al treilea: „Și fu cîndu-ș dășarta“.

6.7.0. Mai-mul-t-ca-perfectul. Persoana a II-a singular: *mîniaseș*: în ms. 4389 (41, 40). Formele de persoana a III-a singular și de persoana a III-a plural, în -se sau -să, sint, în cele mai multe cazuri, identice.

Persoana a III-a singular: *apucase*, în ms. 4389 (28, 11); *grăise*, în ms. 4389 (21, 1, 2); *născuse*, în ms. 4389 (46, 15, 20, 27); *porăncisă*, în ms. 4389 (47, 11); *spūrcase*, în ms. 4389 (34, 13); *zisese*, în ms. 4389 (21, 1; 23, 3).

Persoana a III-a plural: *astupase*, în ms. 4389 (26, 18); *ieșise*, în ms. 4389 (9, 18); *îngreuiasă*, în BB (48, 10); *rămădșese*, în ms. 4389 (30, 36); *scăpase*, în ms. 4389 (26, 15, 18); *venise*, în ms. 4389 (23, 10). Terminația -seră este prezentă în *purcșeră*, în ms. 4389 (11, 2).

Verbul *a da* are la mai-mul-t-ca-perfect persoana a III-a singular forma *dedese*, în ms. 4389 (46, 23).

Uneori apare și forma perifrastică alcătuită din perfectul compus al verbului *a fi*+participiul trecut al verbului de conjugat: *au fostu pus*, în ms. 45 (28, 18); *s-au fostu dus*, în ms. 45 (31, 19). Forma a fost preluată și în BB (dar fără -u la cuvîntul *fost*). Acestei forme, care, în genere, poate fi considerată nordică și, parțial, moldovenească, i se opune în textul ms. 4389, care are trăsături sudice, forma simplă de m.m.c.pf., de exemplu *pusese* (28, 18).

6.8.0. Viitorul. În toate cele trei texte studiate, formele auxiliarului de viitor sint ca cele actuale. Se poate, astfel, constata că variantele arhaice din secolul al XVI-lea, ca *veri*, de la persoana a II-a singular, *vrem*, *văm*, *vem*, de la persoana I plural, și *vrefi*, de la persoana a II-a plural, fuseseră abandonate la sfîrșitul secolului al XVII-lea în cele două principale aspecte ale româniei literare vechi.

Poziția auxiliarului poate fi și după verb, de regulă în propozițiile interogative: *avea-vom*, în ms. 4389 (24, 23); *da-m-vei*, în ms. 4389 (38, 17); *merge-voiu*, în ms. 4389 (24, 58); *pierde-î-vei*, în ms. 4389 (18, 24); *fi-va*, în ms. 4389 (26, 11). Pronumele reflexiv poate să apară și după verb: *nu va săvîrși-se* 'nu se va sfîrși', ms. 4389 (49, 10).

Există și câteva exemple cu forma de viitor alcătuită din: *voi*+conjunctivul, folosită mai ales la persoana a III-e singular: *va să facă*, în ms. 4389 (32, 7); *va să fie*, în BB și în ms. 4389 (41, 30); în ultimul text și în 25, 22); *va să piarză*, în ms. 4389 (19, 14); *va să fărime*, în BB, Fac. (19, 14); *va să grăbească*, în ms. 4389 (41, 32); *va să prinzească*, în BB (43, 25); în ms. 45, aceeași formă; dar cu africata -dz-); *va să se fie mînte*, în ms. 4389 (41, 31); *va să te ucigă*, în ms. 4389 (27, 42); *va să se uile*, în ms. 4389 (41, 30); *vă să vie*, ms. 4389 (41, 29). La persoana a III-a plural: *vor să fie*, în ms. 4389 (41, 34, 36).

Viitorul verbului *a fi*+verb la gerunziu alcătuieste o formă verbală care are, poate, valoare de viitor, și nu de prezumtiv (vezi O. Desusianu, *ILR*, II, p. 146); „Poate fi că frații tăi nu vor fi pascînd oile în Sichem“, în ms. 4389 (37, 13); „Voiu fi suspîntînd și tremurînd“, în BB și în ms. 45 (4, 12, 14; în ms. 45, cu -u la cele două gerunzii).

În mai multe cazuri, în cele trei texte analizate se menține situația mai veche de a nu se face deosebire între formele auxiliarului *voiu* și cele ale verbului *vo-*

iesc, astfel încît *tu vei* înseamnă 'tu vrei': „Să vei în stînga, eu în dreapta“ 'dacă vrei...', în ms. 45 (13, 9); „De vei tu în stînga“, în BB (13, 10); „Vei să iai“, în BB și în ms. 45 (30, 15); *el nu va*, în ms. 4389 (39, 8; pe margine, de aceeași mîna, pentru *el nu vrea*, din text); *veș să luaf*, în ms. 4389 (46, 36).

6.9.0. Coniunctivul prezent. Aspectele mai semnificative au fost prezentate în paragraful despre „verbele iotacizate“ (vezi II. 6.3.0.). Menționăm formele verbelor *a ucide* și *a avea*. În primul caz, în toate trei texte apar forme cu -g: *să ucig* (27, 41); *să ucigă*, în BB și în ms. 45 (20, 2), precum și în ms. 4389 (20, 2; 26, 7 32, 11; 37, 18). Referitor la apariția lui -g, cf. H. Tiktin, *DRG*, s.v.

Verbul *a avea* cunoaște la conjunctiv prezent și formele *să aib*, în ms. 4389 (41, 40); *să aibă*, în ms. 4389 (32, 11); (*să*) *aibi*, în BB și în ms. 45 (35, 17).

6.9.1. În locul morfemului de conjunctiv *să*, apare în citeva locuri din ms. 45 și din BB și. La prima vedere, s-ar părea că avem a face cu primele exemple de folosire a lui și la conjunctiv. În realitate, ne găsim în fața unei imitații servile a modelului grecesc. Și apare numai la persoana a III-a, în exemple ca următoarele:

a) „Și *facă* faraon și *tocmască* mai mari *preste* locuri *pre pămînt* și *să trimișă* toate *piîmile* (=cerealele)“, în ms. 45 (41, 34); prima parte a frazei, cu cei doi și, este reprodusă întocmai și în BF; dar în ms. 4389, verbele sint la conjunctivul cu *să*: „Să *puie* faraon...; *să stringă* toată *roada* *griului*“; tot așa și în B. 1975: „Să *poruncească*...*să se pună*...“. De asemenea, în textul latinesc și în cel german, apar construcții cu conjunctivul: „*Qui constituat praepositos per cunctas regiones*...“; „*Und sorge dafür, daß er Amtsleute verordne im Lande*“. Apariția lui și în ms. 45 și în BB se clarifică dacă punem față în față versetul de mai sus cu textul grecesc: „*Και ποιήσω φαραώ και καταστήσω τοπάρχας ἐπὶ τῆς γῆς*, în care se găsesc două imperative precedate de *και* (=și), pe care traducătorul român, spătarul Nicolae Milescu, le-a tradus cuvînt cu cuvînt: *facă* și *tocmască* sint forme de conjunctiv cu valoare de imperativ, echivalentele imperativelor gr. *ποιήσω*, respectiv *καταστήσω*.

b) „*Iată* Răveca *înnaintea* *ta*: *luînd-o* *să o iai* și *fie* *fămîie* *fiicorului* *slăpînului* *tău*“, în ms. 45 (24, 51); în BB: „Și *fie* *fămîie*“; în ms. 4389: „Și *fie* *muiere*“. Coniunctivul apare în versiunile latinească și germană: „*Et sit uxor filii domini tui*“; „*Daß sie die Frau sei des Sohnes deines Herrn*“. Dar textul grecesc conține un și urmat de imperativ: „*και ἔστω γυνή* (=și *fie* *femeie*).

c) „Și-*m* *dea* *peșterea* *cea* *îndoită*“, în ms. 45 (23, 9); „Și-*m* *dea* *mie* *peștira* *cea* *îndoită*“, în BB (*ibid.*). Dar în ms. 4389 apare morfemul de conjunctiv *să*: „Să *dea* *mie* *peștera* *ce* *îndoită*“; tot așa în B. 1975: „Să-*mi* *dea* *peșterea* *Macpela*“. Tot conjunctivul este folosit în versiunea latinească și în cea germană: „*Ut del mihi speluncam duplicem*“; „*Daß er mir gebe seine Höhle in Machpela*“. Însă, în versiunea grecească avem *και*+imperativul: *και δώτω μοι τὸ σπήλαιον τὸ διπλοῦν*, pe care traducătorul român, al ms. 45 a transpus-o cuvînt cu cuvînt, numai că în loc de imperativ a folosit persoana a III-a conjunctiv, cu valoare de conjunctiv hortativ. (Referitor la conjunctivul popular cu și din unele graiuri dacoromâne, vezi Romulus Todoran, *Contribuții de dialectologie*, București, 1984, p. 114–133).

6.9.2. Coniunctivul perfect. Auxiliarul de la această formă verbală cunoaște uneori în textele studiate flexiunea după persoană și număr, o trăsătură aparținînd unei faze mai vechi din istoria limbii române: „Să *nu fim* *greșit*“, în BB și în ms. 45 (20, 9);

„[Ele] să fie făcut“, în BB și în ms. (44, 7); „Zic unii să le fie făcut împăratul...72 de cămări și acoli să le fie scos cineș a sa carle și... să fie aflat toate pe un cuvint într-un chip tămăcite“, ms. 45 (Cl, p. 1).

6.10.0. Condiționalul-optativ. Auxiliarul are, de regulă, formele din limba literară actuală. Uneori, însă, la condiționalul-optativ prezent (și perfect), persoana a III-a singular și plural, apar formele ară, are: „Are fi 7 spice“, în ms. 45 (41, 22); în BB: ar fi; „Are vedea neștine“, în ms. 45 (33, 10); în BB: ar vedea niștine; „Ară fi fost“, în ms. 4389 (26, 10; 31, 41); „Ară fi fost ieșind“, în ms. 4389 (41, 2).

6.11.0. Modul imperativ. Desinența -ește se întâlnește în: ferêșt-te l, în BP (19, 9); gătêște l, în BB (43, 16; la fel și în ms. 45); jirtvuiêște l, în ms. 45 (22, 10, scris pe margine, de aceeași mină); lăcuiêște l, în ms. 45 (24, 44; în BB, Fac., sint 7 atestări); păzêște-te l, în ms. 4389 (24, 6) și în BB (31, 24, 29).

Consemnăm următoarele forme de imperativ:

Conjugarea I: adapă-mă l, în BB (24, 17, 43, 45); adune-se l, în md. 4389 (1, 9); junghe l, în ms. 4389 (43, 16); mustre l, în ms. 45 (31, 37).

Conjugarea a II-a: bea l, în ms. 4389 (24, 18); sădeș l, în ms. 4389 (22, 5).

Conjugarea a III-a: ado-mi l, în ms. 4389 (27, 7; în BB: adu l); ado l, în ms. 4389 (27, 4, 13); fă l, în ms. 4389 (27, 4); te du l, în ms. 4389 (27, 13); vă duceș l, în ms. 4389 (42, 19).

Conjugarea a IV-a: vino l, în BB (19, 32; 31, 44; 37, 13), în ms. 45 (37, 13, scris pe margine, de aceeași mină, pentru ia-mblă l din text) și în ms. 4389 (31, 44; 37, 13). Formei vino l, din BB și din ms. 4389, îi corespunde în textul ms. 45 ia-mblă (vezi mai jos). În cap. 19, vers. 32, Făcerea, găsim în ms. 4389 blăm l, pentru vino l, din BB. Repartiția teritorială actuală a lui vino l, în opoziție cu forma vină l, poate fi văzută în ALR SN, h. 1440, vino altă dată. Prima formă, vino l, este sudică, formind arie în Dobrogea, Muntenia, Oltenia, zona Brașov (2 puncte), zona Sibiu (1 punct), sud-estul Banatului (3 puncte). Cealaltă, vină l, este cunoscută în aria nordică. Distribuția dialectală a acestor variante se aseamănă cu aceea a formelor de vocativ feminin: în -o l (în jumătatea de sud) și în -ă l (în jumătatea de nord). De la a slobozi, imperativul este slobozi-mă, în ms. 4389, Fac. (30, 25).

6.11.1. Din unele forme ale verbului latinesc *ambulo*, -ăre (>a imbla, a umbla), au apărut în limba veche câteva forme speciale de imperativ; unele din acestea mai dăinuie până astăzi prin graiuri. Este vorba de: blem l 'să mergem l' 'haide l', din conjunctivul latinesc, persoana I plural, *ambulēmus*; blăm l 'haide l', din indicativul prezent, persoana I plural, *ambulamus*; blași l, 'haideți l', din indicativul prezent, persoana a II-a plural, *ambuletis*; bleși l 'haideți l', din forma de conjunctiv prezent, persoana a II-a plural, *ambuletis*. Silaba inițială din aceste forme ar fi dispărut; după O. Densușianu, ILR, II, p. 150, prin afereză. După H. Tiktin, DRG, I, p. 342, scurtarea s-ar fi produs în situațiile în care formele erau precedate de interjecția ia l: ia-mblăm l, ia-mblași l, ia-mblem l, ia-mbleși l au fost analizate ca fiind alcătuite din interjecția ian l, ian l și blăm, blași, blem, bleși. După modelul formelor din urmă, s-a creat, pe cale analogică (ca sinteși din sint), blămași l, blemași l

Forme de felul celor de mai sus se întâlnesc în ms. 45. Ele au fost eliminate în textul tipărit la București. De asemenea, foarte rar, ele apar și în ms. 4389; este vorba, de fapt, numai de blăm l (Fac., 11, 4; 19, 32).

Situația din ms. 45 este mai interesantă din acest punct de vedere. Mai întâi, trebuie spus că întâlnim în acest text, în cartea Făcerea, alături de imperativul

normal de la verbul în discuție, anume imblă l (13, 17), și o formă în care acest imperativ este precedat de interjecția ia l, confirmându-se, astfel, explicația propusă de H. Tiktin: „Ia-mblă la pământul carele-ț voi arăta fie“ (12, 1; în BB: să mergi; în ms. 4389: te du); „Ia-mblă, dară să adăpăm pre tatăl nostru vin“ (19, 32; în BB: vino, dară; în ms. 4389: blăm, dară); „Ia-mblă întră în lontru“ (24, 31); ia-mblă (37, 13 [12]); pe margine, de aceeași mină, care nu poate fi decât cea a copistului muntean Dumitru din Cîmpulung, vino l; în BB: ia vino l; în ms. 4398: vino l); „Ia-mblă să punem făgăduinșă“ (31, 44; în BB și în ms. 4389: vino l).

Alături de formele de mai sus, care au la bază un imperativ, în manuscrisul 45 se mai întâlnește și forma de plural ia-mblași l (în următoarele contexte: „Ia-mblași să facem cărămizi“ (11, 3; în BB și în ms. 4389: veniți); „Ia-mblași și să zidim noao celate“ (11, 4; în BB: veniți; în ms. 4389: blăm); „Ia-mblași și pogoriți“ (11, 7; în BB: veniți); „Ia-mblași să-l omorim pre el“ (37, 20 [19]); pe margine, de aceeași mină a copistului muntean, veniți; în BB și în ms. 4389: veniți).

După constatarea lui H. Tiktin, variantele analogice ia-mblă și ia-mblași sint prezente în scrisul lui Dosoftei. Ele se găsesc și în Herodot-ul de la Coșula (vezi L. Onu, Herodot, Glosarul, p. 705). Chestiunea a fost discutată de N.A. Ursu, Din nou despre paternitatea primei traduceri românești a Istorilor lui Herodot și despre revizia Vechiului Testament tradus de Nicolae Milescu, în „Limba română“, anul XXXIV, nr. 1, ian.-febr. 1985, p. 30-45. Este evident că aceste forme constituie o trăsătură caracteristică a limbii din manuscrisul 45, Făcerea. Utilizarea lor pare a fi, totodată, o trăsătură caracteristică a scrisului unui singur sau al unui anumit autor, astfel încât acest fenomen poate fi invocat, alături de altele, în problemele de paternitate a celor trei texte menționate, paternitate atât de controversată și atât de greu de rezolvat. Până acum este sigur că formele discutate se întâlnesc la un autor cunoscut: Dosoftei.

6.11.2. Verbul defectiv a păsa (<lat. pop. *passo*, -ăre <passus 'Schritt') este prezent în textele studiate numai cu forme de imperativ. Astfel, în ms. 45 găsim: pas l 'du-te l', 'pleacă l', în exemplul: „Și pas la pământul cel înaltu“ (=la munte) (22, 2). În BB, Fac. apare în același loc varianta pasă, repetată și în: „Pasă de vezi de sint sănătoși frașii tăi“ (37, 14; la fel în ms. 45 și în ms. 4389); „Pasă la pământul nașterii tale“ (31, 13; la fel în ms. 45; du-te, în ms. 4389). Pasă l mai apare în ms. 4389: „Pasă de-acii l“ (19, 9); pasă l (27, 9; 33, 14; 37, 14) și în ms. 45: „Pasă de vedzi“ (37, 14).

Forma de plural păsași este atestată de două ori în BB (32, 16; 42, 19), iar păsaș, fără -i, de patru ori (29, 7; 41, 55; 43, 2; 44, 25). În ms. 45, în toate aceste ocurențe, apare forma cu -i, păsași. Fără -i este scris acest cuvint și în ms. 4389, în toate cele 6 ocurențe, dintre care numai 4 coincid cu cele din BB și din ms. 45; în două cazuri, a fost folosit alt verb, duceși-vă (43, 2) și vă duceși (12, 19); se adaugă două ocurențe în plus: 42, 2 și 43, 13.

6.11.3. Imperativul negativ. La persoana a II-a singular se folosește forma actuală: nu te tème l, în toate cele trei texte studiate (Fac. 15, 1). La persoana a II-a plural, alături de nu vă tèmeși(i) l, din toate cele trei texte (43, 23), apoi din ms. 45 și ms. 4389 (50, 19, 22), apare și varianta mai veche nu vă tèmeșei l (50, 19, 21). De asemenea, în ms. 4389 a fost întâlnită forma nu vă certareș l (45, 24), în locul căreia în ms. 45 și în BB apare forma actuală nu vă scribiși l.

6.12.0. Infinitivul lung. Consemnăm un singur fapt: a să isprăvirea, care apare în ms. 45, Pref. M, p. 2, în contextul „Pentru ca multe ca aceștea și altele ca aceștea lucruri dumnezeiești a să isprăvirea, iar mai apoi...”

6.13.0. Gerunziul. Mai multe forme de gerunziu pot fi văzute în II. 6.3.0. (verbe iotacizate). În textele studiate, apare uneori construcția și spuse zicind, pe care O. Densusianu, *ILR*, II, p. 360, a identificat-o în greacă și în slavonă, în latină și în maghiară etc., cu punctul de plecare în ebraică. De asemenea, se întâlnește o altă construcție alcătuită dintr-un gerunziu + forma de viitor a aceluiași verb, de tipul: „Domnind ne vei domni”, în ms. 4 389 (37, 8); „Împărășind vei împărăși”, în ms. 4 389 (37, 8); „Știind vei ști”, în BB și în ms. 45 (15, 13).

Citeodată, după gerunziu apar și alte timpuri. Astfel, în câteva cazuri urmează prezentul indicativ, de exemplu în „Mintuind mintuiește”, în toate cele trei texte (19, 17); alteleori, perfectul simplu: „Închizind închise” (care calchiază construcția din greacă συζδελων συνελκεισεν), din BB și din ms. 45 (20, 18); „Încuind incuie”, în ms. 4 389 (*ibid.*). După gerunziu, mai poate apărea perfectul compus: „Văzind te-am văcut” (în gr. Ἰδόντες ἐώρακαμεν), în BB, în ms. 45 și în ms. 4 389 (26, 28), sau conjunctivul prezent: „Luind-o să o iai”, în ms. 45 (24, 51); în BB, gerunziul este urmat de imperativ: luind-o du-te; în ms. 45: ia-o și te du).

7. ADVERBUL

7.1.0. Făcând o comparație cu sistemul tripartit latinesc al adverbilor de loc, anume *hic-ibi-illic* (cf. și fr. *ici-lă-lă-bas*, germ. *hier-da-dort*) (H. Tiktin, *DRG*, sub *acolea*), constatăm că *acii(a)* (și *ici*) ocupă primul loc, urmat fiind de *acii(a)* sau *acolea*, ambele indicând un loc mai apropiat și corespunzând persoanei a II-a, după care, pe locul al treilea, vine *(a)coló*, indicând un loc mai îndepărtat, și corespunzând persoanei a III-a. Această situație generală se reflectă parțial și în cele trei texte studiate.

7.1.1. Adverbul *aicea* (<*ici*<lat. *hicce*; *a-* și *-a* s-au adăugat mai târziu) cunoaște în BB, Fac. 12 ocurențe, cărora li se adaugă 3 ocurențe cu forma *aici*. În ms. 45, în 14 ocurențe apare *aicea* și numai într-una *acii* (22, 5). Forma *aici* este generală în ms. 4 389. Varianta simplă *ici* (<lat. *hicce*) este atestată în ms. 4 389: „Apropie-te *ici*” (23, 11).

7.1.2. Pentru poziția a doua, se folosește uneori forma *acii*, care provine din lat. *eccum-hic* (>*aci*); varianta *acii* a avut un *-e* <*-ce*, care a devenit *-i*. Această formă, *acii*, a fost întinită o dată în BB (Fac., 22, 5), de două ori în ms. 45 (22, 5): „*Sedeși acii cu măgariul, iară eu și copilașul vom merge pân-acii*”. Acest pasaj este modificat în BB în sensul schemei de mai sus: *sedeși acii* devine *sedeși aicea*, așadar se folosește, în mod corect, adverbul propriu primei poziții, sau poziției celei mai apropiate; pentru poziția a doua, textul BB menține adverbul *acii*. Textul respectiv din BB este: „*Sădeși aicea cu măgariul, iară eu și copilașul vom merge până acii*”. Forma *acii* există și în ms. 4 389: „*Pasă de-acii*” (19, 9), text care conține și o variantă fără *a-*; „*pînă-cii*” (22, 5); iar *acii* se întâlnește în ms. 45 și în BB, Fac. (31, 37).

Celălalt adverb care indică un loc mai apropiat, *acolea* (probabil din lat. *eccu[m]-[i]llic* sau *-[i]llac*, după H. Tiktin, *DRG*, s.v.), este atestat numai o singură dată în textul BB (19, 9), fiind preluat, ca atare, din textul moldovenesc care a stat și la baza manuscrisului 45. Pentru că acest adverb este propriu dialectului

nordic, moldovenesc. În ms. 45, *acolea*, în afară de locul citat mai sus din BB, mai apare și în cap. 28, vers. 3. De asemenea, *acolea* este prezent și în ms. 4 389 (20, 1; 26, 21; 34, 5), dar nu la loc potrivit.

7.1.3. Adverbul de depărtare (poziția a III-a) *acoló* este atestat în BB, Fac. de aproximativ 100 de ori. Același număr de ocurențe există, desigur, și în cele două texte manuscrise. O singură dată a fost găsită varianta fără *a-*, *coló*, în ms. 4 389 (33, 2).

7.1.4. În ms. 4 389, adv. *acii* apare și în compusul cu *-s(i)*, *aciiș*, având sensul 'îndată, imediat' (33, 28); iar *de-acii* înseamnă 'apoi, după aceea', în ms. 4 389 (29, 27).

7.2.0. Adverbul *acum* (<lat. **eccu[m]-mo[do]*) are în BB aproximativ 60 de ocurențe și cam tot atâtea în cele două manuscrise. Dar în ms. 45 apare și varianta *acmu* (8 ocurențe: 2, 23; 15, 16; 17, 5; 20, 7; 31, 29; 11, 6; 27, 43; 31, 16), al cărei etimon este lat. **eccu[m]-mó[do]*, sau *-mó[do]-hüc*. După datele ALR-SN h. 1 489, 1 490, aria variantei *acmu*, care este continuatoarea formei vechi românești, *acmu*, cuprinde aproximativ jumătatea de nord a teritoriului dacoromân. În epoca veche, *acmu* era frecvent folosit în textele rotacizante și în scrierile din Moldova din secolele al XVI-lea—al XVIII-lea și chiar pînă la începutul secolului al XIX-lea (vezi G. Ivănescu, *Probl.*, 339—341; I. Gheție, *BDRL*, p. 175). Din această cauză, putem presupune că textul de bază pe care l-a transcris copistul muntean Dumitru din Cîmpulung va fi avut peste tot numai forma *acmu*. Considerată, pe drept cuvînt, prea aberantă față de norma muntească, această formă a fost înlăturată de copist, dar nu în toate ocurențele. În schimb, diortositorii BB au înlăturat-o complet din cartea *Facerea*, și, probabil, din tot textul *Vechiului Testament* tipărit la București. Este însă demn de consemnat detaliul că *acmu* are în Herodot-ul de la Coșula 13 ocurențe, în timp ce *acum* este prezent numai o singură dată, ca adverb corelativ: *acum... acmú* (vezi L. Onu, *Herodot*, Glosar, p. 664).

7.3.0. Adverbul *aiave* 'exact, întocmai, (<vsl. *ajavě*) apare o singură dată în BB, Fac.: „*Și voi vă legați până se vor face aiave cuvintele voastre*” (42, 16).

7.4.0. Adverbul *au* (<lat. *au*) este folosit în propoziții interogative, exprimînd mirarea că cel întrebant consideră ca adevărat conținutul propoziției interogative (vezi H. Tiktin, *DRG*, s.v.); este însoțit de *doară* sau de *nu*: *au doară, au nu*. În BB, Fac., este atestat de 13 ori. Probabil că și în cele două manuscrise numărul ocurențelor este asemănător.

7.5.0. Adverbul *ba 'nu'* (<sl. *ba*) cunoaște în BB, Fac. și în ms. 45, 7 ocurențe, iar în ms. 4 389, 6 ocurențe.

7.6.0. Adverbul interogativ *că ce?* este folosit în BB, Fac. în următoarele locuri: 24, 31; 26, 9; 31, 36, 36; varianta *că ci?*, rezultată prin confuzie cu conjuncția *căci* (vezi O. Densusianu, *ILR*, II, p. 164), este atestată în același text de 7 ori: 4, 6; 12, 9; 26, 27; 29, 25; 32, 29; 44, 4, 18, fiind întotdeauna precedată de *pentru că ci...?* 'de ce...?'. În linii generale, situația din ms. 45 se aseamănă, în cazul acestui cuvînt, cu cea din BB. De asemenea, acest adverb interogativ apare și în ms. 4 389: „*Că ce stai afară?*” (24, 31); „*Dară dumnezeii miei că ce i-ai furat?*” (31, 30; cf. și 26, 9, 10; 29, 15 etc.). De câteva ori a fost consemnată și forma inversă *ce că?*: „*Ce că au zis Dumnezău?*”, în BB (3, 1; în ms. 45 la fel); „*Ce că au risu Sarra?*”, în BB și în ms. 45 (18, 13).

7.7.0. Adverbul *cindai* 'poate, întimplător, posibil' (<lat. *quando+vis* sau *vult*), caracteristic limbii vechi, cunoaște în textul BB 14 ocurențe. Situația este probabil asemănătoare și în celelalte două texte.

7.8.0. Adverbul *decinde(a)*, însoțit de *de* (<lat. *de-ec'*-*inde*), cu sensul 'dincolo de', este folosit în textul BB, Fac. în 4 locuri (35, 16, 20 : „*Decindea de turnul Gader*“; 50, 10, 11 : „*Decindea de Iordan*“). Exact aceleași ocurențe se întâlnesc și în ms. 45, numai că aici fără *-a*.

7.9.0. Pentru 'împreună' se folosește și adverbul *denpreună*, în BB, Fac. (22, 6) și *depreună* (<lat. *de-per-unam*), în ms. 4 389 (37, 7).

7.10.0. Adverbul *fașiș* 'de față' apare în sintagma *fașă-fășiș* : „*L-am văzut pe Dumnezeu fașă-fășiș*“, în ms. 4 389 (32, 30; în BB și în ms. 45 : *fașă cătră fașă*).

7.11.0. Adverbul *încai* 'cel puțin' : „*Încai să nu fie zmințea*“, în ms. 4 389 (42, 12).

7.12.0. Despre adverbul *încă*, H. Tiktin DRG, s.v. face observația că acesta este folosit în mod abuziv în textul BB, atribuindu-i-se sensul 'mai' după modelul cuvântului grecesc *ἔτι* 'encore, en outre'. Tiktin citează un verset din Psalt., 82, 4 : „*Și să nu se pomenească numele lui Israil încă*“ (=... să nu se mai pomenească...), care urmează în mod servil originalul grecesc : „*καὶ οὐ μὴ μνησθῆ τὸ ὄνομα Ἰσραὴλ ἔτι*“.

Construcții similare se întâlnesc și în cartea *Facerea*, atât în BB, cât și în ms. 45, de exemplu : „*Și zemislind născu fiu încă*“, în ms. 45 (38, 4; la fel și în BB), în loc de : „...*mai născu* ...“, după modelul grecesc : „*καὶ συλλαβοῦσα ἔτεεν υἱὸν ἔτι*“; în ms. 4 389 : „*Și iar îngrecă și născu fecior*“; „*Araam era încă stînd*“, în BB, Fac. (18, 22), în loc de „...*mai stînd*“, exact ca în grecește : *Ἀβραάμ δὲ ἔτι ἦν ἐστηκώς*. Influența construcției grecești există și în ms. 4 389 : „*Araam încă e <ra> stînd*“, precum și în ms. 45 : „*Araam încă sta*“. Exemplele pot fi ușor înmulțite.

7.13.0. Adverbul *mainte* 'înainte (ca, de a)' (<*mai*+*ainte*; din lat. *abante*>**ainte*>*ainte*) apare în ms. 45 : „*Mainte de ce adormi*“ (19, 3; vezi și 2, 5), constituind una din particularitățile „nordice“ ale acestui text. În BB, dimpotrivă, întâlnim *mai înainte* (<lat. *in abante*), cu 12 ocurențe, și *mai nainte*, cu 22 de ocurențe. Ultima variantă este caracteristică și textului ms. 4 389 (de exemplu în 19, 3; 27, 7; 29, 26).

7.14.0. Adverbul *unde* este întrebuit de mai multe ori în textul ms. 4 389 cu sensul 'cum'. H. Tiktin, DRG, s.v. ilustrează acest sens, care apare după un așa-numit *verbum sentiendi*, cu un exemplu din *Îndreptarea legii* (1652), p. 130 : „*Boierul... văzu unde intrară voinici călări în chip de îngeri...*“ (al doilea exemplu este din Barac, Halima VI, 172). Din ms. 4 389, citeva exemple : „*Se făcea unde sta pe fărurile unui riu*“ (41, 1); „*Se făcea unde eram în mijlocul cîmpului*“ (37, 7); „*Văzui în vis unde era o vie*“ (40, 9); „*Se făcea unde fineam*“ (40, 16); „*Se făcea unde stam pre fărurile unui riu*“ (41, 17); „*Se făcea unde ieșia 7 spice*“ (41, 22).

7.15.0. Sufixul adverbial *-ește* apare în *silnic_ește*, de la *silnic*, în BB (49, 3, de 2 ori); *năsilnic_ește*, în ms. 45 (*ibid.*); 42, 7; 30), apoi *elin_ește*, în ms. 45 (Cuv., p. 1, col. 1, 2); *jidov_ește* (*ibid.*); *ovrei_ește* (*ibid.*).

8. PREPOZIȚIA

8.1.0. Caracteristic pentru ms. 45 și BB este folosirea locuțiunii prepoziționale *între mijlocul* (și *între mijlocul*), cu sensul 'între', după modelul grecesc *ἀνὰ μέσον* (gr. *μέσος* -*ἦ-ον* 'qui est au milieu, central'). În BB, Fac., *între mijlocul*+genitivul cunoaște 31 de ocurențe. Dintre acestea, dăm un singur exemplu : „*Și osebi Dumzeău între mijlocul luminii și între mijlocul întunerecului*“ (1, 4; la fel și în ms. 45; dar în ms. 4 389 : *între lumină și între întunerec*), care reproduce cuvînt cu cuvînt versiunea grecească : „*Καὶ διεχώρισεν*

ὁ Θεὸς ἀνὰ μέσον τοῦ φωτός καὶ ἀνὰ μέσον τοῦ σκότους

În BB există încă 11 ocurențe în care în loc de *între* 'între' apare *între* : *între mijlocul*+genitiv. Faptul merită a fi scos în evidență, deoarece în ms. 45, al cărui text, în altă redactare, a stat la baza celui din BB, nu se găsește niciodată, în cele 41 de ocurențe din cartea *Facerea*, prepoziția *între* în locuțiunea prepozițională în discuție. Traducătorul a reproduș în română fiecare element al construcției grecești, dar diortositorii BB, avînd în minte sensul 'între' al locuțiunii prepoziționale, au înlocuit pe *între* prin *între*. *Între*, ca adverb, însemna el însuși în româna veche 'în mijlocul, înăuntru', căci provenea din adv. lat. *intro* 'înăuntru', pe cînd *între* are ca etimon prepoziția lat. *inter* 'între'. Construcția *între mijlocul* a fost simțită ca pleonastică, de aceea se recurge în unele cazuri la prepoziția *între*+*mijlocul*. Pe de altă parte, folosirea în ms. 45 numai a cuvîntului *între*, la origine adverb cu sensul menționat, s-ar putea explica și ca o modificare semantică adăugată acestui cuvînt de către traducător, în cazul dat, Spătarul Mileșcu, care, perfect cunoscător al limbii grecești, sub influența prepozițiilor gr. *ἐν*, *ἐξ*, i-a atribuit și adv. românesc *între* în sensul 'între', pe care îl au cuvintele grecești menționate (vezi H. Tiktin DRG, s.v. *între*).

În ms. 4 389, traducătorul a folosit, în genere, prepoziția românească *între*, în loc de *între* (*între*) *mijlocul*+genitivul, în aproximativ 40 de ocurențe, cf. mai sus; *între lumină și între întunerec*. Numai de două ori apare *între mijlocul* (*apei*) (1, 7, 7), poate sub influența textului provenit de la Mileșcu, menționat în prefața de traducător. Nu este exclusă nici o calchiere a sl. *мѣждѣ*, prepoziție, dar și adj., cu sensul 'în mijloc' (vezi E. Berneker, *SEW*, II, p. 31-32). Locuțiunile prepoziționale *între mijloc*, în *mijloc* 'între, printre' sînt adesea folosite în alte texte vechi românești, de exemplu : „*Spînzurat în mijlocul a doi tîlhari*“ (vezi DLR, sub cuvîntul *mijloc*).

8.2.0. Pentru prepoziția *den* (*din*), vezi I. 2.6.1.

8.3.0. Prepoziția *de* cu sensul 'care' este întâlnită în exemple ca : „*Vătaful de pușcărie de era cu Iosif*“, în ms. 4 389 (40, 4); „*O sor de o chiema Thamma*“, ms. 4 389 (36, 22); „*Feciorii de-i vei naște*“, în ms. 4 389 (48, 6); „*Cercei de aur de trăgea cite o dramă*“, în ms. 4 389 (24, 22).

8.4.0. În BB, Fac., prepoziția *pre* apare de aproape 950 de ori. Varianta mai nouă, fără *-r-*, care a devenit ulterior normă a limbii literare, este atestată în acest text abia de 35 de ori : *pe*. Norma literară veche, cu *pre*, se menține și în cele două manuscrise, 45 și 4 389.

8.5.0. În cazul prepoziției *pren* (<*pre*+*in*), constatăm că în BB, Fac. varianta *pren* cunoaște cele mai multe ocurențe, 12; *pen*, fără *-r-* (ca *pre*-*pe*, din paragraful precedent) are 4 ocurențe, iar varianta care s-a impus în limba literară modernă, *prin*, numai 3 ocurențe. Spre deosebire de cuvintele „normale“, de tipul *menle*, *credență*, închiderea la *i* a lui *e*+*n* din aceste prepoziții a avut loc mai tîrziu (vezi I. 2.6.1).

8.6.0. Prepoziția *preste* (<*pre*+*spre*) are, în această formă, 24 de ocurențe în BB, Fac., în timp ce forma actuală, fără *-r-*, are 31 de ocurențe. Prin urmare, tendința spre forma din norma literară actuală făcea progrese vizibile. În ms. 4 389, a fost înregistrată și varianta mai veche *prespre* (Fac., 9, 19).

8.7.0. Prepoziția *după* (<lat. *de*+*post*) cunoaște în BB, Fac. aproximativ 160 de ocurențe în această formă. Totuși, norma sudică, muntenescă, preluată din graiuri, este și ea reprezentată în acest text prin variantele *dupe* și *dupre*. Ultima formă a rezultat prin amestecul dintre *după* și *dă pre*, și are circulație prin graiul muntenesc și transilvănean. A doua, *dupe*, provine din

dupre, prin căderea lui -r-, ca în cazurile precedente : pre-pe; pren-pen; preste-peste.

Varianta *dupe* 'după' este atestată în BB, Fac. de 6 ori (5, 4; 22, 17; 30, 41; 34, 22; 50, 6, 6), iar *dupre* 'id.', de 22 de ori (vezi *Indicele de cuvinte*, s.v.). Raportate la cele 160 de ocurențe ale formei literare actuală, *după*, variantele *dupe* și *dupre* sint destul de multe la număr (28 de ocurențe). Ele au fost cu siguranță introduse de diortositorii munteni în locul variantei *după* din textul de proveniență moldovenească. Într-adevăr, în ms. 45 întâlnim în aceste 28 de cazuri cu *dupe* și *dupre*, din BB, de 21 de ori forma *după*: 4 din 5 ocurențe, în cazul *dupe*, și 17 din 22 de ocurențe, în cazul *dupre*. De câteva ori, apar în ms. 45 alte construcții. Dar, în mod surprinzător, în 3 cazuri se întâlnește și în acest text varianta muntenească *dupre* (5, 10, 13; 15, 8). Ea nu se poate explica decât prin intervenția copistului muntean, într-un text a cărui normă era *după*. Tot *după* caracterizează și textul ms. 4 389, în care variantele muntenești *dupe* și *dupre* nu apar în cartea *Facerea*.

Confuzia dintre *dupe* și *de pe*, existentă în unele graiuri populare sudice, se întâlnește o singură dată și în BB, Fac., 27, 17: „Ca năsipul cel *dupe* șarmurele mărei”.

8.8.0. Prepoziția *prejur* + acuzativul, atestată ca atare la Miron Costin și Dosoftei (vezi H. Tiktin DRG, sub *jur*), cunoaște în BB Fac. 5 ocurențe, fiind preluată, cu siguranță, din textul ms. 45. Aici ea are africata -gi-: „*Prejur* țăr”, în BB (13, 13; în ms. 45: „*Pregiur* țără”); „*Prejur* stejariul de la Mamvri”, în BB (13, 19; în ms. 45: „*Pregiur* stăjarul”); „*Prejur* brașile lui”, în BB (27, 16; în ms. 45: „*Pregiur* brațele lui”); „*Prejur* el”, în BB (37, 23; în ms. 45: „*Pregiur* el”); „*Prejur* grumazul lui”, în BB (41, 52; în ms. 45: „*Pregiur* grumazul lui”).

Cu valoare temporală, *prejur* apare în ms. 45, Fac.: „*Prejur* apusul soarelui” ‘spre apusul soarelui’ (15, 12).

Prepoziția compusă *pen împrejurul* + genitivul a fost consemnată în BB, Fac. în 35, 5 („*Pen împrejurul* lor”) și 41, 48 („*Pen împrejurul* ei”). Echivalentul ei în ms. 45 este *prenpregiurul* + genitiv. Ultimul cuvânt, alături de *imprejurul*, sint folosite și ca substantive (vezi IV. 2.3.48., sub *hotar*).

8.9.0. Prepoziția *supt* (<lat. *subtus*) apare ca atare în toate cele 17 ocurențe din BB, Fac. Nu am întâlnit însă în această carte varianta *sup*, pe care H. Tiktin, DRG, s.v. o găsește în altă parte a BB (Jes., 3, 5), și care stă la baza actualei forme literare *sub*. În ms. 45, acest cuvânt are -u în 16 ocurențe: *suptu*.

9. CONJUNCȚIA

9.1.0. Conjuncția (și adverbul) *au* (<lat. *aut*) cunoaște în BB, Fac. 20 de ocurențe. Probabil că aceeași situație există și în ms. 45. În ms. 4 389, se întâlnește în 5 cazuri *sau* (probabil din lat. *seu* + *aut*). Tot în acest din urmă text, *au* apare în propozițiile interogative terminate în *au ba?* (24, 21; 27, 21; 37, 32; 42, 16; la fel și în BB și în ms. 45).

9.2.0. Conjuncția *sau* cunoaște în BB, Fac. numai 5 ocurențe, în ms. 45, numai 3 (aici, în cele două cazuri pînă la 5, apare *au*). O utilizare ceva mai ridicată se întâlnește în ms. 4 389, dar nu dispunem, din păcate, de date statistice în acest caz. Conjuncția actualmente foarte mult folosită în limba literară ori, precum și varianta ei mai veche *veri*, nu apar niciodată în vreunul din cele trei texte studiate.

9.3.0. Conjuncția *căce* 'pentru că' 'căci' apare destul de des în textul BB și în ms. 45. În multe cazuri, este precedată de *pentru*: „*Am zis pentru căce* cîndai să nu

mor pentru dînsa”, în BB, Fac. (26, 9). Conjuncția *pentru căce* mai este atestată în: 20, 9; 26, 9; 29, 15; 31, 26, 35; 32, 32; 33, 14; 41, 32; 42, 1; 44, 5. Cam tot la fel de mult folosită este varianta *pentru căci*, în BB, Fac.: 19, 9; 20, 7; 25, 28; 26, 5, 22; 30, 18; 31, 30; 33, 29. Din textul ms. 4 389, consemnăm următorul exemplu: „*Și voi pune să mîncaș și după aceeaș veș trece la calea voastră pentru căci v-aș abătul pre aici*” (18, 5).

9.4.0. Conjuncția *căci* 'căci, pentru că' este folosită de câteva ori în ms. 4 389: „*Căci că den vînatul lui era mîncarea lui*” (25, 28; vezi și 26, 5; 31, 35).

9.5.0. Conjuncția *ce* (<lat. *quid* 'was?', sau *quîn* 'vielmehr') apare în BB, Fac. în 20 de ocurențe (vezi *Indicele de cuvinte*). Varianta actuală *ci* se întâlnește o singură dată în BB, Fac.: „*Ci-ș adu amînte de mine*” (40, 14), pe cînd cele două manuscrise au în acest caz tot *ce*. Dar *ci* exista deja în limba veche, cum se poate vedea din H. Tiktin, DRG, s.v. Valoarea din citatul de mai sus este 'so... doch', ca în Eminescu: „*Ci numai nu te mînia, Ci stai cu binisorul*”.

9.6.0. Conjuncția *de*, introducînd propoziții de scop, se întâlnește într-un exemplu ca: „*Și turnă de adăpă toate cămilele*”, în ms. 4 389 (24, 20). În același text, se mai găsesc construcții similare și în 24, 23; 26, 30; 27, 13; 37, 14; 46, 31.

9.7.0. Conjuncția *dēcii* (și *deci*) este folosită mai des în ms. 4 389, confundîndu-se uneori cu adverbul *de-acii*, din care provine. Este atestată în acest manuscris în: 27, 8 (aici *deci*); 24, 46, 49, 59; 27, 45; 40, 23; 43, 11. Valoarea adverbială este prezentă în: [„*De acei* se întoarse Iosif în Eghipel”, în ms. 4 389 (50, 14). În BB, Fac., *dēcii* apare o singură dată, iar *deci* de 11 ori.

9.8.0. Conjuncția *deaca* are în BB, Fac. 3 ocurențe, iar *deca*, 9 (vezi *Indicele de cuvinte*). Varianta *dacă* nu există în acest text. Dar ea cunoaște în ms. 45 11 ocurențe. Editorii BB au eliminat-o din textul tipărit, de unde rezultă existența a două norme în epocă: una moldovenească cu *dacă*, devenită mai tîrziu literară, și alta muntenească cu *deaca*, respectiv *deca*. Norma muntenească se reflectă și în ms. 4 389, care are numai forma *deaca* (18, 2, 3; 24, 30; 26, 18; 27, 34; 29, 10, 13; 34, 7; 38, 29; 39, 14, 18, 19). Alte amănunte, la I. Gheție, BDRL, p. 177-178).

9.9.0. Locuțiunea conjuncțională *deaca vrême ce* 'deoarece' apare numai în ms. 4 389, Fac.: 19, 19; 22, 16, 23, 13; 41, 39; 45, 28. În ultimul caz: „*Mare lucru iaste acesta, deaca vrême ce iaste fiiu-mieu Iosif viu!*” N.A. Ursu, *Un cărturar puțin cunoscut de la mijlocul secolului al XVII-lea: Daniil Andrean Panoaneanul*, în „*Cronica*”, XVI, nr. 43 (821), din 23 oct. 1981, p. 5, 8, invocă această locuțiune conjuncțională, pe care o mai întâlnește și în *Îndreptarea legii*, în *Învățăturile lui Neagoe Basarab* și în romanul *Varlaam și Ioasaș*, alături de ms. 4 389, printre argumentele filologice și lingvistice în sprijinul paternității cărturarului menționat asupra traducerii *Vechiului Testament* din acest manuscris 4 389. Adăugăm că ea mai apare și în *Mărgăritare*² (1746), în H. Tiktin, DRG, p. 1 781, col. 2, sub *vrême*.

9.10.0. Conjuncția *să* (<lat. *si* >*se*, ca în *vecin* <*vicinus*) 'dacă' este prezentă în ms. 45: „*Să vei în stînga*” (13, 9); „*Să vei putea număra pre ele*” (15, 5); „*Să nu ar fi Dumnezăul părintelui meu*” (31, 42). Ea mai apare și în: 17, 7; 18, 3; 24, 818. Considerată drept o trăsătură arhaică în textul moldovenesc de proveniență milesciană, această conjuncție a fost eliminată din BB și înlocuită prin conjuncția *de*. În ms. 4 389, alături de *de* apare, uneori și *deaca*, pe care îl întâlnim în locul lui *de* și în locuțiunea conjuncțională *deaca vrême ce*, din paragraful precedent.

10. INTERJECȚIA

10.1.0. Interjecția *iată!* (cf. alb. *jâte*, sl. *eto*; echivalentul grecesc este *ἰδοὺ* 'voici, voilà cunoaște în textul BB, Fac. 93 de ocurențe. Foarte probabil că același număr de ocurențe există și în ms. 45 și 4389. În 5 ocurențe, BB și ms. 45 conțin sintagma *iată eu!* 'iată-mă!', care reprezintă în română echivalentul gr. *ἰδοὺ ἐγώ*, lat. *adsum!*, germ. *hier bin ich!*, sl. *ce azna* (BB, Fac.: 22, 1, 11; 27, 1, 18; 37, 13). În ms. 4389 întâlnim aceeași sintagmă în primele 4 ocurențe menționate din BB și ms. 45; dar în 37, 13 apare aici cuvântul *bucuros!*

În BB, Fac., 42, 28, *iată* este urmat de pronumele neaccentuat în acuzativ, masculin: *iată-l!*, formă prezentă și în ms. 4389, *ibid.* În ms. 45, echivalentul este *iată-lăi!* Pe de altă parte, în BB, Fac., 18, 9, apare *iată-o!*, cu pronumele neaccentuat feminin în acuzativ, cărei îi corespunde în ms. 45 *iată-oi!* În cazul formei cu pronumele masculin din ms. 45, *-ăi* din *-lăi* a rezultat printr-o modificare a lui *fi=e* 'este'. După acest model, Dosoftei a creat variante noi și pentru persoanele I și a II-a singular și pentru persoana a III-a singular feminin: *iată-măi*, *iată-tei*, *iată-oi*, în care *-i* este, cum spune H. Tiktin, DRG, p. 749, sub *iată*, „neorganic” („mit unorganischem -i). Dacă este adevărată observația lui H. Tiktin cu privire la rolul lui Dosoftei în crearea formelor menționate, atunci prezența în ms. 45 a formei cu pronumele feminin *-o* urmat de un *-i* „neorganic” constituie un fapt lingvistic cu totul remarcabil, care vine în sprijinul părerii că textul ms. 45 a cunoscut o revizie din partea lui Dosoftei și a unor cărturari din jurul acestuia, părere susținută de N.A. Ursu. Exemplele invocate de Tiktin din Dosoftei se găsesc în *Viețile Sfinților*, din sept. 4; aprilie 28; sept. 29.

Nu putem ști dacă textul de proveniență moldovenească folosit la tipărirea BB conținea forma *iată-lăi* și *iată-oi*, dar constatăm că în BB Fac. aceste variante moldovenești nu apar. Dacă vor fi existat, ele au fost cu siguranță eliminate de diortositorii bucareșteni, ca fiind prea aberante față de norma muntenească.

III. FORMAREA CUVINTELOR

1. SUFIXE

1.1.0. Sufixul *-aci(u)* (<lat. *-ax*, *-acis*+sl. *ač*) se întâlnește în derivatul *hrănaci*, care însă nu are sensul 'mîncăcios', ci, calchiind gr. *κτρωτόρφοι*, înseamnă 'cel care crește sau care ține animale'; vezi IV. 2.2.32, sub *hrănaci*.

1.2.0. Sufixul *-ăreț* (<lat. *-aricius*; Pascu, *Suf. rom.*, p. 104) este întâlnit în derivatul *cuvîntăreț* 'care posedă însușirea de a cuvînta', în: „Oile cele cuvîntărețe”, în ms. 45 (Pref. M., p. 1). Există la Dosoftei, Amiras (vezi H. Tiktin, DRG, s.v.).

1.3.0. Sufixul *-ciune* (<lat. *-lione[m]*; G. Pascu, *Suf. rom.*, p. 23), (*-iciune*) apare în derivate ca: *întrebăciune* 'întrebare', în ms. 4389 (43, 7); *puteciune* 'putere virilă', în exemplul: „Fu în puteciune”, în ms. 4389 (49, 3); *smericiune* 'smerenie, suferință', în ms. 4389 (41, 52); *desfătăciune*, în „Grădina desfătăciunii” 'paradis, rai', cale după gr. (ῆ) *τροφή*, -ῆς 'mollesse, bonne chère, delices; plaisir, luxe', folosit în sintagma *ἐκ τοῦ Παράδεισου τῆς τροφῆς*, în BB, Fac. și în ms. 45 (3, 23, 24); *întristăciune*, în: „Zioa întristăciunii mele”, în ms. 4389 (35, 3); *împuțaciune* 'ocară, oprobriu' în:

„Dășchise Domnul pîntecele meu și au luat împuțaciunea mea”, în ms. 4389 (30, 23).

1.4.0. Sufixul *-icios* (G. Pascu, *Suf. rom.*, p. 75–76) se întâlnește în derivatul *înjunicios*, *-cioasă*, din: „Frică înjunicioasă mare căzu pre dînsul”, în BB, Fac. (15, 12); în ms. 45: *întunecoasă*, de la verbul *a întuneci*, atestat în DA.

1.5.0. Sufixul *-ie* (<lat. **-ia*; lat. *-ilia*; gr. *-ία*, sl. *-ia*; G. Pascu, *Suf. rom.*, p. 180–189; V. Arvinte, *Român, românese, România. Studiu filologic*, p. 174–183) se întâlnește în derivate ca: *elinie* 'limba elină', în: „Iară Nicolae [Milescu] vrînd să aducă și el cartea aceasta den elinie la rumănie”, în ms. 45 (Cuv., p. 2, col. 2); *rumănie* 'limba românească', în: „Nefiind alla scoasă la rumănie” (*ibid.*); *slovenie* 'limba slavonă; versiunea slavonă a Bibliei', în: „Precum se află la slovenie” (*ibid.*).

1.6.0. Sufixul *-înșă*, variantă a lui *-inșă* (<lat. *-entia*; G. Pascu, *Suf. rom.*, p. 43–45), se întâlnește în derivatul *pricepînșă*: „După pricepînșă ta”, în ms. 4389 (C1, p. 2).

1.7.0. Sufixul *-toriu* (*-itoriu*), fem. *-toare* (<lat. *-torius*; G. Pascu, *Suf. rom.*, p. 129) formează derivate ca: *bătătoriu* (de ciocane) 'faur', 'fierar', în BB, Fac., și în ms. 45 (4, 22; în ultimul text: *bătător de ciocan*); este un calc după gr. *σφυροκόπος* 'qui travaille au marteau'; *năcăjitor* 'înselător, mincinos', în ms. 4389, Fac. (27, 12); *pre<puitoriu>* 'traducător', în ms. 4389 (C1, p. 1); *strigătoriu* 'crainic, pristav', în ms. 45 (41, 43); *tîrîitor*, în: „Vile tîrîitoare”, 'reptile, vietăți care se tîrîesc', în ms. 45 (1, 21); *viitor* 'care vine, venind': „Vădu cămilele viitoare”, în ms. 45 și în BB (24, 63; dar în ms. 4389: „Vădu cămilele viind”); este, în primele două texte, un calc după gr. *εἶδε καμήλους ἐρχομένους*; *visuitor* 'care visează', în: „Iată, visuitorul acela vine”, în ms. 45 (37, 19 [18]); *despuitoriu*, în: „Despuitoriu, Doamne!”, în ms. 45, Fac. (15, 2); „Despuitoare Doamne!”, în ms. 45, Fac. (15, 8).

1.8.0. Sufixul *-șag* (<magh. *-ság*; G. Pascu, *Suf. rom.*, p. 414), în varianta *-ușag*, apare în derivatul *furtușag*: „Eu plăteam de la mine furtușagurile dzilei și furtușagurile nopții”, în ms. 45, Fac. (31, 39).

1.9.0. Sufixe verbale *-a* și *-i*. La conjugarea I, de la *temelie* s-a format verbul *a întemelia*: „Toată legea noastră cu aceasta să întemeliază”, în ms. 45 (Cuv., p. 1, col. 1); de la *adevăr*, *a (se) adevără* 'a se confirma': „Și să adevără țarina și peștera care era într-însa a lui Avraam”, în BB, Fac. (23, [20] 19; în ms. 45: *adeveri*); de la *samar*, *a însămără* 'a pune samarul pe un animal', în BB, Fac. (22, 3). La conjugarea a IV-a, de la *povăști*, *a povăști*, iar din acesta, subst. *povăștitori*, în BB, Fac. (49, 10; în ms. 45: *povăștitori*); de la *obicei*, *a obiciui*: „Pren a domnului bune obicei obiceiuește-să a fi supunerea acestuia cuvînt”, în ms. 45 (Pref. M., p. 1).

2. PREFIXE

2.1.0. Prefixul *în-*, *im-*. Verbul *a (se) înmulți* cunoaște în BB, Fac., 19 ocurențe, în timp ce varianta fără prefix, *a (se) mulți*, 10. Verbul *a plini* apare în BB, Fac. de 4 ori, în timp ce varianta cu *im-* nu este înregistrată niciodată. În ms. 4389 (C1, p. 1), adj. *suflat*, pentru *insuflat*, se întâlnește în: „Aceasă sfință și de Dumnezeu suflată carte”. Alte exemple: *a (se) înmula*, în ms. 45 (26, 17), față de *a (se) mula*, din BB, Fac. (*ibid.*); *a se îndestoinici*, în ms. 45 (Pref. M., p. 2).

2.2.0. Prefixul *s-* apare în verbul *a sfărîma*, în BB, Fac. în 2 ocurențe, în timp ce varianta fără prefix, *a fărîma*, în 3 ocurențe. Verbul *a sfărîși*, cu *s-* din etimonul slav, apare ca atare în ms. 45, dar în BB, Fac.,

cunoaște și o atestare fără *s-*, a *firși*: „Să firși apa den foale” (21, 15) (φάρμακον).

2.3.0. Prefixul *a-* apare la verbul *a apipăi* (<sl. *pipati*), în: „Te voi apipăi”, în ms. 45 (27, 21), pe cînd în BB, Fac. se întilnește, în 3 ocurențe, varianta *a pipăi*.

IV. VOCABULARUL

1. CUVINTE PROPRII LIMBII ROMÂNE VECHE; CUVINTE PUȚIN CUNOSCUITE SAU PĂSTRATE ÎN ANUMITE ARII DIALECTALE

1.1.0. Elemente de origine latină. În ordine alfabetică, urmează o serie de cuvinte care prezintă un anumit interes istoric, dialectologic, semantic, etimologic etc.

1.1.1. *agru* (<lat. *ager, agrum*) este folosit în ms. 4389 cu sensul 'ogor, țarină, pămînt cultivat' în 12 ocurențe (Fac.: 23, 9, 11, 13, 17, 17, 20; 25, 9, 10; 30, 16; 49, 29, 32). În BB, Fac. și în ms. 45, cuvîntul folosit este *țarină*: în BB, cu 18 ocurențe, iar în ms. 45, cu 16 ocurențe. Diferența de 6 atestări mai puțin din ms. 4389 se explică prin apariția în acest text a cuvintelor *cîmp* (3 ocurențe: 27, 27; 30, 14; 39, 5), *țarină* (1 ocurență) și a sintagmei *loc de arătură* (33, 19). Într-un loc, nu apare conceptul de care ne ocupăm.

Apariția cuvîntului *agru* într-un text de la sfîrșitul secolului al XVII-lea este mai puțin obișnuită, deoarece acest termen caracterizează limba secolului precedent, cum se poate vedea din datele oferite de *DA* și din O. Densușianu, *ILR*, II, p. 313, precum și din alte surse. Cîteva atestări moderne provin din Banat și din nord-vestul Olteniei (vezi CDDE, nr. 22) și este posibil ca baza dialectală a celui care a făcut traducerea acestei variante a *Vechiului Testament* să fi avut acest termen. Dar mai degrabă este de admis că traducătorul s-a lăsat influențat de modelele străine: cel latinesc, care are cuvîntul *ager, agri* în toate ocurențele menționate, precum și cel grecesc, cu ó ἀγρός, οῦς, prezent în aceleași locuri din cartea *Facerea*, ca și *agru* din ms. 4389.

1.1.2. *arete*, pl. *arefi* 'berbece' (<lat. *aries, arietem*) se întilnește în BB și în ms. 45 cu forma nearticulată de plural, *arefi* (31, 12; 32, 14) și cu forma articulată de plural, *arefii* (31, 10). În ms. 4389, este folosit o singură dată (32, 14). În alte 6 ocurențe, cele trei texte de care ne ocupăm folosesc termenul *berbec(e)* (<lat. *vervex, -cem*).

1.1.3. *arină* 'nisip' (<lat. *arēna*), în: „Ca arina pămîntului”, în ms. 45 (28, 14). Pentru acest concept, în alte 5 locuri din ms. 45 apare cuvîntul *năsip*, întocmai ca în BB, Fac. și în ms. 4389.

1.1.4. *arm* 'partea de sus a piciorului, în interior' (<lat. *armus* 'der oberste Teil des Oberarms, Schulterblatt, Vorderbug der Tiere; vezi Walde-Hofmann, *LEW*³, I, p. 69) este atestat în BB, Fac.: „Pune-ți mîna ta supt armul meu” (24, 2); „Supt armul lui Avraam” (24, 9). În ms. 45 apare, în ambele locuri, *stinghe*, iar în ms. 4389, *șold*, în 24, 2 și *coapsă*, în 24, 9 (Cf. și DLRLV, s.v.).

1.1.5. *așa* 'adevărat, da' (<lat. *eccu[m] + sic*) se întilnește în ms. 45, Fac.: „Și dzise Dumnedzdu cătră Avraam: Așa! Iată Sarra, fămēia ta, va naște fie ficior” (17, 18; la fel și în BB). *Așa* traduce gr. *vai* 'certes'; 'fürwahr, wahrlich, ja', iar această accepție a rom. *așa* este atestată în româna veche și în cea modernă

pină spre sfîrșitul secolului al XIX-lea, în graiurile populare fiind în uz pină astăzi (vezi P. Miron, *Rumanisch „da”, în Romania historica et Romania hodierna, Festschrift für Olaf Deutschmann*, herausgegeben von Peter Wunderli, Wulf Müller, Frankfurt/M.-Bern, 1982, p. 107–115).

1.1.6. *a cura* 'a curăți (de coajă)' 'a beli' (<lat. *curo, -āre*) a fost folosit în 3 ocurențe în textul BB, Fac. (30, 37, 37, 38), în locul verbului *a beli*, din ms. 45. Ultimul cuvînt apare și în ms. 4389. (Cf. și DLRLV, s.v.).

1.1.7. *a custa* 'a trăi, a fi în viață' (<lat. *consto, -āre*) este folosit o singură dată în ms. 45: „Tatăl vostru cel bătrîn... cum custă?” (Fac. 43, 27). Copistul muntean al manuscrisului a adăugat pe margine sinonimul *trăiește*. Cuvîntul *a custa* era folosit în mod curent în scrierile din a doua jumătate a secolului al XVII-lea din Moldova, Banat, Transilvania de sud-vest, Crișana, cum rezultă din datele oferite de DLRLV, s.v.

1.1.8. *despuitoriu* 'stăpînitor' (<*a despune* 'a stăpîni' <lat. *dīspōno, -ēre*): „Despuitoriule, Doamne!” în ms. 45, Fac. (15, 2); „Despuitoare, Doamne!” ms. 45, Fac. (15, 8).

1.1.9. *a dezvolbe* 'a se desprinde de ceva, a se desface' a fost întilnit în: „[Ei] se inchipuiesc (= se aseamănă) celor ce călătoresc pe căi rătăcite și neumblate și nu pot nicidecum dăzvolbe să se îndirepteze”, adică „nu se pot desprinde, desface de ceva”. Verbul a fost creat cu prefixul *des-* (*dez-, dăz-*) adăugat unui radical care există și în *involbe* 'a rostogoli, a (se) răsuci, a se face sul', acesta din lat. *involvere, -ere*. Altfel spus, prefixul *in-* a fost substituit prin prefixul *des-* (*dez-*), iar sensul *s-a inversat*: de la 'a răsuci, a face sul', *s-a trecut la sensul opus* 'a derula, a desfășura', figurat 'a (se) desprinde'; a (se) desface de ceva'. Cum a arătat H. Tiktin, *DRG*, p. 541; 850, de la particiulul **involtus* al lat. *involvere*, devenit în română *involl* 'voll, gefüllt' (=plin, umplut), și de la verbul *a se involta* 'sich ballen' (=a se strînge, a se face bulgăre, cocoloș), s-au creat, prin același procedeu constînd în substituția sufixului *in-* prin sufixul *des-* (*dez-*), adj. *dezvolt* 'ungefüllt' (despre flori: 'nebătut, cu petale mai rare, „neinvoll”, neplin') și verbul *a dezvolta*, devenit apoi termen abstract, filozofic.

Deoarece ms. 4389 datează cam din perioada cuprinsă între 1665–1680 (după N.A. Ursu), se poate spune că acum avem prima atestare a vb. *a dăzvolbe*.

1.1.10. *a ima* 'a murdări' (<*im* <lat. *limus* 'noroi, murdărie'), în: „Și imară haina cu singele [iedului]”, în ms. 45, Fac. (37, 31 [30]). Pe margine, de aceeași mină, este scris sinonimul *întinără*. În BB, Fac., este folosit cuvîntul *unseră*, iar în ms. 4389, *mînjiră*. Verbul *a ima* este frecvent folosit, împreună cu derivate ca *imare* 'murdărie', *imăciune*, de scriitorii moldoveni ca Dosoftei, Cantemir, Nicolae Costin (vezi DLRLV, s.v.).

1.1.11. *a îngreca* 'a rămîne gravidă' 'a însărcina' (<lat. **ingrēvico, -āre*, din **grevis* [rom. *greu*] = lat. cl. *grāvis*) a fost înregistrat numai în textul ms. 4389, Fac., *îngreacă*: 16, 4; 25, 21; 29, 32, 33, 34; 30, 5, 7, 10, 19; 21, 2; 29, 35; 30, 23; 33, 3, 4; *îngrecînd*: 4, 1; 29, 32; 30, 23); *îngreacănd* (4, 17); *îngreacănd*: 19, 36. În cîteva cazuri, apare în acest text și sinonimul *a zămisli*.

1.1.12. *a mîneca* 'a se trezi dis-de-dimineată' (<lat. *manico, -āre*) există în toate cele trei texte studiate: BB, Fac., 19, 27; 20, 8: „Și mîneacă”; în ms. 45, *ibid.*: „Și se mîneacă”. Gerunziul *mîneacănd(u)* apare în cap. 19, vers. 2, din BB, Fac. și din ms. 45, precum și în 19, 27, din ms. 4389.

1.1.13. *mîneceate*, s.n. 'foarte de dimineață', 'dis-de-dimineață' (<a *mîneca*): „Și cîndu se fêce *mîneceate*“, în ms. 45, Fac. (19, 15).

1.1.14. *a mește 'a turna în pahar', 'a servi o băutură'* (<lat. **miscere*, CADE, s.v.): „Și vei da paharul lui *farao* în mîna lui și după boieria ta cea mai dînainte, după cum erai *mescînd*“, în BB, Fac. (40, 13). În ms. 45: „Erai *păhărnîcînd*“; în PO: „Erai *păhărnîc*“; în ms. 4389, altă construcție.

1.1.15. *a numeni 'a denumi, a da nume'* [<lat. *nomen*, pl. *nomina*, cu *ō > u*, poate și sub influența lui *număr 'nombre'* <lat. *numerus*, -um; cf. *cōtem > cute*; *scōria > zgură*; *mōrus > mur*; *mōra* (n. pl.) > *mură*. Influența lui *număr* s-a exercitat, cu siguranță, și la plural, avînd ca rezultat schimbarea formei *numene* (<*nomina*) în *numere* (a contribuit și analogia cu alte plurale în -re); de la pluralul *numere 'nume'*, s-a refăcut singularul *nume* (CDDE nr. 1258). Verbul arhaic și regional *a numeră 'a numi'* (atestat în *Cod. Voron.* provine de la pluralul *numere 'nume'* (sau din lat. *nominare*), verbul *a numeni*, de care ne ocupăm, de la pluralul *numene 'nume'*, iar verbul *a numi*, astăzi general folosit, de la singularul *nume*. Există și substantivul neutru (*un*) *numere* (sg.) 'nume' - (*două*) *numere* (pl.), precum și (*un*) *numene* (sg.) - (*două*) *numene* (pl.)]: „O *numeni Lavan Movila Mărturiei, iar Iacov o numeni Movila Mărturiilor*“, în ms. 4389 (31, 47; vezi și 1, 5, 8, 10; 2, 19). Fiind caracteristic pentru textul ms. 4389 și aflîndu-se și în pasajele traduse de Panoneanul din *Îndreptarea legii*, verbul *a numeni* a fost folosit drept argument de către N.A. Ursu, *Un cărturar pușin cunoscut...*, p. 5 pentru a atribui lui Panoneanul calitatea de traducător al acestei versiuni a *Vechiului Testament*. Precizăm că în acest text (ms. 4389), precum și în ms. 45 și în BB, Fac., celălalt verb, folosit astăzi, *a numi*, cunoaște mult mai multe ocurențe (54 de ocurențe în ms. 4389; 61 de ocurențe în BB și, probabil, tot atîtea în ms. 45).

1.1.16. *numere*, pl. *numere* (și *numeri*), s.n. 'nume' (vezi cuvîntul precedent) caracterizează limba din textul ms. 45: „Și *numi Adam numere tuturor dobitoacelor*“ (Fac., 2, 20); „*Acêstea-s numerele fîciorilor lui Israil, pre numele rudeniilor lui*“ (25, 13). Este de remarcat prezența în același context a ambelor forme: *numere* și *nume*. În nota marginală, scrisă de aceeași mînă, în dreptul cuvîntului *numerele* din versetul de mai sus, apare forma *numele*. Este evident că Dimitrie din Cîmpulung, copistul manuscrisului 45, a intervenit în acest caz, ca de altfel în multe alte locuri, arătînd că forma „corectă“, după norma sa literară, este *numele*, nu *numerele*. Din ms. 45, mai dăm încă un exemplu: „Și *le numi pre Inse* [fîntînile] *cu numere și numerele carele li-au numit Avraam, tatăl lui*“ (Fac. 26, 18).

Editorii *Bibliei de la București* au înlocuit sistematic varianta *numere* cu forma *nume*, cel puțin în cartea *Facerea*.

Merită a fi scos în relief faptul că forma *numere* (există și un singular *număr*, cu sensul 'nume'), atestată și în textele rotacizante (*numere, numerele*; în acest caz s-ar putea invoca și rotacismul lui *n* intervocalic: *numene > numere*), apare numai în textele de proveniență moldovenească, de pildă la Varlaam, în Herodot-ul de la Coșula (aici sînt 9 ocurențe, vezi L. Onu și Lucia Șapcaliu, *Herodot*, Glosar), la N. Coștin, la Dosoftei, D. Cantemir, Amfilohie Hotiniul (vezi *DLR*, s.v.). Prin urmare, s-ar putea vorbi de o trăsătură lexicală e caracteristică variantei moldovenești a limbii literare vechi, cu punctul de plecare poate încă în textele rotacizante, așadar de un nou fapt lingvistic care s-ar alătura celor invocate de G. Ivănescu în lucrările sale, în sprijinul acestei idei.

1.1.17. *rost 1. 'limbă', 2. 'gură'* (<lat. *rostrum 'cioc', 'bot', 'la om) gură*, în: „Și era *pămîntul un rost și un glas la toți*“, în BB, Fac. (11, 1; în ms. 45: *rostu*; în ms. 4389: *gură*, după sl. *оуѣра 'gură'*); „*Iată un neam și un rost tuturor*“, în BB, Fac. (11, 6; la fel în ms. 45; în ms. 4389: lipsește textul); „*Au turburat Domnul rosturile a tot pămîntul*“, în BB, Fac. (11, 9; la fel în ms. 45; în ms. 4389: *gura*). Sensul 'gură' al lui *rost* se întîlnește în: „*Pre rostul tău va asculta tot norodul*“, în BB, Fac. (41, 40; la fel în ms. 45 și în ms. 4389). În versiunile grecească și latinească, pentru conceptul «limbă» apar denumiri care au sensul fundamental 'buză': gr. *χεῖλος*, lat. *labia*.

1.1.18. *semnat, -ă, adj. 'însemnat, prevăzut cu un semn'; și 'neseminat 'neînsemnat'* (<lat. *signo, -are*), în: „*Cele neseminate [oile] ale lui Lavan, iar cele sembrate ale lui Iacov*“, în ms. 4389 (30, 42).

1.1.19. *a (se) spămînta, fără -i-, preluat din spaimă, vb. 'a spăima* (<lat. **expavimentare*): „*Să spămîntă*“, în ms. 45 și în BB (28, 17; 32, 7; 42, 28; aici numai în BB); „*M-am spămîntat*“, în ms. 45 și în BB, Fac. (3, 10); „*Să spămîntară*“, *ibid.*; 42, 35; 42, 28, numai în ms. 45. În ms. 4389: „*Se spămîntă*“ (42, 28).

1.1.20. *a șchiopăta* (<lat. **excloppico, -are*), în: „*Vacile să șchiopetează*“, în BB, Fac. și în ms. 45 (33, 13); „*Boii șchiopătează*“, în ms. 4389 (*ibid.*). În acest din urmă text apare și forma *a șchiopa* (< *șchiop* sau din lat. pop. *excloppo, -are*): „*El șchiopa cu șoldul său*“ (32, 31).

1.1.21. *a (se) zbea* (despre apă) 'a se suge, a se retrage, a scădea, a se scurge' (<lat. *exbibeo, -ere*, sau de la *a bea*, cu s-; vezi H. Tiktin, *DRG*, s.v.): „Și să *zbea apa mergînd pre pămînt, să zbea și să împușina*“, în BB, Fac. și în ms. 45 (8, 3); în ms. 4389: „*Începu apa a se scură*“ (8, 3).

1.2.0. Elemente slave.

1.2.1. *boz 'idol'* (<vsl. *bozi*, pl. al lui *bogŭ*) cunoaște 7 ocurențe în BB, Fac. și în ms. 45 (aici e scris cu *dz*).

1.2.2. *cinie 'unelte, scule, instrumente'; 'obiecte, lucruri'; 'avuție'* (<sl. *činije*, cf. polon. *czyn 'Gerăt', naczynie 'vas, unealtă'*): „*Ia-ți ciniia ta, arcul și tulba*“, în ms. 45, Fac. (27, 3; la fel și în ms. 4389); „*Că ce ai cercat toate ciniile casei tale*“ (31, 37). Într-un loc, lui *cinii*, din ms. 45, îi corespunde în BB, Fac. cuvîntul *cort*: „*Iacov întări calea ciniei lui în munte*“, în ms. 45 (31, 25), respectiv „*Iacov au întinsu cortul lui în munte*“, în BB, *ibid.* Textul grecesc are (ή) *σκινη 'cort'*. După datele din dicționare, *cinie* apare mai ales la scriitorii moldoveni.

1.2.3. *clucear 'boier care avea în grijă aprovizionarea cu alimente a curții domnești (cu legume, miere, unt etc.)'* (<vsl. *kľučarŭ*): „*Cluceariul cel mare*“, în ms. 4389, Fac. (40, 1, 2, 16, 22). În ms. 45: „*Cel mai mare preste pită*“ (2, 16); „*Cel mai mare preste pîne*“ (40, 22), iar în BB: „*Cel mai mare preste făcătorii de pîne*“ (40, 1, 2, 16, 22); „*Făcătorului de pîne*“ (40, 20).

1.2.4. *a se dodci 'a avea supărări, necazuri'* (<vsl. *dodĵati*): „Și să *porânci lui Iosif că tatăl-său să dodă-iște*“, în ms. 45, Fac. (48, 1) și în BB, *ibid.*

1.2.5. *idol 'divinitate păgînă'; 'chip, statuie reprezentînd o astfel de divinitate'* (<vsl. *idolŭ = gr. εἰδωλον*), în ms. 4389, Fac. 31, 19, 34, alături de sinonimul, la pl., *dumnezei* (5 ocurențe).

1.2.6. *a ispovedui 'a spovedi'* (<vsl. *ispovĵdati, -dĵti; -dui < vsl. -dovati*), în: „*Mă voi ispovedui Domnului*“, în BB, Fac., în ms. 45 (39, 35). În ms. 4389: „*Voi mărturisii*“.

1.2.7. *a (se) jăleni 'a (se) jeli'* (Cf. rus. *zalkovati, față de a jeli < vsl. žaliti, željati*, sau de la rom. *jale*), în: „*Să se jălcuiască*“, în ms. 4389, Fac. (23, 2). În BB: *jălcuiască*; în ms. 45: *jelcuiască*.

1.2.8. lanțuh 'lanț (de aur)' (<sl. *lancuhŭ, lancugŭ*), în : „Lanțuh de aur pregiur grumadzul lui”, în ms. 45 (41, 42). În BB : „Lanțul de aur” (ibid.); în ms. 4 389 : „Ghierdan de aur pre cerbicea lui” (ibid.).

1.2.9. mișcoi 'catir' [<vsl. *miski* m., *miska* f., bg. *măšk* m., *măškă* f., vrus. (<slavonă) *măšk'a, măškata*, pl. 'Maultier'; alb. *mušk* 'Maultier'; cuvântul este de origine illyră; vezi M. Vasmer, *REW*, II, p. 123–124] este atestat în BB, Fac. (12, 16; 45, 23). În ms. 45, apare varianta *mușcoi* (ibid.). Ms. 4 389 are cațir (45, 23).

1.2.10. neobrezuit, vezi obrezui

1.2.11. nemernic 'străin, pibeag, care vine dintre străini, nomad' (<vsl. **namĕrinŭ* < *namĕriti*, din care rom. *ă nimeri*), în : „Strein și nemernic stnt”, în BB, Fac. (23, 4) și : „Prișleț și nemernic stnt”, în ms. 45. În ms. 4 389 : *venetic*.

1.2.12. a nemernicii 'a fi pibeag, venetic, a umbla nomad' (<*nemernic*), apare numai în BB, Fac. : *nemernicescu* (49, 9; în ms. 45 : *prișleșescu*); *nemernicești* (17, 8; în ms. 45 : *prișleșești*); a *nemernici* (19, 9; în ms. 45 : a fi *prișleț*). Termenul lipsește în ms. 4 389, *Facerea*.

1.2.13. nemernicie 'starea de pibeag; de nomad' (derivat românesc, ca și cuvântul precedent, de la *nemernic*), în : „Să moștenești pământul nemerniciei”, în BB, Fac. (28, 4); în ms. 45 : *pământul prișleșeniei*; în ms. 4 389 : *pământul făgăduinței*.

1.2.14. a obârși 'a duce (o acțiune) pînă la capăt' (<vsl. *obrŭšati*), în : „Obirșind, află cupa în sacul lui Veniamin”, în BB, Fac. și în ms. 45 (44, 12). În ms. 4 389 : *sfirșind*.

1.2.15. obrezanie 'circumciziune' (<vsl. *obrĕzanije*) în BB, Fac. și în ms. 45 (17, 12).

1.2.16. a obrezui 'a circumcide' (<vsl. *obrĕzovati*) cunoaște în BB, Fac. și în ms. 45 11 ocurențe. Uneori, apar expresiile a *tăia împrejur*, *tăiat împrejur* etc. De asemenea, există și adj. *neobrezuit* 'netăiat împrejur', în BB, Fac. și în ms. 45 (17, 14).

1.2.17. ocină 'moșie, avere care constă din pământ, proprietate' (<vsl. *otičina*), în : „Peșteră intru ocină de mormint”, în BB, Fac. (50, 13). În ms. 45 : „Avere de mormint”.

1.2.18. posadnică; 'piitoare', 'concubină' (<vsl. *posadnica*, cu schimbare de sufix; Tiktin, *DRG*, s.v.), în textul ms. 4 389, Fac. : 22, 24; 35, 22; 46, 20. Cuvântul apare însă în alte cărți ale BB (vezi H. Tiktin, *DRG*, s.v.; DLRLV, s.v.), și probabil și ale ms. 45.

1.2.19. poslușanie 'ascultare, supunere, slujbă' (<vsl. *poslušanije*, influențat, sub aspect semantic, de *posluženije* 'slujbă', *poslužiti* 'a sluji', vezi H. Tiktin, *DRG*, s.v.), în BB, Fac. (29, 27). În ms. 45 : *poslușenie*. Nu apare în ms. 4 389, Fac.

1.2.20. a posluși 'a sluji' (<vsl. *poslušiti*, vezi *poslușanie*), în *poslușăști* în BB, Fac. (29, 27) și *poslușești*, în ms. 45 (ibid.). În ms. 4 389 : *slujăști*.

1.2.21. poslușnic 'slugă, slujitor, servitor' (<vsl. *poslušnikŭ* 'care ascultă', vezi *poslușanie*), se întâlnește în BB, Fac. și în ms. 45 (15, 3). În ms. 4 389 : *slugă*.

1.2.22. prisadă, pl. *prisăzi* 'pom altoit' (cf. sîrb., slov. *presad* 'butaș', rus. *prisada* 'pom altoit', bg. *prisad* 'id.'; vb. a *prăsădi* <vsl. *prĕsaditi*; la Dosoftei : „Prăsade ulluite” etc., vezi H. Tiktin, *DRG*, s.v.), în : „Toate prisăzile care erau în agru”, în ms. 4 389, Fac. (23, 17). În BB, Fac. și în ms. 45 : *copacii*.

1.2.23. pristaniște 'port la mare' (<vsl. *pristanište*), în : „La pristaniștea corăbiilor”, în ms. 4 389, Fac. (49, 13). BB, Fac. și ms. 45 au : „Adăpostul vaselor”, sintagmă calchiată după gr. *ὄρμον πλοίων*, (gr. *ὄρμος*, -ou 'pot, rade, mouillage'; gr. *τὸ πλοίων*, -ou 'bateau').

1.2.24. *pristav* 1. 'crainic', 'vestitor', 2. 'supraveghetor', 'ispravnic' (<vsl. *pristavŭ*), în : „Strigă înaintea lui *pristav*”, în BB, Fac. (41, 43; în ms. 45 : *strigătōriul*); în ms. 4 389 : *biglariul*); „Pune-i pre înși *pristavi* preste dobitoacele mèle”, în ms. 45, Fac. (47, 6; în BB : *mai mari*; în ms. 4 389 : *ispravnici*).

1.2.25. *prișleșenie* 'pibegie, strămutare' (<a *prișleși*), în : „Să moștenești pământul *prișleșeniei tale*”, în ms. 45, Fac. (28, 4; în BB : *nemernicie*).

1.2.26. a *prișleși* 'a pibegi, a se muta, a se strămuta, a-și așeza (temporar) cortul' (<sl. *priiti* 'a veni', part. preterit. activ *prišlŭ*; vezi H. Tiktin, *DRG*, s.v.), este folosit numai în ms. 45 : *prișleșescu* (47, 9; în BB : *nemernicescu*; în ms. 4 389 : *am trăit*); *prișleșești* (17, 8; în BB : *nemernicești*); *au prișleșit* (47, 9; în BB : *au lăcuit*; în ms. 4 389 : *au viețuit*); „Să *prișleși* la Gherară 'se stabili, se așeză' (20, 1; în BB : *lăcui*; în ms. 4 389 : „Să *prinse de lăcaș la Gherara*).

1.2.27. *prișleț*, adj. și subst. 'pibeag, venetic, străin oploșit' (<vsl. *prišlŭtci*), în : „*Prișleț și nemernic stnt*”, în ms. 45, Fac. (23, 4); „*Ai intrat a fi prișleț*”, în ms. 45, Fac. (19, 9).

1.2.28. *proșcă* 'aruncătură, bătaie a unei arme' (<a *improșca* <probabil sl. **prokŭ* 'praștie', cf. sîrb. de est *prok*, polon. *proki*; vezi H. Tiktin, *DRG*, sub *improșca*) se întâlnește în toate cele trei texte studiate : „*Departe ca o proșcă de arc*”, în BB, Fac. și în ms. 45 (21, 16); „*Atita de departe cit ar fi proșcă de o săgeată*”, în ms. 4 389 (ibid.).

1.2.29. a (se) *rocoși* 'a se răscula, a face rebeliune' (<polon. *rokoszyć się*; cf. ucr. *rakaš*, rus. *rokōš*), în : „*S-au rocoșit*”, în ms. 45, Fac. (14, 4; pe margine, de altă mînă, explicația (erوناتă) : „*S-au lepădat*”; în BB : „*S-au semețit*”). Cuvântul apare mai ales în scrierile moldovenești din epocă.

1.2.30. *sad* 'pădurice, măraciniș' (<vb. *sadŭ* 'copac, plantă, pădurice' <sl. com. *sadŭ* 'plantație'; vezi M. Vasmer, *REW*, II, p. 567) apare în toate cele trei texte. În BB, Fac. : „*Un berbēce prins într-un saad savec de coarne*” (22, 13; la fel în ms. 45; *sad* și în ms. 4 389. Pentru *savec*, cuvînt ebraic, cu sensul 'wild', 'sauvage', vezi cap. *Note și comentarii*, din volumul de față.

1.2.31. a se stidi 'a se rușina' (cf. vsl. *stydĕti se*, rus. *styditi sja*, sîrb. *stidjeti se*; *styd* 'Schande, Scham'; vezi H. Tiktin, *DRG*, s.v.; M. Vasmer, *REW*, III, p. 35), în : „*Nu să stidiia*”, în ms. 45, Fac. (2, 25). În BB : „*Nu să rușina*”; în ms. 4 389 : „*Nu le era rușine*”.

1.2.32. *usnă* 'margine, țarm' (<vsl. *ustina* 'buză'), în : „*Usnele mării*”, în ms. 45, Fac. (22, 17). În BB : „*Țărmurele mării*”; în ms. 4 389 : „*Marginea mării*”.

1.2.33. a *zavistui* 'a invidia, a pizmui' (<vsl. *zavistovati*, *zavistvuje*) este folosit în BB, Fac. și în ms. 45 : 26, 14; 30, 1; 37, 11; numai în BB : 49, 22. În ms. 4 389 : a *pizmui*, a *pizmi*, a *pune pizmă*.

1.2.34. a *zămisli* 'a rămîne gravidă', 'schwanger werden' (<vsl. *zamysliti*, din *za-*+subst. *myslŭ* 'cugetare') a fost discutat în I. 3.10.4. sub latura fonetică. Tot acolo sînt date și atestările din textele studiate. Aici ne vom ocupa de latura semantică. Cum a observat H. Tiktin, *DRG*, s.v., sensul concret 'a rămîne gravidă' (despre o femeie) nu există în etimonul slav, fiind vorba de o creație a cărturarilor români care au tradus textele biblice și care s-au aflat în situația dificilă de a transpune în românește verbul gr. *συλλαμβάνω* și verbul lat. *concupere*. Echivalentul slav al acestora nu a fost preluat de traducători : vsl. *izacati*, de exemplu în *изачать калла... и родит*, Fac. 30, 5. Cărturarii români, constatînd că lat. *concupere* avea atît sensul abstract 'a concepe cu mintea, a-și închipui', cît și pe cel concret 'a prinde rod', 'a zămisli', 'a deveni gravidă',

au atribuit, prin secolul al XVII-lea, împrumutului de origine slavă a *zămisli*, care avea în această limbă numai sensul abstract 'a concepe cu mintea', și sensul concret 'a concepe un copil', 'a rămâne gravidă', 'a prinde rod'. Schimbarea semantică în discuție este înfeleasă de A. Scriban, *Dicț.*, s.v., ca fiind „o rară metaforă de la abstract la concret”. Însă, pe drept cuvânt H. Tiktin atribuia „acest ciudat transfer semantic” („diese merkwürdige Begriffsübertragung”) vechilor traducători români ai Bibliei, caracterizând procedeul lor ca fiind „îndrăzneț”. Pentru noi, este vorba de un transfer semantic cunoscut sub denumirea de *atrație sinonimică*, petrecut, de data aceasta, la nivelul limbii literare, transfer care a mai avut loc și în cazul altor cuvinte: cf. v. rom. *pădure*, cu sensul 'munte', după vsl. *gora*, care însemna atât 'munte', cât și 'pădure', sau după rom. *codru*, care, de asemenea, are aceste două sensuri (vezi V. Arvinte, *Comentariu lingvistic la întrebarea 047 «le bois», «la forêt» din ATLAS LINGUARUM EUROPAE (ALE)*. I. Denumiri pentru «pădure» al căror sens primar a fost 'mlăstiniță', în *ALIL*, XXX, 1985, A, Iași, p. 65 — 82; despre acest transfer semantic, la p. 75—76). Îmbogățirea cu un sens nou, concret, a verbului a *zămisli* a putut avea loc și din dorința pioasă de a evita pentru personajele sfinte ale Bibliei verbele sau expresiile populare echivalente, considerate a fi prea dure: a fi *tăroasă* (expresie întrebuițată în PO), a *ingreca*, a *rămîne* (sau a fi) *însărcinată* etc.

1.3.0. Elemente grecești.

Influența textului grecesc al Bibliei asupra limbii românești din cele trei texte studiate este prezentă în primul rînd în așa-numitele calcuri lingvistice, despre care vom vorbi în capitolul următor. Ea mai este vizibilă însă și în destul de numeroase împrumuturi lexicale, care servesc pentru denumirea unor concepte sau procese pentru care româna literară nu dispunea de denumiri proprii. Este vorba de așa-numitele cuvinte de cultură, unele cu caracter internațional, cărora în lingvistica românească li s-a dat denumirea de *neologisme*, avîndu-se în vedere mai ales limba literară din secolele al XIX-lea — al XX-lea și împrumuturile savante greco-latin-franceze. Cuvintele grecești care urmează ar putea fi considerate drept „neologismele” sfîrșitului de secol al XVII-lea. Etimonurile lor aparțin în timp perioadelor medio- și neo-greacă din istoria limbii grecești. În unele cazuri, trebuie avute în vedere și echivalentele din slavonă.

1.3.1. *anghel* 'înger' (<gr. ἄγγελος), în: „Și timpinară pre dînsul anghelii lui Dumnezău”, în BB, Fac. (32, 1). În ms. 45 și în ms. 4389, Fac., se folosește cuvîntul moștenit din latină *inger*; acesta cunoaște un număr mare de ocurențe în cele trei texte studiate. De aceea, este greu de spus ce-i va fi determinat pe diortositorii bucureșteni ai BB să înlocuiască cuvîntul moștenit cu împrumutul de lux *anghel* în acest singur caz din *Facerea*.

1.3.2. *arravón* 'arvună' 'zalog', 'amanet', 'gaj' (<gr. ἀρραβών, acuz. -ώνος), în: „Să (=dacă) vei da arravon, în ms. 45 (38, 17); „Ce arravon îți voi da?”, în ms. 45 (38, 18). În BB, Fac.: *arvună*; în ms. 4389: *zalog*.

1.3.3. *astrologhie* 'astrologie' (<gr. αστρολογία), în: „Învățătura ce avea la astrologhie, ce să zice cetetură de sille”, în ms. 45 (Cuv., p. 1, col. 2). Prima atestare din Tiktin² este din anul 1683, din Dosoftei VS. Textul ms. 45 este cam din aceeași epocă, fiind datat de N.A. Ursu între 1665—1685. După filologul ieșean, *Cuvîntul înainte către cititori*, care precede textul *Vechiului Testament* al ms. 45, ar fi fost scris de Dosoftei.

1.3.4. *canon* 'instrument cu coarde' (<mgr. κανών; vezi H. Tiktin, DRG, s.v.), în: „Tuval...au arătat canonul și copuzul”, în BB, Fac., în ms. 45, și în ms. 4389 (4, 21). Textul grecesc are pentru *canon* cuvîntul φαλτήριον, iar pentru *copuz*, κιθάρα.

1.3.5. *catastih* 'cuprins, tablă de materii' (<gr. κατάστιχον), în: „Catastih de toate cărțile a cei dumnezăiești Scripturi Vechi”, în ms. 45 (Pref. M., p. 2).

1.3.6. *chitos*, pl. *chitoși*; și *chitoasă*, f., pl. *chitoase* 'bălenă' (<gr. κήτος), în: „Și făcu Dumnezău chitoși cei mari” (gr. τὰ κήτη τὰ μεγάλα), în BB, Fac. (1, 21 [23]; la fel în ms. 4389); „Și făcu Dumnezău chitoasele cele mari”, în ms. 45 (1, 21). În limba veche, *chit* 'id.' provine din sl. *kitū*.

1.3.7. *chivot* (și *chivót*) 'corabie, Corabia lui Noe' (<gr. κιβωτός, vsl. *kiivotū*) cunoaște în BB, Fac. 21 de ocurențe. În ms. 45, cuvîntul este folosit numai de 3 ori: 8, 6 (accentuat *chivót*), 9, 9, căci termenul preferat în acest text este *sicrii* 'Corabia lui Noe', cu 25 de ocurențe. O singură dată apare, cu același sens, și *raclă*, dar acesta a fost scris pe margine, de aceeași mînă, pentru *sicrii* din text. Este evident că editorii Bibliei de la București au preferat termenul din textul grecesc, κιβωτός, adaptat sub formele *chivot* și *chivót*, în locul cuvîntului *sicrii*, pe care trebuie să-l fi avut textul de proveniență moldovenească, aflat și la baza ms. 45. Dar *sicrii* însemna în româna veche 'ladă' (vezi paragraful despre *Elementele maghiare*), întocmai ca și cuvîntul grecesc κιβωτός: 'hölzerner Kasten, Kiste, Schrank' (=dulap de lemn, ladă), care a căpătat apoi și sensurile 'Arca lui Noe' și 'Arca Alianței' (*Chivotul Legii*), vezi Hj. Frisk, GEW, I, p. 848—849. O evoluție semantică asemănătoare a fost realizată pe terenul limbii române în cazul cuvintelor *sicriu* și *raclă* (vezi capitolul următor).

1.3.8. *dascalie* 'învățare, știință' (<gr. δασκαλία, și rom. *dascăl*), în: „Dascalia cea desăvîrșită a vreunei limbi streine”, în ms. 4389 (C1, p. 2).

1.3.9. *didrahmă* 'piesă de 2 drahme' [gr. (τὸ) δίδραχμον; adj. δίδραχμα 'de două drahme'] a fost întilnit în 4 ocurențe în cele trei texte: Fac. 20, 14, 16; 23, 16, 16. Pluralul este în -e, în BB și în ms. 4389, și în -i, în ms. 45.

1.3.10. *drahmă* 'monedă și unitate de măsură de greutate' (<gr. δραχμή, δραχμά) este prezent în toate cele trei texte, Fac., 24, 22.

1.3.11. *eunuh* 'eunuc' (<gr. εὐνοῦχος < εὐνή 'Bett; Bettschützer, Kämmerer'), în: „Vindură pre Iosif...lui Pentefrii eunuhul”, în ms. 4389, Fac. (37, 36). Pe margine, de aceeași mînă, este adăugat sinonimul *hadimul*, termen care este și în BB și în ms. 45 (în ultimul text cu forma moldovenească *hadimb*).

1.3.12. *mandragoră* 'mătrăgună' (gr. μανδραγόρα = *Datura Stramonium*) denumeste în textul *Facerii* fructele în formă de boboțe, de culoare galbenă, cu efect soporific, folosite în vrăjile de dragoste, ale unei plante din familia solanaceelor (*Mandragora Officinarum*). Cuvîntul grecesc traduce cuvîntul ebraic *dūdaim* 'id.', dar originea lui este necunoscută (diferite ipoteze, la Hj. Frisk, GEW, II, p. 170). În textele de care ne ocupăm, *mandragoră* se întilnește în BB, Fac.: „Află mere de mandragoră” (30, 14); gr. εἶρε μῆλα μανδραγόρου, germ. *Liebesapfel*; „Dă-mi din mandragurile feciorului Iău” (30, 14; vezi și 30, 15, 15, 16). În ms. 45, în toate cele 5 ocurențe, se găsește forma românească *mătrăgună* (cu fonetism insuficient clarificat). Și în acest caz, modelul oferit de textul moldovenesc a fost abandonat de diortositorii bucureșteni, care s-a lăsat influențați de versiunea grecească, poate și pentru că știau că *mătrăguța* (*Atropa belladonna*) este o altă plantă decît *mandragora* din textul bible. De altfel, cuvîntul în

forma din urmă apare atât în textul latinesc, cât și în cel slavon, precum și în PO. Cît privește al treilea manuscris, 4 389, aici *mandragora* este folosit o singură dată (30, 16), însoțit de adaosul pe margine, scris de aceeași mînă, al cuvîntului *mătrăgună*, care este prezent încă în 4 ocurențe (vezi mai sus); expresia *măr de mătrăgună* este și ea folosită (30, 14).

1.3.13. *orthografie* (< ορθογραφία), în: „Au (= sau) *orthografia stricată*”, în ms. 4 389 (Cl, p.).

1.3.14. *rubin* 'piatră prețioasă de culoare roșie': „*Acóló iaste rubinul*”; în toate cele trei texte, Fac. (2, 12) (în ms. 4 389: *robinul*). Cuvîntul românesc trebuie să fie împrumutat din it *rubino*, germ. *Rubin*, care provine din lat. *rubeus* 'rot', lat. med. *rubinus* vfr. *rubin*, acesta din urmă pătruns în mhd. *rubin*. În PO se folosește termenul *bdellion* 'rubin', care-i lat. *bdellium*, -i 'Harz der orientalischen Weinpalme' (atestat la Plinius), acesta la rîndul său din gr. βδέλλιον, βδέλλα 'id.' (și varianta βδολχόν), care provine dintr-o limbă semită: assyr. *budulhu*, ebr. *bēdolah* (vezi Walde-Hofmann, LEW³, I, p. 99). Denumirea germană din textul biblic pentru *rubin* este *Bedolharz*; cea grecească (β) ζυθραξ, -ακος, pl. ζυθρακες; sensul propriu al cuvîntului grecesc era 'Glutkohle' (=cărbune aprins, jar), apoi 'Karfunkel' (=granat, o piatră prețioasă, mai ales de culoare roșie) (vezi Weigand-Hirt, Dt. Wb., I, p. 757); denumirea slavonă: анѳрагъ, de unde *anhaxu* din ms. 4 389, Fac. (2, 12, pe margine).

1.3.14. bis. *smaragd*, pentru *piatra verde* din text, în ms. 4389, Fac. (2, 12).

1.3.15. *stacti* 'esență de mirt' (<gr. στακτή 'Myrrhenöl' și στακτά, n. pl. 'Harze'; vezi Hj. Frisk, GEW, II, p. 774, sub στακτώ; cf. și lat. *stacte*, -es, vsl. стақта) în: „*Duceși...poclon rășină...și stacti și nici*”, în ms. 4 389, Fac. (43, 11). În BB, Fac. și în ms. 45: *terevinthu* (vezi mai jos). Este de observat că traducătorul textului conținut în ms. 4 389 a urmărit versiunea slavonă, dar și pe cea latinescă; numai că el a pus cuvîntul *stacti* în locul lui *terevinth*, care denumește o altă substanță (sau mirodenie).

1.3.16. *stirac* 'arbore rășinos, denumit științific *Styrax officinalis*' (<gr. στύραξ, -ακος 'Bezeichnung eines Gummiharzes und des entsprechenden Strauches oder Baumes'; vezi Hj. Frisk, GEW, II, p. 814—815), în: „*Toiag de stirac verde și de nuc și de pallin*”, în BB, Fac. (30, 37). În ms. 45: *stirascu*; în ms. 4 389: *sturac*. Ultima formă a fost influențată de textul slavon, care are: стѣракиннѣ; pe cînd varianta din ms. 45, cu finala *-ascu*, se poate data unei erori de copist.

31.17. *terevinthū* (și *teremintho*) 'arbore de terepentină', 'Terepentin Baum', *Pistacia Terebinthus*' (<gr. τερβινθος și τέρμινθος, τέρμιθος) este folosit, o dată, în BB și în ms. 45, cu sensul 'rășină de terevint' (cf. nlat. *terebintina* [resină] 'Harz Terebinthe', la Fr. Kluge-W. Mitzka, EWDS¹⁹, p. 778, sub *Terpentin*) și, de două ori, ca toponim: „*Teremintho(s) a i Faranii*”, în BB, Fac. și în ms. 45 (14, 6); „*Terevinth de la Sichima*”, în BB, Fac., ms. 45 (35, 4). Atît ms. 45, cît și BB Fac., urmăresc îndeaproape textul grecesc. Termenul în discuție nu apare însă în ms. 4 389. Pentru toponim se dă aici sintagma: „*Stejarul care era la Sichem*” (vezi *stacti*).

1.3.18. *vișin(ă)* (=vîson) 'țesătură foarte fină de in sau de cînepă' (<gr. βύσσος 'Feine Flachsart, auch auf baumwollene und seidene Stoffe bezogen'; cuvînt de origine egipteană; vezi Hj. Frisk, GEW, I, p. 278). În textul grecesc al cărții *Facerea*, apare adj. βύσσινος făcut din *vîson*; în sintagma σκολήν βύσσινην 'haină de vîson'. Traducătorul ms. 45 a apropiat acest adjectiv grecesc de românescul *vișin*, poate, așa cum presupune H. Tiktin, DRG, s.v., și datorită asemănării sonore dintre gr. βύσσινος 'de in' și ngr. βύσσινον 'vișină,

fructul vișinului'. Poate că traducătorul și-a închipuit cumva că *vîsonul* avea culoarea roșie a vișinei. În textul ms. 45, Fac.: „*Și-l îmbracă pre el haină vișină*” (41, 42); în BB: „*Și-l îmbracă pre el podoabă de vișin*”. În textul slavon, în loc de *vîson*, apare un adj. cu sensul 'roșu': въ рѣсѣ чръкѣнѣ, pe care traducătorul ms. 4 389 îl redă întocmai: „*Și-l îmbracă în haină roșie*”. În PO, însă: *vîson*; la fel în BB, Luca, 16, 19.

1.4.0. Elemente maghiare.

1.4.1. bobou 'sarică, haină groasă de pănură mițoasă, purtată mai ales de ciobani' (<magh. *guba*; vezi Lajos Tamás, EWUR, p. 391—392), în: „*Cu o haină de lînă sau cu bobou*”, în ms. 4 389, Fac., 37, 34; aceste cuvinte sînt scrise pe margine, de aceeași mînă, ca explicație pentru termenul *îrsină* din text: „*Se îmbracă cu o îrsină*”. În BB și în ms. 45: „*Puse sac*” (în gr. ἐπέθε σακκον).

1.4.2. a fulăi 'a înșela, a amăgi'; 'a fura, a jefui' [cf. rom. *fulău* 'pierde-vară', 'vaurien'; 'Taugenichts, Bummler, Lump' <magh. (probabil) *fulljtár* 1. 'Vorreiber', 2. 'ungern arbeitender Bursche'; vezi Lajos Tamás, EWUR, p. 365], în: „*M-ai fulăit și mi-ai luat fetele*”, în ms. 45, Fac. (31, 26). În BB: „*M-ai jăhuit*”; în ms. 4 389: „*M-ai furat*”. Verbul *a fulăi* nu este înregistrat în nici un dicționar al limbii române.

1.4.3. *marfă* 'vite'; 'avere mișcătoare' (<magh. *marha* 'Gut, Ware', 'Vieh'), în: „*Toată marfa lui*”, în ms. 45 (14, 12); în BB: „*toate uneltele lui*”; „*Vor ieși cu marfă multă*”, în ms. 45 (15, 14); în BB: *gătire multă*; în ms. 4 389: *avuție multă*; „*Toate uneltele și toată marfa*”, în ms. 45, Fac. (31, 18); în BB: „*Toate averile lui și toată marfa lui*”; în ms. 4 389: „*Toată averea și toate uneltele*”. Editorii BB au preluat și ei cuvîntul din traducerea moldovenească a Vechiului Testament în forma cu *-f-*, nu cu *-h-*, ca în etimon și ea în marea majoritate a textelor vechi în care cuvîntul *marhă* este atestat (vezi numeroase exemple în H. Tiktin, DRG, s.v., în DLR și în Lajos Tamás, EWUR, p. 516—517). Este foarte probabil că substituirea lui *h* prin *f* a avut loc în forma de plural, *mărhi* (pl. *mărfuri* este mai nou) în urma unui fenomen de hipercorectitudine sau hiperterarizare, care putea avea loc numai în graiul moldovenesc cu palatalizarea labialelor. S-a crezut, în mod eronat, că *-hi* ar proveni dintr-un *-fi* și s-a refăcut de la un pl. *mărfi*, un sg. *marfă*. Prima atestare a acestei forme o avem din manuscrisul 45 (cca 1665—1685). Din textul moldovenesc de proveniență milesciană, forma a intrat în *Biblia de la București*, text în care, după datele din H. Tiktin, DRG, s.v., din DLR și din EWUR, apare pentru prima dată varianta cu *-f-*: *marfă, marfe*. Această formă este mai tirziu vehiculată mai ales prin scrierile de proveniență moldovenească (vezi DLR) și a fost acceptată în norma limbii române literare. La acesta a contribuit, fără îndoială, și textul BB (mai ales în cazul scriitorilor ardeleni: Klein, Șincai, autorii *Lexiconului Budan* etc., la care se întîlnește, de asemenea, forma *marfă*).

Forma *marfă* se alătură altor citorva exemple rezultate prin fenomenul numit hipercorectitudine sau hiperliterarizare, petrecut în cazul unor cuvinte care au fost analizate greșit, ca 'avînd sunete rezultate prin palatalizarea labialelor și a fricativelor labio-dentale: *movilă, viclean* (vezi I. 3.2.0.; 3.3.0.). Aceste forme au fost apoi acceptate în norma limbii române literare moderne.

Sub aspect semantic, trebuie reamintit faptul că magh. *marha* prezintă o evoluție semantică asemănătoare cu aceea a cuvîntului slav *dobytkū*: 'avere' → 'vită', 'animal' (vezi cap. IV. 2.3.38.). După unele opinii, etimonul cuvîntului maghiar ar fi germanul medieval (mhd.) *marchat* 'Markt, Handel, Ware' (<lat. *mercatus*

'Kauf, Markt'), care în maghiară a ajuns să însemne și 'vite'. Această evoluție semantică de la 'Ware, Habe', Habschaft' la '(Stück) Vieh' se reflectă și în ordinea atestării acestor sensuri în textele vechi românești. După alții, etimonul cuvântului maghiar ar fi ahd. *marah* (ags. *marh*, engl. *mare*, v. nord. *marr*), 'Pferd', dintr-un germanic comun **marha-*, pregerm. **mark-*, cu echivalenți în unele limbi celtice (Fr. Kluge-W. Mitzka, EWDS¹⁹, p. 463, sub *Marschall*). Astfel vede lucrurile A. Scriban, Dicf., s.v. În acest caz, evoluția semantică ar fi asemănătoare cu cea a lat. *pecus* 'animal, vită' → 'avere (în animale)' → (lat. *pecunia*) 'avere' → 'bani'.

1.4.4. **ponoslu** 'ocară, rușine' (<rom. *ponoslu* 'a dojeni, a face reproșuri, a ocări, a insulta' <magh. *panaszol* 'sich beklagen' <vsl. *ponosū* 'reproș'; modificarea semantică a etimonului maghiar în română s-a petrecut sub influența rom. *ponos* <vsl. *ponosū*; vezi H. Tiktin, DRG, s.v.; Lajos Tamás, EWUR, p. 631), în „Luatu-mi-ai *ponoslu*“, în ms. 45 (30, 23); „*Iaste a ponoslu noao*“, în ms. 45 (34, 14). În BB: *ponos*; în ms. 4 389: *imputăciune* (30, 23), *ocară* (34, 14).

1.4.5. **sicriu** (*săcriu*) 1. 'corabie', 'Arca lui Noe', 2. 'coșciug, raclă de mort' (<magh. *szekrény* <lat. med. *scrinum*) cunoaște în manuscrisul 45, Fac. un număr de 25 de ocurențe, în BB, Fac., 7 ocurențe, iar în ms. 4 389, Fac. 11 ocurențe (din acest text lipsesc unele părți din capitolele despre Arca lui Noe). În toate cazurile (cu o excepție), sensul este 'Arca lui Noe'. Sensul 2. se întâlnește o singură dată în ms. 4 389: „*Și-l îngropară în sicriu la Eghipel*“ (50, 26; pe margine, de aceeași mână, este adăugat sinonimul *coșciug*; în BB: *mormint*; în ms. 45: *gropniță*). Sub aspect semantic, în româna veche, ca și în maghiară, sensul era 'ladă', 'dulap'. După modelul cuvântului gr. *κιβώτιος* (vezi *chivot*, în cap. IV. 1.3.7.; vezi *raclă*, în cap. IV. 2.3.126.), de la sensul 'ladă' s-a trecut, prin atracție sinonimică, la sensul 'corabie', 'Corabia lui Noe'.

1.5.0. Elemente germane - săsești.

1.5.1. **biglăriu** 'crainic, pristav' (neînregistrat în dicționarele românești), în: „*Striga biglariul înaintea lui Iosif*“, în ms. 4 389 (41, 43). În ms. 45: *strigătoriu*; în BB, Fac.: *pristav*.

Pentru a clarifica etimologia acestui cuvânt, aducem în discuție, mai întâi, câteva elemente dialectale transilvănene, înregistrate de DA, elemente pe care le bănuim a fi din același radical care stă la baza cuvântului *biglariu*. Este vorba; mai întâi, de *bighiluşă*, pl. -e, s.f. 'bucăți de aluat frământat cu cartofi și puțină făină, fierte în apă; se frig (=prăjesc) apoi în unsoare (=untură)'; cuvântul a fost înregistrat de Viciu în *Glosarul său*, fiind cunoscut la Tohanul Vechi, din sud-estul Transilvaniei. Autorii DA, necunoscându-i etimonul, îl compară numai cu alți termeni dialectali: *bigură* 'cartof', *bighiroancă* 'id.', cărora, de asemenea, nu le este cunoscut etimonul.

Cuvântul *bighiluşă* este un diminutiv, al cărui radical este *bighil*+suf. -uşă. Etimonul radicalului* *bighil* poate fi germ.-săs. *Bēgel* 'kreisrunde, ungefultte Kipfel' (=corn circular, neumplut), cuvânt atestat pe la anul 1600 sub forma *bejglen*, pe la 1707 sub forma *Biegel*. El denumește o prăjitură care era făcută în orașe de o breasă specializată și se vindea la piață în orașele săsești. De asemenea, ea era oferită la anumite evenimente de familie. Pentru dialectul german-săsesc de nord (Bistrița-Năsăud-Reghin), cea mai veche atestare datează din anul 1592, și are forma *begeln* (pl.). Sint atestate și variantele *Bijel*, *boiel*. Cuvântul săsesc-transilvănean are corespondențe în dialectul silezian (*Beugel*) și în cel austriac de sus (*bäugel*); cf. și mhd. *bouc* 'Ring'. Sub forma *bägel* (= *Bēgel*), termenul este

înregistrat și de Fr. Krauß în dialectul german-săsesc din satul Treppen (rom. Târpiu), cu un sens mai apropiat de cel înregistrat de Viciu la Tohanul Vechi: (1.) 'gebogenes, ringformiges Gebäck, und zwar Krapfen, Kräppel, Berliner' (=gogoasă). *Bighiluşele* de la Tohanul Vechi trebuie să fi fost un fel de gogoase din aluat amestecat cu cartofi etc. Sensul (2.) al săs. de nord *bägel* este 'Kringel, Krengel, Brezel' (=covrig), care nu-i prea îndepărtat de sensul (1.) (vezi SSW, I, litera B, p. 575, sub cuvântul-titlu *Beugel*; Fr. Krauß, *Treppener Wörterbuch. Ein Beitrag zum Nordsiebenbürgischen Wörterbuch*, Marburg, 1970, p. 128, sub *Beugel*).

Forma săsească *Biegel*, atestată la Sibiu pe la anul 1700, este cea mai apropiată de rom. **bighil* 'gogoasă'. De la acest radical, cu sufixul -uşă, a apărut *bighiluşă*. Celălalt cuvânt dialectal ardelenesc, *bigură*, prezintă dificultăți semantice și formale spre a putea fi pus în aceeași familie. Dar *bighiroancă* stă, fără îndoială, în legătură cu *bigură*. Etimonul lor însă rămâne necunoscut.

În ceea ce privește cuvântul *biglăriu*, menționăm faptul că în familia săs. *Beugel* se află și un nume propriu, de familie, *Bugler*, cunoscut în localitatea Agnita, atestat în anii 1762 și 1810. Autorii dicționarului dialectului săsesc (SSW) specifică faptul că sensul acestui nume de familie este 'der Beugel (Kipfel) bäckt' (=cel care coace gogoasele numite în românește, dialectal, *bighiluşe*). Se face o trimitere la cuvântul săsesc *Bijel* (*Beugel*) (SSW, I, p. 808). Alături de *Bugler*, a putut exista în dialectul săsesc, format tot cu sufixul -er, un **Biegler*, din care să provină rom. dial. *biglăriu*, încadrat în derivatele românești în -*ăriu*. Formal, etimologia este ireproșabilă. Din punct de vedere semantic, însă, diferența pare mai mare, căci rom. *biglariu* înseamnă 'crainic', 'pristav', cel care strigă, care anunță ceva în piața publică, pe când cuvântul săsesc înseamnă 'cel care face și vinde gogoasele numite în săsește *biegeln*, în românește *bighiluşe*'. Și totuși, există o verigă de legătură între sensurile menționate. Este vorba de cuvântul săsesc *Bijellismēt* din dialectul din Sibiu. Acest cuvânt este alcătuit din: *Bijel* (variantă a lui *Biegel*) 'gogoasă' + *lij* ('Verkaufs) laube' (=tarabă) + *mēt* 'Magd' (=femeie), deci 'Backmagd in der Bijellij' (=femeie, sau precupeață, care coace și vinde la tarabă gogoasele numite *biejeln*). Aceste vânzătoare de gogoase erau cunoscute ca „*bune de gură*“. Despre o asemenea femeie deosebit de bună de gură se spunea la Sibiu: „*Se hued e Mel* [=Maul] *wæ en Bijellismēt*, adică 'are o gură mare ca o femeie de la tarabă de vîndut gogoase'. În acest mediu săsesc sibian s-a putut dezvolta sensul 'cel care are o gură mare, care strigă tare' al unui cuvânt săsesc **Biegler*, care ar sta, astfel, la baza cuvântului românesc dialectal *biglariu*, folosit de traducătorul necunoscut al *Vechiului Testament*, varianta din ms. 4 389, în cartea *Facerea* (41, 43). Din punctul de vedere al modului de apariție, acest cuvânt se aseamănă cu echivalentul *strigătoriu*, din ms. 45, creație, desigur, a traducătorului, poate și pentru că pe atunci limba română nu dispunea de un termen propriu general folosit pentru 'crainic'. Modelul a fost gr. -(ὁ) κήρυξ, υζος 'hé-raut, crieur', vb. κηρύσσω, 'cr'er'.

Localizarea originii acestui termen în partea de sud-vest a Transilvaniei poate oferi un indiciu și cu privire la zona din care provenea traducătorul ms. 4 389, pe care N.A. Ursu l-a identificat în persoana lui Daniil Panoneanul.

1.5.2. **jane**, pl. *jancuri* 'butaș, coardă de vie îndoită și acoperită cu pământ, din care iese o nouă plantă'. Nu are o etimologie sigură, dar vom încerca, să dovedim că este germană-săsească. Dintre cele trei texte studiate, cuvântul se găsește numai în ms. 45, de proveniență moldovenească: „*Întru vie era 3 jancuri și la ea odreslindu scoase vlăstare*“, în ms. 45, Fac.

(40, 10); „Cele 3 jancuri 3 zile sintu“, în ms. 45 (40, 12). În BB : vițe; în ms. 4 389 : lăslari (40, 10) și odrasle (40, 12). Se observă că în timp de janc este un termen propriu, aproape tehnic, cei folosiți în BB și în ms. 4 389 sint aproximativi, neadecvați, căci ei nu spun nimic despre nota esențială 'butaș'.

Cuvîntul janc este înregistrat în principalele dicționare românești pe baza unui citat din Dosoftei, din *Psaltirea în versuri*. Mai adăugăm unul din același autor, anume din *Psaltirea de-năles*, Iași, 1680, Psalmul 79, 11 : „Acoperi munții umbra ei [a viei] și jancurile ei chedrii lui Dumnedzău“. De la janc, s-a format verbul a jencui 'a face jancuri, a pune butași de vie în pămînt, a răsădi' : „Cale jeces naintea ei, și-ai jencuit rădăcinile ei, și-ai implut pămîntul“, în Dosoftei, *Psaltirea de-năles*, Psalmul 79, 10: Rostirea și scrierea cu șuierătoarele muiate; deci, în cazul de față, cu je-, în loc de jă-, cum cerea etimonul janc, constituie o particularitate a scrisului lui Dosoftei, dar și a textului din ms. 45, cum s-a văzut în capitolul de *Fonetica*.

Opiniile despre originea cuvîntului janc sint diferite de la un autor la altul. H. Tiktin, *DRG*, s.v., este de părere că etimonul „probabil“ este germ. *Senker*, fapt care, în ultimă analiză, corespunde adevărului. Există însă unele dificultăți de natură formală, căci din punct de vedere al înțelesului identitatea este perfectă. Germ. *Senker* înseamnă chiar 'butaș' : „Zum Wachstum in der Erde gesenktes Reis (=crenguță îndoită și băgată în pămînt ca să devină o plantă nouă) (vezi Weigand — Hirt, *Dt. Wb.*, II, p. 849). De aceeași părere este și A. Scriban, *Dicț.*, s.v. : janc este „rudă cu germ. *Senker* 'janc'“. Cuvîntul german a pătruns și în limba poloneză, în forma *zankiel*. Pe acest cuvînt polonez îl propun ca etimon autorii *DA*. Tot așa procedează și Al. Cioranescu, *DER*, nr. 4 585 : „Al. *Senkel*, por medio del pol. *zankiel*“ (cu -l, în loc de -r, eroare preluată din *DA*). La etimologia din *DA* aderă și N.A. Ursu, *Din nou...*, p. 39—40¹.

Dacă ținem seama că singurele atestări ale cuvîntului janc provin din scrieri din Moldova secolului al XVII-lea, atunci atît originea poloneză, cît și cea germană-săsească sint posibile. Relațiile cu polonii au fost însă de așa natură, încît un cuvînt care se referă la cultura viței de vie și a altor plante care se înmulțesc prin butași nu avea cum să pătrundă în Moldova. Dimpotrivă, raporturile Moldovei cu populația germană din nord-estul Transilvaniei au inclus și indeletnicirea de care vorbim. Mai mult încă, în destul de numeroase așezări din Moldova au trăit, secole de-a rîndul, vorbitori de limbă germană : la Baia, Cotnari, Tg. Neamț Suceava, Siret, Iași, Roman etc., astfel că legăturile românilor moldoveni, atît cu centrele germane-săsești de peste munți, cît și cu cele situate chiar pe teritoriul Moldovei, au fost strînse și de lungă durată. Ele se reflectă în lexicul dialectului moldovenesc referitor chiar la terminologia viticolă și pomicolă, indeletniciri în care sașii din nord-estul Transilvaniei erau mari specialiști. În acest sens, ne permitem să trimitem la lucrarea noastră *Imprumuturi de origine germană (săsească) în română. III. Etimologia cuvîntului perjă*, în *ALIL*, tomul XXXI, 1986—1987, A. Iași, p. 141—169; în același sens, poate fi văzut și studiul nostru *Note etimologice*, la cuvintele erihin, firșieușă (*ibid.*, p. 172—178).

¹ Cu această ocazie, facem precizarea, completînd susținerile lui N. A. Ursu din *art. cit.*, p. 37, că termenul vechi românesc *volvarcele*, folosit de Dosoftei, cu sensul 'casele din afara cetății' și provenit din polon. *folwerk*, este imprumutat, în această limbă, din germ. mediev. (mhd. späthhd.) *vorwerk* 'vor der Stadt oder dem Herrrensitze gelegenes Landgut', nhd. *Vorwerk* 'äußeres Festungswerk' (Weigand-Hirt, *Dt. Wb.*, II, p. 1190).

Un detaliu important, trecut cu vederea de cei care s-au ocupat de cuvîntul janc, este existența în română a fricativei palato-alveolare sonore j- (ȝ-), în locul fricativei dentale sonore z-, prezentă atît în forma germană literară (nhd.) *Senkel*, cît și în cuvîntul polonez *zankiel*. Reflexul fonetic în discuție (ȝ, în loc de z) se întîlnește și în alte imprumuturi făcute de română din aceste limbi. El apare și în unele cuvinte românești de origine maghiară. În privința elementelor germane, trebuie făcută precizarea că j (ȝ), în loc de z, se întîlnește numai în imprumuturile mai vechi, medievale; de proveniență săsească-transilvăneană, sau de la germanii din așezările menționate de dincoace de Carpați. Dialectul german al sașilor transilvăneni, spre deosebire de germana literară, cunoaște fonemul consoană ȝ. În lucrarea de față (I. 3.6.7.), am prezentat cîteva exemple în acest sens. Aici, mai adăugăm pe : *jéchild*, față de germ. literar *Säckel* : *jimblă* (cu variantele *jemlă*, *jemlă*), față de germ. literar *Semmel* (cf. säs. de nord *zämäl*, în Lajos Tamás, *EWUR*, p. 488, sub *jimblă*; în graiul moldovenesc, trebuie avut în vedere și polon. *żemla*; *jemlugă*, care poate proveni atît din magh. *zsemling* 'Lachs', 'saumon', cît și din säs. *Semling* (*EWUR*, p. 477); *jold* 'soldă' poate fi atît magh. *zsold* cît și polon. *zold*, în ambele limbi din germ. *Sold joldunar* (atestat la 1444) poate veni din magh. *zsoldunár*; *joimir* însă, din Moldova, este ucr. *žovmir*, *žomnir*, și nu polon. *żolnierz* (vezi Lajos Tamás, *EWUR*, p. 481, sub *jold*).

Sub aspect formal, dacă avem în vedere exemplele de mai sus, v. mold. *janc* putea proveni atît din dialectul săsesc transilvănean, cît și din limba poloneză, care are însă nu o formă cu ȝ-, ci una cu z-, în cazul acestui cuvînt (*zankiel*; și *zanikiel*, *zenkiel*; vezi A. Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa, 1970, p. 645). Este drept că nu dispunem de o atestare a formei săsești cu ȝ- (notată în *SSW* prin *ščh*). În dialectul săsesc nordic, denumirea actuală pentru *butași de vie* este a *gäsąknän šteuk* 'gesunkener Stock', în care apare verbul *senken* 'a butăși', în dialect *sinkn*; *sąkn*; *gäsąkn*, (adj. *gesąknän*) 'ablegen, einen Ableger, Senker machen (durch Versenken eines Triebes am Weinstock' (=a butăși, a face un butaș, prin îngroparea unei mlădițe sau corzi de vie). Procedul acesta este foarte răspîndit în zona săsească din nord-estul Transilvaniei (vezi Fr. Frauß, *Trepp. Wb.*, p. 915, sub *senken*; p. 966, sub *Stock*). De altfel, această regiune a fost încă din evul mediu un mare centru pomicol și viticol. Aici au fost create, prin altoire, numeroase soiuri de pomi, printre care și celebrul *prun de Bistrița*, numit în säs. *pärz*, de unde mold. *perj* (*perjă*) (vezi V. Arvinte, *Imprumuturi III*). Putem, de aceea, presupune că și procedul înmulțirii prin butășire a viței de vie a putut fi văzut de românii ardeleni la locuitorii sași cu care conviețuiau de multe secole și că tot de la aceștia au preluat și denumirea acțiunii: verbul *sinkn*; *sąkn*; *gäsąkn* și adj. *gäsąknän*, cu rostirea lui z- ca ȝ-, întocmai ca în exemplele menționate mai sus. Adăugăm faptul că nu este singurul exemplu de element săsesc cu un fonetism arhaic și dialectal păstrat în graiurile românești (vezi V. Arvinte, *Imprumuturi I*, în *ALIL*, XXX, 1983—84, p. 17—19).

Din datele existente, rezultă că termenul vechi moldovenesc *janc* 'butaș' (< säs. **zanker*) apare numai în scrierile lui Dosoftei și în textul ms. 45. Atîta timp cît descoperiri viitoare nu vor modifica aceste date, sîntem îndreptățiți să admitem că un cuvînt atît de specializat nu a putut fi folosit în textele menționate decît numai de unul și același autor, care nu poate fi altul decît mitropolitul Dosoftei. În limba acestuia mai există și alte elemente de proveniență ardelenescă indiscutabilă. Dintre cele

invocate de N.A. Ursu, *Din nou...*, p. 40—43, scoatem în evidență unul singur, cu o putere probantă similară cu cea a cuvântului *janc*. Este vorba de formele de plural în *-ăuă* ale unor substantive neutre terminate la singular în *-ău*, de tipul *pirăuă*, în loc de munt. *pirăie* și de mold. *pirăie*. În scrierile lui Dosoftei apare forma *pirăuă*, pe care trebuie să o considerăm la fel de „ardelenescă” pe cât este și *janc*. Într-adevăr, aria de răspindire a terminației de plural *-ăuă* nu depășește linia Carpaților (vezi V. Arvinte, *Terminația de plural -ăuă a unor substantive neutre*, în SCL, X, 1959, nr. 2, p. 213—239; R. Todoran, *Despre pluralul unei clase de substantive neutre românești*, în vol. *Contribuții de dialectologie română*, București, 1984, p. 98—111). Numai Dosoftei, dintre toți scriitorii moldoveni vechi, a putut avea „îndrăzneala” de a folosi în scrierile sale o formă de plural atât de dialectală și deci atât de străină de norma limbii literare din această provincie. O asemenea formă de plural trebuie să fi fost învățată de viitorul cărturar încă din copilărie, pentru a nu i se părea deloc aberantă, pe cât este ea în realitate. De aceea, este exclus faptul ca un cărturar care va fi trăit numai dincoace de munți să fi pus în circulație în scrierile sale o formă atât de caracteristică graiurilor de peste munți cum este forma *pirăuă*. Într-o situație asemănătoare se află și cuvântul *janc* (și verbul *a jencui*). Acesta, spre deosebire de pluralul în *-ăuă*, apare și în textul ms. 45. Peste acest fapt nu se poate trece cu ușurință, atunci când se discută paternitatea traducătorului sau rolul celui (sau celor) care vor fi revizuit acest text al lui Milescu. Credem că este exclus faptul ca acesta din urmă să fi avut în graiul lui românesc un termen atât de specializat, ardelenesc, cum este *janc*. Acest termen a fost introdus în textul ms. 45 de revizorul acestuia, care își dădea seama de proprietatea cuvântului în contextele respective.

1.5.3. *şold* 'coapsă' (<săs. *scholder*, săs.n. *schōdər* 1. 'Hüfte' (=coapsă, la oameni); 2. 'vorderer oder hinterer Ober- samt Unterschenkel' (=but la animale, din față sau din spate); vezi Fr. Krauß, *Trepp. Wb.*, p. 889); vezi atestările sub *slinghe* (IV. 2.3.142).

1.5.4. *ştreang* 'ață groasă de păr împletit cu care se leagă încălțăminte' (<săs.n. *štrank*, *štrvŋk* 'gebände Garn' (=ață de legat), *Strähe Hanfgarn von gewissen Umfang* (=împletitură de cînepă de o anumită mărime); vezi Fr. Krauß, *Trepp. Wb.*, p. 935; V. Arvinte, *Dt. Entlehn.*, p. 83—86), în : „De la *ştreangu* pînă la *legătura încălțăminte*”, în BB, Fac. și în ms. 45 (14, 23). Acest sens nu mai există astăzi în română, căci *ştreang* înseamnă : 1. 'funie', 2. 'funie de spînzurat' 3. 'curea de piele (sau funie groasă de cînepă) de înhămat caii' (DLR, s. v.) Cf. totuși echivalentul gr. *σπάριον* 'Tau Seil, Strick, dar și' Schnur'.

1.6.0. Elemente turcești.

1.6.1. *copuz* 'cobuz, instrument muzical cu coarde' (<tc. *kopuz*), în : „Au arătat (=inventat) *canonul și copuzul*”, în BB, Fac. și în ms. 45 (4, 21); în ms. 4389 : *căpuzele* (4, 21); „Cu *copuzuri*”, în BB, Fac. (31, 27); în ms. 45 : *copuze*; în ms. 4389 : *căpuze*.

1.6.2. *culă* 'inchiisoare, penitenciar' (<tc. *kule* 'Burg, Festung, Turm'), în ms. 4389, scris pe marginea textului, ca sinonim al lui *lărie* 'id.' din text (Fac., 41, 14). În BB : *temniță*; în ms. 45 : *lărie*.

1.6.3. *dulamă* 'haină lungă pînă în pămînt' (<tc. *dolama*), în : „*Dulamă frumoasă*”, în ms. 4389 (37, 3); în BB, Fac. „*Haină pestriță*”; în ms. 45 : „*Haină împistrită*”; „*Dulama cea frumoasă*”, în ms. 4389 (37, 23); în BB : „*Haina cea pestriță*”; în ms. 45 : „*Haina cea împistrită*”; „*Dulamă*”, în ms. 4389 (37, 31; 39, 12, 13, 15, 16, 18); în BB și ms. 45 : *haină, haine*;

„5 *dulămi nu tot de un fel*”, în ms. 4389, Fac. (45, 22); în BB și în ms. 45 : „*Haine în feluri*”; „*Dulamă*”, în ms. 4389, Fac. (49, 11); în BB și în ms. 45 : *îmvălițură*).

1.6.4. *ghierdan* 'lanț de aur la gît, gherdan, colan' (<tc. *gerdan*), în ms. 4389, Fac. : *ghierdanul* (38, 18, 25); în BB și în ms. 45 : *zgardă*, cuvînt probabil înrudit cu *gherdan*); „*Ghierdan de aur*”, în ms. 4389, Fac. (41, 42); în BB : *lanțul de aur*; în ms. 56 : *lanțuh de aur*.

1.6.5. *hadim* 'eunuc' (<tc. *hadım*) apare în BB, Fac. : 37, 36; 39, 1; 40, 2, 7; la fel în ms. 4389, Fac. 37, 36 (aici, alături de *eunuh*); 39, 1; varianta *hadimb* apare în cele 4 ocurențe din ms. 45 și în 3 ocurențe din ms. 4389 (40, 1, 2, 7).

1.6.6. *a mozaviri* 'a calomnia, a defăima, a ponegri, a vorbi de rău' (<*mozavir* 'calomniator' <tc. *mūzavir*; cf. și ngr. *μολύαβιρος*), în : „Se *sfătuiră și-l mozaviriră*”, în ms. 4389, Fac. (49, 22). În ms. 45 : „*Cătră carele [Iosif] sîtăuindu suduia și finea întru el domniî sâgeiăturilor*” (49, 23); acest text, de neînțeles, preluat ca atare în BB, urmează îndeaproape versiunea grecească.

1.7.0. De origine necunoscută.

1.7. *zgău* 'uter, pintece' cunoaște 7 ocurențe în BB, Fac. (vezi *Indicele de cuvinte*) și tot atîtea în ms. 45. În ms. 4389, este întîlnit o singură dată (20, 18), în celelalte cazuri folosindu-se termenul *pintece*. Diferitele explicații propuse pentru etimologia acestui cuvînt sînt nesigure (vezi Al. Cioranescu, *DER*, nr. 7748).

2. CUVINTE CU SENS DIFERIT DE CEL ACTUAL

2.1.0. De cele mai multe ori, deosebirile de înțeles ale cuvintelor care urmează față de semantismul lor actual se datoresc calcurilor lingvistice, care abundă în textul biblic. Din această cauză, vom grupa la început o parte din marea număr de cuvinte și expresii din cartea *Facerea*, din toate cele trei variante vechi românești, al căror înțeles a fost preluat din limba greacă, uneori și din slavonă sau, mai rar, din latină. Fără comparația cu originalul, înțelesul multor cuvinte și propoziții este, adesea, obscur, uneori chiar imposibil de surprins. Absența semantismului abstract al limbii române vechi, pe de o parte, și obligativitatea unei traduceri cit mai fidele a textului sacru, pe de altă parte, explică recurgerea masivă la acest procedeu de îmbogățire a lexicului, în dauna clarității semantice.

2.2.0. Calcuri lingvistice.

2.2.1. *a adaoge* are în textul biblic sensurile : 1. 'a continua să', 'fortfahren zu', preluat în mod servil din verbul grecesc *προστίθεναι* (= *προστίθημι*) 'approcher; attribuer; inspirer; faire servir à un usage', în : „Nu voi mai *adaoge* de acum a *blestema pămîntul*”, în BB, Fac. (8, 21); la fel și în ms. 45); „Nu voi mai *adaoge* a omori tot trupul viu”, în BB, Fac. (8, 21); la fel în ms. 45 și în ms. 4389); „Si nu mai *adaose* a să *întoarece cătră dînsul iarăș*”, în BB, Fac. (8, 12); la fel și în ms. 45 și în ms. 4389); „Si nu mai *adaose* a o *cunoaște pre dînsa*”, în BB, Fac. (38, 26); aceeași construcție și în ms. 45; în BB, 6 ocurențe). 2. 'a avea îndrăzneala să, a îndrăzni să', în : „De nu se va pogori *fratele vostru cel mai tînăr cu voi, să nu mai adaogei a vedea încă fața mea*”, în BB, Fac., (44, 32); la fel și în ms. 45; în gr. ... οὐ προθήσειε ἔτι ἰδεῖν τὸ πρόσωπον μ.ε. 3. 'a se înviora' în : „Si *văzînd carăle cele ce-au trimis Iosif ca să ia pre dînsul, să adăugea duhul lui Iacov, talălui lor*”, în BB, Fac. (45, 27).

2.2.2. *alergătura* *cailor*, în toate cele trei texte (48, 7), calchiază gr. *ἰππόδρομος*.

2.2.3. a alătura 'a tilcui vise', în: „Și ne alătură noasă”, în ms. 45 (41, 12); „Și fu după cum ne-au alăturat, așa s-au împlat”, în ms. 45 (41, 13 [12]), după gr. συγκρίνω, care, pe lingă 'agréger', înseamnă și 'comparer, interpréter'. În BB, Fac.: „Ne-au tilcuii” (41, 12); „Ne-au arătat” (41, 13); în ms. 4 389: „Au dăzlegat” (41, 12).

2.2.4. an (în varianta ai, pl. de la ani), în: „Și dzise faraon: Cifi ai a dzilelor vieșii tale?”, în ms. 45, Fac. (47, 8; la fel în BB, Fac.), cu sensul „Cifi ani ai?”; este o traducere cuvînt cu cuvînt a gr. πόσα ἔτη ἢ ἡμερῶ τῆς ζωῆς σου. În ms. 4 389: „De cifi ani. ești?” (47, 8).

2.2.5. aproapele s.m. 'seamăn', 'Mitmensch' (cuvînt biblic), în „Glasul aproapei”, în BB, Fac. și în ms. 45 (11, 7), este calchiat după gr. τῆν φωνὴν τοῦ πλησίον, în care apare πλησίον = 'aproape'; cf. și οἱ πλησίον 'les parents, les amis, le proche'.

2.2.6. a arăta 'a inventa, a crea', în: “[Iuval] au arătat canonul și copuzu”, în BB, Fac. (4, 21; la fel și în ms. 45), după gr. [Ἰουβάλ] ὁ καταδείκνυμι înseamnă 'faire voire', 'manifester', iar verbul δείκνυμι 'montrer'.

2.2.7. arc 'curcubeu', în: „Arcul meu îl puiu întru nor”, în BB, Fac. (9, 13; în ms. 45: ...nuăr); „Cînd voi noora noor pre pămînt să va ivi arcul în nor”, în BB, Fac. (9, 14; arc 'curcubeu' și în ms. 45 și 4 389; în ultimul caz, a fost scris pe margine, de aceeași mîna, și: curcu <beu>); „Și va fi arcul meu în noor”, în BB, Fac. (9, 16; arc și în ms. 45 și ms. 4 389). Sensul 'curcubeu' al cuvîntului arc nu a fost înregistrat în dicționarele românești, deși cuvîntul cu acest sens există în PO. Sensul este preluat fie din versiunea grecească a Bibliei, fie din cea slavonă. Dar și lat. arcus are în Facerea și sensul 'curcubeu'. În gr., (τὸ) τόξον înseamnă atît 'arc', cît și 'curcubeu'. Primul verset citat mai sus sună în gr.: τὸ τόξον μου τίθημι ἐν τῇ νεφέλῃ (Fac. 9, 13). Sl. dogga înseamnă 'arc' și 'curcubeu'; germ. Regenbogen 'curcubeu' este alcătuit din Regen 'ploaie' și Bogen 'arc'; fr. arc-en-ciel are o compunere clară. În ebraică, quichel înseamnă atît 'arc', cît și 'curcubeu'. Dar schimbarea semantică 'arc' → 'curcubeu' s-a petrecut în multe alte limbi. Pentru cele europene, pot fi văzute acum cele 4 hărți realizate de Mario Alinei pentru corcortul «arc-en-ciel» (hărțile I.6–I.9) și publicate în Atlas linguarum Europae (ALE). Commentaires, Volume I – premier fascicule, Van Gorcum, Assen, 1983, p. 47–80.

2.2.8. arcaș 'vînător', în: „Lăcui în pustie și să făcu arcaș”, în BB, Fac. (21, 20; la fel în ms. 45; în ms. 4 389: vînător cu arcu), calchiază cuvîntul grecesc (ἡ) τοξότης, -ιδος 'qui lance des flèches', 'Bogenschiütze', din contextul ἐγγέγο τοξότης, de la gr. (τὸ) τόξον 'arc'. În versiunea latinească: sagittarius; în cea slavonă: стрѣлаѣцъ (<vb. strēla 'Pfeil'); în versiunea germană: Schütze; în B 1975: vînător. Deci, în unele limbi s-a plecat de la 'arc', în altele de la 'săgeată', pentru a se crea denumirea pentru conceptul «vînător».

2.2.9. ardere în sintagma ardere de tot 'jertfă completă', 'Ganzopfer', în: „Pentru arderea de tot pre jirtăvnic”, în BB, Fac. (8, 20; la fel în ms. 45); „Lēmnele arderii de tot”, în ms. 45 (22, 6; în BB, Fac.: „Lēmnele jirtivei”; la fel în ms. 4 389), calchiază gr. (ἡ) δολοάρπωσις, -εως 'holocaust', din fragmentul εἰς δολοάρπωσιν ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον (cf. și gr. τὸ δόλοκαυστον, -ου 'holocauste').

2.2.10. a asemăna 'a tilcui un vis', în: „Vis am văzut și cine să-l asemene nu iaste”, în BB, Fac. (41, 15; la fel în ms. 45; în ms. 4 389: să-l dăzlege); „Și eu auziiu pentru tine zicînd, auzînd tu visurile a le

asemăna pre dinsele”, în BB, Fac. (41, 14; la fel și în ms. 45; în ms. 4 389: cști dăzlegător de vise); „Vis am văzut și cine-l va asemăna nu iaste pre el”, în ms. 45, Fac. (40, 8; în BB: a-l tilcui; în ms. 4 389: să dăzlege). Ca și în cazul verbului a alătura (vezi mai sus, sub 2.2.3.), avem a face cu un calc după gr. συγκρίνω 'a compara', 'a interpreta': καὶ ὁ συγκρίνων οὐκ ἔστιν αὐτό este tradus cuvînt cu cuvînt în ms. 45 (vezi ultimul citat). Acest calc a fost remarcat și de autorii DA, sub a asemăna.

2.2.11. asemănare 'tilcuirea unui vis', în: „Acesta-i asemănarea lui: cèle 3 jancuri 3 dzile sintu”, în ms. 45 (40, 12; în BB: tilcuirea; în ms. 4 389: dăzlegarea); gr. (ἡ) σύγκρισις.

2.2.12. bătătoriu (de ciocane) 'fierar, cel care prelucrează metale', în: „Și era [Thovel] bătătoriu de ciocane, faur de aramă și de fier”, în BB, Fac. (4, 22; în ms. 45: bătător de ciocan; în ms. 4 389: la fel); avem a face cu un calc după gr. σφυροκόπος, adj. 'qui travaille au marteau' (ἡ σφύρα, -ας 'marteau'). În textul latinesc: malleator.

2.2.13. blind, în expr. blindu voaă 'fiți liniștiți!', în ms. 45, Fac. (43, 23; blind voaă, în BB; în ms. 4 389: „Pace iaste voaă, nu vă têmeș!”). Expresia este calchiată după gr. ἔλεως ὑμῶν, în care primul element înseamnă 'propice, favorabil'; 'gnädig, gütig'; cf. vb. λαόδομη 'gnädig stimmen'; în versiunea latină: „Pax vobiscum”; în cea slavonă: миръ вамъ.

2.2.14. carne 'trup', în: „Și vor fi amîndoi o carne”, în ms. 4 389, Fac. (2, 24; în BB și în ms. 45: „Și vor fi amîndoi un trup”). Este un calc după sl. plът, rus. плоть, care înseamnă atît 'Fleisch' (=carne), cît și 'Leib, menschlicher Körper' (=trup, corp omenesc) (vezi M. Vasmer, REW, II, p. 375). În versiunea grecească: σαρκίς, σαρκός 'chair'.

2.2.15. a cădea, în expr. a-i cădea fașa cuiva 'a se posomori, a se întrista', în: „Și cădzu fașa lui”, în ms. 45, Fac. (4, 5; în BB: „Au căzut cu fașa lui”; în ms. 4 389: posomorit); „Pentru că ci-fi-au cădzut fașa?”, în ms. 45, Fac. (4, 6; în BB: „Pentru ce căzu fașa ta?”; în ms. 4 389: „Pentru ce se-au po<somorit>?”). Expresia românească este calchiată după gr. συνέπεσε τῷ πρόσωπῳ (vb. συμπίπτω 'fallen, herabfallen'; subst. (τὸ) πρόσωπον 'visage'); în versiunea latină: „Concedit vultus eius”; în cea germană: „Senkte finster seinen Blick”. Expresia românească nu-i înregistrată în DA și nici în H. Tiktin, DRG.

2.2.16. a cerca 1. (în expr.) a cerca urmele 'a spiona', în: „Iscoade sinteși; a cerca urmele fării aș venit”, în BB, Fac. (42, 9, 12; la fel în ms. 45; în ms. 4 389: „Aș venit să căutași căile locului”, în 42, 9; „Să cătaș căile dentr-acest pămînt”, în 42, 12). Expresia a cerca urmele clachiază sintagma gr. κατανοῆσαι τὰ ἔχνη (τῆς χάρας ἤκατε), gr. κατανοέω 'considerer, réfléchir' (ἡ) κατανοήσις, -εως 'remarque, connaissance'; (τὸ) ἔχνη, -ου 'tracé, piste'. 2. 'a cere răzbunare', în: „Singele lui să cearcă”, în BB, Fac. (42, 22; la fel în ms. 45; în ms. 4 389: se caută), sens preluat din gr. ζῆμα αὐτου ἐκζητεῖται (vb. ἐκζητέω înseamnă 'chercher', 'demander' ('aufsuchen', 'forschen')).

2.2.17. ceas, în expr. în ceasuri, la ceasuri 'la anul (pe vremea asta)', în: „Mă voiu întoarce la iine în ceasuri și va fi la Sarra fecior”, în BB, Fac. (18, 14; și 18, 10; la fel și în ms. 45; în ms. 4 389: în ceas, 18, 10; la ceas, 18, 14), este un calc după gr. (ἡ) ὥρα, -ας, care, pe lingă 'heure', mai înseamnă și 'année'; 'époque, temps, saison': „ἐπαναστρέψω πρὸς σέ εἰς ὥρας καὶ ἔσται τῇ Σάρρα υἱός”.

2.2.18. coastă, în expr. den coaste 'în flancuri, pe laturi', în: „Ușa sicriului o vei face den coaste”, în BB, Fac. (6, 16; la fel în ms. 45), după gr. ἐκ πλαγίων

'in flancui, pe laturi'; τὰ πλάγια 'die Seiten, Flanken'. În lat.: „*Ostium autem arcae ponas ex latere*”; în germ.: „*Die Tür sollst du mitten in seine Seite setzen*”.

2.2.19. copil 'sclav', 'servitor', în: „*Copil iudov*”, în BB, Fac. (39, 14, 17, 19; la fel în ms. 45; în ms. 4 389: slugă), calchiat după gr. (ὁ, ἡ) παις, -δός, care înseamnă atît 'enfant', cit și 'esclave, valet'.

2.2.20. cuib (și cûiub) 'cameră, despărțitură', în: „*Și cûiuburi vei face în sicriu*” (=și camere, despărțituri vei face în corabie), după gr. νοσσία, care, pe lângă sensul 'Nest' (=cuib), mai înseamnă și 'Lager'; 'Bienenkorb' (=depozit, magazie); 'stup de albine', vezi Hj. Frisk, GEW, II, p. 307, sub νοσσίας. În lat.: *mansicula* 'odăiță'; în germ.: *Kammern*; în B 1975: *despărțituri*.

2.2.21. a cunoaște 'a avea relații sexuale', în: „*Și Adam cunoșcu pre Eva, muierea lui și, zămislind, născu pre Cain*”, în BB, Fac. (4, 1; la fel în ms. 45 și în ms. 4 389, după gr. ἔγνω Ἐδαν (de la vb. γινώσκω 'a cunoaște').

2.2.22. despiciătură 'bucată dintr-un animal adus jertfă', în: „*Și să pogori pasările pre trupurile despiciăturilor*”, în BB, Fac. (15, 1; la fel în ms. 45; în ms. 4 389: „*Deasupra trupurilor celor împărțite*”); „*Pren mijlocul despiciăturilor acestora*”, în BB, Fac. (15, 17; în ms. 45: împărțitori, iar pe margine, de aceeași mină, *despiciături*; în ms. 4 389: *despiciăturile*). Este calchiat textul gr. ἐπὶ τὰ σώματα τὰ διχοτομήματα αὐτῶν (Fac. 15, 11), în care (τὸ) διχοτομήματα, -ατος înseamnă 'moitié'.

2.2.23. destul în expr. a fi destul 'a fi satisfăcut', în: „*Destul sint de toată dereptatea*”, în BB, Fac. (32, 10; la fel în ms. 45), după gr. ἱκανός ελυ=sint satisfăcut (adj. ἱκανός, -ῆ, -όν 'convenable, suffisant').

2.2.24. față, în loc. prep. înaintea fetei 'în fața' 'înaintea', în: „*Care iaste înaintea fetei Eghiptului*”, în ms. 45, Fac. (25, 18; în BB și în ms., 893 4, la fel; în BB, Fac., există 5 ocurențe ale acestei locuțiuni prepoziționale). Este calchiat textul grecesc: ἡ ἐστὶ κατὰ πρόσωπον Αἰγύπτου.

2.2.25. făcător, în sintagma făcător de piine '(marele) pitar', în BB, Fac. (40, 1, 2, 5, 16, 17, 20, 22; în ms. 45: cel mai mare preste pită (piine), pitar, în 40, 17; în ms. 4 389: cluceariul cel mare), calchiază cuvîntul compus gr. (ὁ) σιτοποιός 'boulanger'. Expresia „*Cel mai mare preste făcătorii de piine*” este un calc după gr. (ὁ) ἀρχισιτοποιός, -οῦ 'intendant de la buche du roi'.

2.2.26. ficat, în expr. a (se) întări ficafii 'a se sprîjini', a se rezema, în: „*Și pre adunarea lor să nu se întăriască ficafii miei*”, în ms. 45, Fac. (49, 6; în BB: „*Să nu se razime ficafii mei*”; în ms. 4 389: „*Să nu se razime denlăuntrurile mele*”), urmărește îndeaproape textul grecesc: ἐπεσαι τὰ ἡπτά μου, în care vb. ἐπέδω înseamnă 'appuyer', iar (τὸ) ἡπτα, -ατος, 'foie'.

2.2.27. fund, în sintagma fără fund 'abis', în BB, Fac. (1, 2; 8, 2; la fel în ms. 45 și în ms. 4 389) calchiază gr. ἄβυσσος, vsi. bezdünü (gr. ὁ βυσσός, -οῦ 'fond'.

2.2.28. gard, în expr. a (se) rupe gardul, are sensul 'placentă', popular 'soarte', fiind un calc după gr. (ὁ) φραγμός, care înseamnă atît 'gard', cit și 'placentă' (cf. *diafragmă*), în: „*Se-au rupt pentru tine gard*”, în BB, Fac. (38, 29; la fel în ms. 45 și în ms. 4 389).

2.2.29. ghindă 'stejar', în: „*[Devora]...să îngropă...suptu ghindă; și numi Iacov numele ei Ghinda Jeliu*”, în ms. 45, Fac. [35, 8; în BB și în ms. 4 389: *stejar*; în PO: *lemn de cer (al Plinsului)*] este calchiat după gr. (ἡ) βάλανος, care înseamnă atît 'gland', cit și 'chêne'.

2.2.30. grăsime, în sintagma grăsimea pămîntului 'belșugul pămîntului', în BB, Fac. (27, 28, 39; în ms. 45, la fel; în ms. 4 389: *bunătatea pămîntului*, iar pe margine, de aceeași mină, *vlaga pămîntului*), este un calc după gr. (ἡ) πύοτης, -ητος 'graisse': ἀπὸ τῆς πύοτης

τῆς γῆς. Tot așa, „*Și den grăsimea lor*”, în BB, Fac. (4, 4; la fel în ms. 45) corespunde textului gr. καὶ ἀπὸ τῶν στεάτων αὐτῶν, în care (τὸ) στεάρα, -ατος înseamnă 'graisse'. La fel și în lat.: „*Et de pinguedine terrae*”, în care *pinguedo*, -inis înseamnă 'grăsime, untură'; germ. „*Fettigkeit der Erde*” și *Fell* 'id.'.

2.2.31. hrană, în sintagma hrana raiului 'grădina Edenului', apare numai în ms. 4 389, în: „*Și-i goni Domnul Dumnezeu den hrana raiului să lucrîze pămîntul*” (3, 23; în BB: „*Den grădina desfătăciunii*”; în ms. 45: la fel; în PO: „*Den raiul dulceției*”; în lat.: „*De paradiso voluptatis*”; în germ.: „*Aus dem Garten Eden*”; în gr. ἐκ τοῦ παραδείσου τῆς τροφῆς); „*Și-l scoase pre Adam și-l puse să lăcuiască împotriva hranei raiului*” (3, 24; în BB: „*În preajma grădinii desfătăciunii*”; în ms. 45: la fel; în PO: „*Nainte raiului vieții*”; în lat.: „*Ante paradisum voluptatis*”; în germ.: „*Vor dem Garten Eden*”; în gr.: ἀπέβαντι τοῦ παραδείσου τῆς τροφῆς).

Traducătorul ms. 4 389 n-a recurs la nici una din soluțiile de mai sus, ci a urmat în mod servil modelul slavon, în care apar sintagmele: (3, 23) из рѣа нѣма, respectiv (3, 24) прѣама рѣа нѣма, în care cuvîntul нѣма înseamnă 'Nahrung' (=hrană) (vezi M. Vasmer, REW II, p. 363), traducînd gr. (ἡ) τροφή, -ῆς, care însă avea mai multe sensuri, printre care: „mollesse, bonne chère, délice; plaisir, luxe, orgueil”; 'Weichlichkeit' (=moliciune), 'Uppigkeit' (=abundență, belșug, bogăție), 'Schwelgerei' (=desfătare a simțurilor, plăcere, voluptate) (vezi Hj. Frisk, GEW, I, p. 688). Din sensul abundență, belșug, bogăție, s-a dezvoltat, în slavă, sensul 'hrană', pe care apoi l-a preluat în română traducătorul ms. 4 389.

2.2.32. hrănaci, în sintagma hrănaci cu dobitocul 'care cresc animale', în: „*Oameni hrănaci sintem cu dobitocul*”, în BB, Fac. (46, 34; în ms. 45, la fel; în ms. 4 389: „*Sintem oameni hrănaci de dobitoc*”; aici sensul este puțin schimbat: în loc de 'păstori, oameni care trăiesc din creșterea animalelor', avem aici numai sensul 'oameni crescători de animale'); „*Era oameni ce să hrănescu cu dobitocul*”, în BB, Fac. (46, 32; în ms. 45, la fel; în ms. 4 389: „*Oameni carei [=care] hrănesc dobitoacelor*”; aici sensul este schimbat; vezi observația de mai sus); „*Colibele celor hrănituri de dobitoc*”, în BB, Fac. (4, 20; la fel în ms. 45; în ms. 4 389, la fel). Îmbinarea cuvintelor hrănaci, a hrăni, hrănitur cu cuvîntul dobitoc, din exemplele citate, a rezultat în urma calchierii gr. κτηνοτρόφος, -ος, -ον, folosit în textul biblic în sintagmele ἄνδρες κτηνοτρόφοι (Fac. 46, 33, 34); ἐν σκηναῖς κτηνοτρόφων [(ἡ) σκηνή -ῆς, 'tente'; 'habitation']. Cuvîntul gr. κτηνοτρόφος, este alcătuit din două elemente: verbul κτάομαι 'erwerben, gewinnen, besitzen' (=a agonisi, a cîștiga, a poseda), în a cărui familie mai există cuvinte ca: κτήνα, -νη (neutru pl.) 'Haustier(e), zahmes Vieh' (=animale domestice); κτήσις 'Erwerbung, Besitz' (=cîștigare, posesiune, avere); (ὁ) κτήσορ 'Besitzer' (=posesor) [pentru evoluția semantică: 'a cîștiga avere' → 'avere' → 'vită', cf. IV. 1.4.3, *mar/ă* și IV. 2.3.38., *dobitoc*], pe de o parte, și elementul τρέφος, care provine din verbul τρέφω 'nähren' (=a hrăni, a nutri), 'erziehen' (=a crește) și este folosit la alcătuirea unor cuvinte ca σύντροφος 'zugleich ernährt oder aufgezogen' (=hrănit sau educat împreună); νεότροφος 'frisch genährt, neugeboren' (=hrănit de curînd, nou-născut); (τὸ) τρέφισον 'Nahrung' (=hrănire, nutriție), pe de altă parte (vezi Hj. Frisk, GEW, II, p. 31-32; 925). Din κτάομαι și τροφός s-au format: vb. κτηνοτρέφω 'élever du bétail', subst. (ἡ) κτηνοτροφία, -ας 'éleve du bétail' și adj. κτηνοτρόφος, -ος, -ον 'qui élève du bétail'.

Traducătorul manuscrisului 45, Nicolae Milescu, a urmat în mod servil originalul grecesc, transpunând în românește adjectivul κτηνοτρόφος prin hrănaci cu dobitocul, în loc de referință la păștor, la cel care este crescător de animale, în opoziție cu agricultor. Calcul semantic a fost preluat și în textul BB. Sensul cel care crește, care ține sau care trăiește din creșterea animalelor al cuvintului hrănaci nu este înregistrat în dicționarele românești (vezi și III. 1.1.0.).

2.2.32. a hrăni, vezi hrănaci (IV. 2.2.31).

2.2.33. hrănit, vezi hrănaci (IV. 2.2.31.).

2.2.34. ieftinătate 'abundență, belșug, situație înfloritoare', în BB, Fac. și în ms. 45 cu 6 ocurențe (o singură atestare în ms. 4 389), este un derivat românesc de la ieftin + suf. -ătate, dar sensul este împrumutat din gr. (ῆ) εὐθύνεια -ας 'abondanță, état florissant'. Cuvântul există și în alte texte vechi românești (vezi DA, s.v.; H. Tiktin, DRG, s.v.).

2.2.35. ispitit, adj. 'estimat, evaluat', în: „Argintul vostru bine ispitit [pe margine, de aceeași mină: bine-vrînd] il am“, în ms. 45, Fac. (43, 23; la fel în BB; în ms. 4 389: cu bună-vrere), a preluat acest sens din gr. εὐδοκίμων, adj. din familia verbului εὐδοκίμω, -ῶ 'être estimé'; adj. εὐδοκίμος -ος -ον 'estimé'; bine, din bine ispitit, este traducerea gr. εὖ-

2.2.36. încă, vezi II. 7.12.0.

2.2.37. a se îndura, vezi vas (IV. 2.2.56; IV. 2.3.66.).

2.2.38. întunerece 'zece mii', în: „Fă-te întru mii de întunerece“, în ms. 45, Fac. (24, 60; la fel în ms. 4 389; în BB: „Mii de zeci de mii“), este calchiat după vsl. tîma 'întunerece' și 'zece mii', acesta, la rîndul său probabil calc după tc.-tăt. tuman 'zehntausend' și 'Nebel', sau după toh. tumane, tumän '10 000' (vezi M. Vasmer, REW, III, p. 162).

2.2.39. legat 'inchis, osîndit, întemnițat', în: „Și dăde lui har înaintea celui mai mare preste legași“, în BB, Fac. (39, 21; și 22; la fel în ms. 45; în ms. 4 389: „Înaintea vătafului de pușcărie“); vezi legătură (IV. 2.2.41.).

2.2.40. legător 'întemnițat, osîndit, inchis', în: „Nu era cel mai mare preste legători a legăturii știind pre însul nimic pentru că toate era pre mîna lui Iosif“, în ms. 45, Fac. (39, 23; în BB: „Mai mare peste legături al temniții“; în ms. 4 389: „Iar vătaful cel de pușcărie nu știia nimic, că toată pușcăriia era în mîna lui Iosif“); vezi legătură IV. 2.2.41.).

2.2.41. legătură 1. 'temniță, închisoare, pușcărie', în: „Mai mare preste legători a legăturii“, în ms. 45 Fac. (39, 23); „Și-i dăde cel mai mare preste legători legătura pre mîna lui Iosif și pre toți cei aduși cîși întru legătură“, în ms. 45, Fac. (39, 22; pe margine, de aceeași mină, este adăugat sinonimul temniță). 2. (sens nu prea clar) 'osîndit, întemnițat, inchis', în: „Nu era cel mai mare peste legături al temniții“, în BB, Fac. (39, 23; este posibil să fie o eroare tipografică: legături, în loc de legători, ca în ms. 45).

Cuvîntul legătură 'închisoare' apare și în alte texte vechi, vezi DA, s.v.; H. Tiktin, DRG, s.v.; O. Densușianu, ILR, II, p. 286. După opinia ultimului lingvist, sensul a fost calchiat după vsl. qzilište 'carcer', qza 'vinculum', iar legal 'întemnițat', după vsl. sūvezinī 'vinculus'. Ținînd seama că sursa directă a ms. 45 și, implicit, a textului BB, a fost versiunea grecească a Bibliiei, putem susține că în aceste texte românești punctul de plecare al respectivului calc semantic a fost gr. (τό) δεσμοτήριον, -ου 'prison', cf. și gr. (ό) δεσμοφύλαξ, -ακος 'geolier', care fac parte din familia cuvintelor gr. (ῆ) δέσις, -εως 'action de lier'; 'lien'; (τό) δέσμα, -ατος 'lien'; vb. δεσμεύω 'enchaîner'. Modelul grecesc a fost preluat și în slavonă.

2.2.42. limbă 'popor' este un calc după vsl. językū 'lingua' și 'populus'; este folosit mai ales cînd e vorba de popoare străine, pagine, nu cînd e vorba de evrei. Acest uz este prezent și în cazul cuvîntului grecesc-εθνος, care, alături de sensul 'popor', mai însemna și 'popor străin', iar la plural, τὰ ἔθνη, avea sensul 'păgîinii' (vezi Hj. Frisk, GEW, I, p. 448). Termenul limbă 'popor' are în BB, Fac. peste 40 de ocurențe.

2.2.43. mare, în expr. „Mare iaste mie (de încă trăiește fiiul meu)“, în BB, Fac. (45, 28; la fel în ms. 45; în ms. 4 389; „Mare lucru iaste mie“), redă gr. μέγα μοι ἔστιν...

2.2.44. maș, în expr. a (i) se întoarce cuiva mașele 'a-i arde, a-i plînge cuiva inima (sufletul) pentru cineva (ceva)', în: „Și se turbură Iosif că să întorcea mașele lui pentru frate-său“, în BB, Fac. (43, 30; tot așa și în ms. 45; în ms. 4 389: „Și-i plîngea inima pentru frate-său“). Versiunea din BB și din ms. 45 este fidelă textului grecesc: συνεστρέφετο γάρ τα ἔντερα αὐτοῦ, în care apar vb. συνεστρέφω, viit. -ψω 'tourner, faire tourner' și subst. (τό) ἔντερον, -ου 'intestin'. În lat.: „Quia commota fuerat viscera eius“; în germ.: „Sein Herz entbrannte ihm“; în B 1975: „Inima sa ardea“.

2.2.45. mijloc, în loc. prep. între (întru) mijlocul + gen. 'între', după gr. ἀνά μέσον, vezi II. 8.1.0.

2.2.46. naștere, în expr. nașterea denții 'dreptul de întîi-născut', în ms. 4 389 (25, 31, 32, 33, 34); nașterile denții, în ms. 45 (37, 36; la fel în BB), reprezintă un calc după gr. (τά) πρωτοτόκεια.

2.2.47. a numi, în expr. a numi numele 'a denumi' (același sens în expr. a chema numele), urmează în cea-proape modelul grecesc. Apare în: „Și-i numi numele lui Isaf“, în BB, Fac. (25, 25; la fel în ms. 45; în ms. 4 389: „Și-i puse numele Isaf“), calchiat după gr. ἐπωνόμασε.... τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰσάου; „Și numi numele lui Iacov“, în BB, Fac. (25, 26; în ms. 45, la fel); în acest caz, textul grecesc are verbul καλέω, aor. ἐκάλεσα 'appeler': καὶ ἐκάλεσε τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰακώβ; „Să numi numele lui Edom“, în BB, Fac. (25, 30; la fel în ms. 45), după gr. ἐκλήθη τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἐδώμ (vb. καλέω, aor. pasiv ἐκλήθη).

2.2.48. a (se) preainmulți 'a crește mult', în: „Și să preainmulți apa“, în BB, Fac. (7, 17; la fel în ms. 45), redă gr. ἐπεπληθύνθη τὸ ὕδωρ, în care apare verbul πληθύνω, viit. πλήσω 'être plein', precedat de ἐπί, care „en composition, indique l'idée de tendance, de superposition, d'addition“ (A. Chassang, Dic. gr.-fr., s.v.).

2.2.49. preste are uneori sensul 'împreună' cu', în: „Să nu vie să mă lovască și maica preste feciori-și“, în ms. 45, Fac. (32, 11; în BB: „...și mume preste feciori“), fiind un calc după gr. καὶ μητέρας ἐπὶ τέκνοις, în care ἐπὶ înseamnă atît 'pe', cit și '(împreună) cu'. În lat.: „Matrem cum filliis“; în ms. 4 389: „Mumînile cu copilașii lor“.

2.2.50. a pricepe 'a se uita cu atenție, a observa', în: „Și omul o pricepea pre însă și tăcea“, în ms. 45, Fac. (24, 21; la fel în BB și în ms. 4 389), a avut ca model gr. καταμαθάνειν, care are atît sensul 'a înțelege, a pricepe', cit și pe cel de 'a observa bine, a privi cu atenție'. Verbul a pricepe, cu acest sens, este prezent și în Istoriile lui Herodot (vezi L. Onu, Herodot, p. 5).

2.2.51. a pune, în expr. a pune singur 'a separa', 'a deosebi', în: „Și au pus Avraam 7 mielușe singure“, în ms. 45, Fac. (21, 28, 29; la fel în BB; în ms. 4 389 și: „Puse deosebi“), calchiază gr. καὶ ἔστησεν... μόνας; verbul ἔστημι 'așez, pun' și μόνας 'singur'.

2.2.52. ridicare 'tot ce are viață', 'alles Lebendige', în: „Voiu sînge toată rădicarea care am făcut dupre fața a tot pămîntul“, în BB, Fac. (7, 4; la fel în ms. 45); „Să sîlînce toată rădicarea carea era asupra fîșii a tot pămîntul“, în BB, Fac. (7, 23; la fel în ms. 45; în

ms. 4 389: „Tot ce era rădical“). Pentru acest sens neobișnuit în română, întâlnim în germ.: „alles Lebendige“; în lat.: „Omnem substantiam“; în slavonă: *всѣ живущама* (cf. vb. sl. com. **dvigajo*, *dvigati*; vbg. *dvignō*, *dvignōti* 'bewegen, heben' (= a mișca, a ridica); vnz-*dvignōti* 'aufheben, erheben', vezi E. Berneker, *SEW*, I, p. 240); în grecește: (τὸ) ἀνάστυμα, -ατος 'élévation'. Prin urmare, cuvîntul românesc este un calc după greacă și slavonă.

2.2.52. suflet 'animal', în: „Tot sufletul care au agonisit den Haran“, în BB, Fac. (12, 5; la fel în ms. 45); „Să scoafă pământul suflet viu... cu patru picioare“, în BB, Fac. (1, 24; în ms. 45 și în ms. 4 389, la fel); „Scoață apele tiritoare de suflete vii și zburătoare“, în BB, Fac. (1, 20; la fel în ms. 45). Sensul 'animal' este preluat din gr. (ἡ) ψυχῆ, -ῆς 'respiration, souffle'; 'âme; 'vie'; 'individu'; cf. lat.: „Animas quas fecerant in Haran“; lat. anima: 1. 'aer', 2. 'ființă, creatură'.

2.2.53. șeptelea 'săptămână', în: „Săvîrșaste dară a șeptelea și aceștia“, în ms. 45, Fac. (29, 27; în BB la fel; în ms. 4 389: „Ce umple 7 zile“), calchiază gr. ἑβδομας, care înseamnă atît 'șapte zile', cit și 'săptămână'.

2.2.54. tîrie 'închisoare, pușcărie', în: „L-au pus la tîrie în locul unde legații (=osîndiții) împăratului se în, acolo în tîrie“, în ms. 45, Fac. (39, 20; la fel în BB; în ms. 4 389: în primul caz, pușcărie, în al doilea, tîrie, preluat, acesta din urmă, din traducerea lui „Nicolae, spătariul moldovean“, pe care traducătorul acestui text o avea la îndemînă, cum mărturisește el însuși în prefață). Termenul tîrie este un calc după gr. (τὸ) ὄχυρον, -ατος 'forteresse'; cf. ὄχυρός 'haltbar, fest, sicher'; 'fortifie'; vb. ἐχυρόν 'befestigen'.

2.2.55. a trebui 'a-și face poftele cu o femeie, a poseda o femeie', în: „Dară ca cu o curvă vor trebui cu sora noastră ?“, în BB, Fac. (34, 31; în ms. 45 la fel: tribui). Sensul este preluat din sintagma gr. χρῆσονται τῇ ἀδελφῇ ἡμῶν, alcătuită din vb. χρῆμαι < *χρήμοι, viit. χρῆσομαι 'gebrauchen', dar și 'mit jemandem verkehren'; subst. (ἡ) χρῆσις, -εως 'usage, emploi', dar și 'jouissance, possession'.

2.2.56. vas are la pl., vase, sensul 'obiecte casnice, calabalic, catrafuse', în: „Nu vă îndurați cu ochii vaselor voastre“, în ms. 45, Fac. (45, 20; în BB: vasele; în ms. 4 389: dichisele). Traducătorul a urmat în mod servil originalul grecesc: μὴ φείσηθε τοῖς ὀφθαλμοῖς τῶν σκευῶν ὑμῶν; (το) σκεῦος are, la sg., atît sensul 'Gefäß' (=vas), cit și 'Gerät' (=unealtă), iar la pl., 'Hausgerät, Schiffsgerät, Gepäck' (=obiecte casnice, de corabie, calabalic), iar vb. φείδομαι, viit. φείσομαι are sensurile 'schonen, verschonen' (=a cruța); 'sparen' (=a economisi); 'sich enthalten' (=a se abține); 'épargner; s'abstenir', 'prendre garde' (=a fi atent la, a lua seama). Aceste sensuri au fost redat diferit în cele trei texte. În ms. 45, prin a se îndura, în BB, prin a pregeța, în ms. 4 389, prin a cruța: „Nu pregețați cu ochii de vasele voastre“; „Nu vă cruțați dichisele cu ochii voștri“. În B 1975: „Să nu vă pară rău după locurile voastre“.

2.2.57. vrajă, vezi a vrăji (vezi IV. 2.2.50).

2.2.58. a vrăji 'a ghici', a prezice', în: „Și el vrăjind cu vraje întru el“, în BB, Fac. (44, 5; în ms. 45: „El vrăjaște cu vraje, iar pe margine, de aceeași mină: „Întru a lui vraje vrăjaște“; în ms. 4 389: „Cu vraje vrăjaște“; în lat.: „In quo augurari solet“; în germ.: „Aus dem [Becher] er wahrsagt“); „Nu știți că cu vrajă să vrăjaște omul în ce fel stît eu ?“, în BB, Fac. (44, 15; în ms. 45 la fel; în ms. 4 389: „Nu știți că nu iaste alt om în vrăj ca mine ?“; lat.: „Quod non sit similis mei in augurandi scientia ?“. Sensul a fost preluat din gr. ὀλωρίζομαι 'tirer des augures, du vol des oiseaux',

folosit în sintagma: ὀλωρισμῶ ὀλωρίζομαι ἐν αὐτῶ (44, 5). Sensul 'oracol' al cuvîntului *vraja* și sensul 'a (se) predestina (despre oracol)' al verbului *a vrăji* sînt frecvent folosite în textul *Herodot*-ului de la Coșula (vezi L. Onu, *Herodot*, Glosar, s.v.). În acest din urmă text, apar și: *vrăjitor* 'prezicător' și *vrăjitoare* 'prezicătoare'.

2.2.59. vrednic, în expr. a fi vrédnic 'a valora', în: „Și-m dea mie peștira cea indoită... pre argint ce va fi vrédnică“, în BB, Fac. (23, 9; la fel în ms. 45; în ms. 4 389: „Pre argint [pe margine, de aceeași mină: pre bani] ce-i va fi preful“), este un calc după gr. ἀβυρτίου τοῦ ἀξίου δότω μοι; cf. gr. (ἡ) ἀξία, -ας 'valeur, mérite, consideration, dignité; estimation'.

2.3.0. Cuvinte cu sens diferit de cel actual

2.3.1. acoperemînt 'prepuț', în: „Le tăiă marginile acoperămîntului trupului“ în BB, Fac. (17, 23, 24, 25; la fel în ms. 45). Întreaga sintagmă are ca echivalent în textul grecesc cuvîntul (ἡ) ἀκροβυστία, -ας 'incircuncision'.

2.3.2. acoperire 'prepuț', în: „Veți obrăzui trupul acoperirii marginii voastre“, în BB, Fac. (17, 11; la fel în ms. 45).

2.3.3. a adăpa 1. 'a uda (despre un rîu)', în: „Și riu iêse den Eden ca să adape grădina“, în BB, Fac. (2, 10; la fel în ms. 45 și în ms. 4 389). 2. 'a da cuiva de băut', în: „Adapă-mă pușinea apă den ciutura ta“, în BB, Fac. (24, 17, 43, 45; la fel în ms. 45; în ms. 4 389: Dă-m să beau !“). Expr. a adăpa vin înseamnă 'a-i da cuiva vin să bea, a-l îmbăta', în: „Să adăpăm pre tatăl nostru vin“, în ms. 45, Fac. (19, 32; în BB: cu vin). Traducătorul ms. 45 a urmat în mod servil modelul grecesc: ποτίσωμεν [ποτίζω 'donner à boire'] τὸν πατέρα ἡμῶν οἶνον.

2.3.4. adăpost 'port, radă', în: „Lingă adăpostul vaselor“, în BB, Fac. (49, 13; la fel în ms. 45; în ms. 4 389: „La pristanștea corăbiilor“).

2.3.5. adunare 'stat, adunare', în: „Te voi face întru adunare de limbi“, în BB, Fac. (45, 4; la fel în ms. 45; în ms. 4 389: adunare limbilor). Modelul este gr. εἰς συναγωγῆν ἐθῶν.

2.3.6. a afla 'a găsi'. În BB, Fac. nu se folosește sinonimul a găsi 'a afla'. Astăzi, a afla 'a găsi' este atestat în Crișana, Banat, precum și la istoromâni și la aromâni (vezi ALR SN, h. 1 334, ... dar nu l-am găsit).

2.3.7. a se afuma 'a fumea, a scoate fum', în: „Iată cuptoriu afumîndu-se“, în BB, Fac. (15, 17; la fel și în ms. 45 și în ms. 4 389).

2.3.8. apărat 'oprit, interzis', în: „Nimic nu iaste apărat de mîinile melle fără numai tu“, în ms. 4 389, Fac. (39, 9; în ms. 45: „Nice iaste alia nimic rădical de la mine“; în BB: „Nice s-au rădical de la mine nemică“; în aceste din urmă două texte, avem a face cu un calc după gr. ὑπεξήρηται ἀπ' ἐμοῦ, în care primul element este un compus de la vb. αἶρω 'ridic'.

2.3.9. a apleca 'a alăpta (un copil)', în: „Apleacă pruncul Sarra“, în BB, Fac. (21, 7; la fel în ms. 45; în ms. 4 389: „Sarra apleacă cocon“); sensul provine din terminologia păstorească.

2.3.10. a (se) asculta 'a fi docil, a se supune cuiva', în: „Grăia lui Iosif zi dentru zi și nu să asculta ei să se culce cu ea“, în BB, Fac. (39, 10; la fel în ms. 45). Sensul pare a fi preluat din grecește: οὐχ ὑπήκουεν αὐτῇ; cf. adj. ὑπήκοος, -ος, -οῦ 'soumis, docile'.

2.3.11. a avea, în expr. a avea pe sine 'a avea menștruație', în: „Părăsiră la Sarra a se face cèle ce au pre sine fêmeile“, în BB, Fac. (18, 11; la fel în ms. 45;

în ms. 4 389 : „Trecuse de a mai fi Sarrei neputința firei muieresti”) (Vezi ALR II/I, Supl., h. 1).

2.3.12. biruință 'stăpînire, posesiune', în : „[Iosif] le dăde biruință în Țara Eghipeului”, în ms. 4 389, Fac. (47, 11; în BB : finere; în ms. 45 : jârîne; în lat. *possessionem*) (vezi Lajos Tamás, EWUR, p. 120).

2.3.13. a bintui 'a avea supărări, necazuri', în „Bintuiește”, în ms. 45, Fac. (48, 1, scris pe margine, de aceeași mînă, ca sinonim pentru *dodeiește*, din text).

2.3.14. brobode(l)nice 'Oberkleid, Mantel einer Frau', 'vâl, un fel de haină scumpă', în : „Iară ea lutîndu-ș brobodêlnecul se îmbrăcă”, în BB, Fac. (24, 65; în ms. 45 : brobodênicul; în ms. 4 389 : haine de îmbrăoditură). Cuvîntul mai apare în scrierile lui Dosoftei și la Cantemir. Pare a fi o creație a lui Dosoftei. În gr. : τὸ θέ-
πτερον, -ou 'habit d'été, 'Sommengewand'; în lat. : *pallium*; în germ. *Schleier*.

2.3.15. buhai 'taur', în ms. 45, Fac. (32, 15; 49, 6; în BB și în ms. 4 389 : taur). Regionalism moldovenesc, eliminat în cartea *Facerea* de diortositorii BB.

2.3.16. carătă 'căruță elegantă, închisă' (<it. *carreta*, în : „Șazu în a două carătă”, în ms. 4 389, Fac. (41, 43; în BB și în ms. 45 : car).

2.3.17. casnic adj. 'de-al casei, căsean', în : „Nu era nimeni den cei casnici în casă”, în ms. 4 389, Fac. (39, 11, 14; în BB și în ms. 45 : cei din casă).

2.3.18. a (se) căuta 'a cere răzbunare', în : „Sîngele lui [Iosif] se caută”, în ms. 4 389, Fac. (42, 22; în ms. 45 și în BB : să cearcă). Acest sens nu-i înregistrat în DA și la H. Tikin, DRG, s.v.; pare a fi un calc lingvistic (vezi a cerca, 2. în IV. 2.2.16.).

2.3.19. cerhice 'grumaz, ceafă', apare numai în ms. 4 389, Fac. (27, 40; 33, 4; 41, 42; 45, 14); în BB și ms. 45 : grumaz și git.

2.3.20. cetățean 'locuitor al unei cetăți antice, orășean' este atestat de 3 ori în ms. 4 389, Fac. (23, 11; 24, 13, 43) și o dată în BB și în ms. 45 (23, 11).

2.3.21. cîtitură 'lectură', în : „Mai virtos să așîță spre cîtitură”, în ms. 45 (Cuv., p. 1, col. 1).

2.3.22. a (se) cîștiga 1. 'a se îngriji de ceva', a avea grijă de', în : „Lăcuții și vă cîștigați pre însul [pămîntul] și agonisiți întru el”, în ms. 45, Fac. (34, 10; în BB și în ms. 4 389 : vă hrăniți). 2. 'a cumpăra, a achiziționa', în : „Și-l cîștigă pre dînsul Pentefri”, în BB, Fac. (39, 1; în ms. 45 : și-l avu; sensul 'a cumpăra se întîlnește și în ms. 4 389, Fac. 36, 43); „Cîștigîndu-l”, în BB (Pred. II, p. 2, r. 7 de sus).

2.3.23. a se clăti 'a se țîri', în : „Tot țîrîtorul ce să clătêște pre pămînt”, în ms. 45, Fac. și în ms. 4 389 (8, 17; în BB : țîraște). Sensul 'a se țîri' este derivat de la cel de 'a se mișca', acesta din urmă fiind propriu radicalului vechi slav *klătiti* (vezi DA, s.v.).

2.3.24. cocon 'copil pînă la 4 ani, prunc', în : “[Sarra] aplecă cocon”, în ms. 4 389, Fac. (21, 7, 8; în BB și în ms. 45 : prunc și copil).

2.3.25. a se conteni 'a înceta de a mai face un lucru', a se opri', în : „Spăllîndu-se pe obraz, ieșînd afară să conteni și zise”, în BB, Fac. (43, 31; la fel în ms. 4 389 : „Se conteni de plîns”; în ms. 45 : să încetă). Din lat. *contineo*; -ere, trecut la conjugarea a IV-a, cu o neaccentuat păstrat, ca în *coprinde, român* etc.

2.3.26. coșar 'adăpost pentru vite', în ms. 4 389, Fac. (33, 17; în BB și în ms. 45 : colibă).

2.3.27. coșciug 'siciu, raclă', în ms. 4 389, Fac. (50, 26, cuvînt adăugat pe margine, de aceeași mînă, pentru sinonimul *siciu*, din text; în BB : *mormînt*; în ms. 45 : *gropniță*; ultimele denumiri arată că traducătorii aveau în vedere realități diferite). În privința etimonului, rom. *coșciug* provine din vsl. *kovlêgъ*, care traduce gr. *κιβωτός*, lat. *arca*, și a avut în slavonă sensul 'Behältnis, Kasten, Grab' (=recipient, ladă, mor-

mînt). În rusa veche, ca în vechea slavă, exista și sensul 'arcă', 'Corabia lui Noe'. Etimonul cuvîntului slav este gr. biz. *καβκος, καυκλον*, ngr. *καυκι* 'Holzgefäß' (=vas de lemn)+suf. sl. -cgû (vezi E. Berneker, SEW, I, p. 594-595). (Cf. rom. *căuc*<lat. *caucus*).

2.3.28. a crede. Forma *crez* este folosită de cîteva ori în ms. 4 389 la începutul propozițiilor interogative, cu valoare de adverb interogativ: 'au?', 'pentru ce?', 'oare nu?', fiind extras din construcții ca : „Crezi că nu...?”, în : „Că ce-ai făcut așa? Crez eu pentru Rahil am slujit fie?”, în ms. 4 389, Fac. (29, 25; în ms. 45 : „Au nu pentru Rahil am slujit fie?”; în lat. : „Nonne pro Rachel servivi tibi?”); „Ce-aș venit la mine? Crez voi m-aș urî și m-aș gonit de la voi?”, în ms. 4 389, Fac. (26, 27; în ms. 45 : „Pentru că ci ași venit cătră mine și voi m-ași urî și m-ași scos de la voi?”; în lat. „Quid venistis ad me hominem quem odistis et expulstis a vobis?”; „Crez de mi-ai fi spus eu te-aș fi lăsat cu bucurie, cu tobe și cu căpuze”, în ms. 4 389, Fac. (31, 27; în ms. 45 : „Și de mi-ai fi spus, te-aș fi trimis cu bucurie și cu cîntăreși, timpene și copuze”; la fel în BB; în lat. : „Cur ignorante me fugere voluisti, nec indicare mihi: ut prosequer te cum gaudio et canticis et tympanis et citharis?”

2.3.29. erunt 'însingerat, mînjit de singe' (<lat. *cruentus* 'id.'). în : „Și trimiseră dulama cruntă”, în ms. 4 389, Fac. (37, 32; în BB : „Haina cea pestriță”; în ms. 45 : „Haina cea împistrită”).

2.3.30. a (se) crunța 'a duce dorul', 'a dori ceva foarte mult', 'a regreta', 'a-i părea rău de ceva', în : „Nu vă cruțați dichisele cu ochii voștri”, în ms. 4 389, Fac. (45, 20; vezi IV. 2.2.56).

2.3.31. eulă (vezi IV. 1.6.2).

2.3.32. cuviitor, adj. (<a se cuveni), în : „Cuviitor lucru în înfrămșețat grai iaste cel deplin de laudă răspunsu al oamenilor vechi”, în ms. 45 (Pref. M., p. 1).

2.3.33. denlăuntruri 'organele interne, măruntaie, ficat', în : „Să nu se razime denlăuntrurile mèle”, în ms. 4 389, Fac. (49, 6; în ms. 45 și în BB : ficiații; vezi IV. 2.2.26). În B 1975 : „În adunarea lor să nu fie părtașă slava mea”; în lat. : „Et in coetu illorum non fit gloria mea”.

2.3.34. desfătăciune, vezi III. 1.3.0.; IV. 2.2.31.

2.3.35. a deșșela 'a lua șaua (povara) de pe un animal', în : „Deșșelă cămilele”, în ms. 45, Fac. (24, 32; în BB : descărcă; în ms. 4 389 : deșșălă).

2.3.36. dezlegare 'tilcuirea unui vis', în : „Dăzlegarea visului tău așa iaste”, în ms. 4 389, Fac. (40, 12; în BB : tilcuirea; în ms. 45 : asemănarea). Vezi a asemăna, IV. 2.2.10.; asemănare, IV. 2.2.11.; a izbîndi, IV. 2.3.50.

2.3.37. dichise (pl.) 'unelte, obiecte de casă, calabalic', în : „Nu vă cruțați dichisele cu ochii voștri” ('nu vă pară rău după lucrurile voastre'), în ms. 4 389, Fac. (45, 20; în BB și în ms. 45 : vasele), vezi IV. 2.2.56.; IV. 2.3.30.

2.3.38. dobitoce 1. 'turmă', în : „Dobitoc de oi și dobitoce de boi”, în ms. 4 389, Fac. (26, 14 și în multe alte locuri; la fel și în BB și în ms. 45). 2. 'avere', în : „Și să făcură lui dobitoce mult : și boi, slugi, slujnice, cămile și măgari”, în BB, Fac. (30, 43; la fel în ms. 45 și în ms. 4 389). Etimonul este vsl. *do-byti* 'a dobîndi', apoi *do-bytûkû* 'avere'; 'avere în animale', 'turmă'; 'animal'. Ultimul sens este atestat de multe ori în cele trei texte; vezi *hrănaci*, IV. 2.2.32; *marfă*, IV. 1.4.3.

2.3.39. doică, în : „Debora, doica Revecăi”, în BB, Fac. (35, 8; la fel și în ms. 4 389; în ms. 45 : mamcă).

2.3.40. a dovedi 'a tămăci, a tilcuoi un vis', în : „Nu era cine să dovedească visul lui farao”, în BB, Fac. (41, 8; la fel și în ms. 45; în ms. 4 389 : să dăzlege).

- 2.3.41. dumnezei (pl.) 'zei, idoli, bozi', în : „*Dară dumnezeii miei că ce i-ai furat ?*”, în ms. 4 389, Fac. (31, 30 ; la fel în 31, 32, 35 ; 35, 2, 4 ; în ultimul verset : *dumnezeii cei streini* ; în BB și în ms. 45 : *bozi*).
- 2.3.42. *facere* 'generație, spiță a neamului' (<a face 'a naște'), în : „*Aceasta iaste facerea lui Izmail, feciorul lui Avraam*”, în ms. 4 389, Fac. (25, 12 ; în BB și în ms. 45 : *nașterile* ; în lat. *generationes* ; în gr. αἱ γενεαί), vezi *naștere*, IV, 2.3.102.
- 2.3.43. *fapt* 'lucru', în : „*Ce iaste fapitul vostru ? (=cu ce vă îndeletniciți ?)*”, în ms. 45, Fac. (46, 33 [34] ; în BB și în ms. 4 389 : *lucrul*) ; „*Faptu de pitar*” produse de brutărie, în ms. 45, Fac. (40, 17 ; în BB : „*Lucru de făcătoriu de pîine*” ; în ms. 4 389 : „*De toate făliurile de fripturi*”).
- 2.3.44. *fașă* 'pagină', în ms. 45 (Catastih, p. 2).
- 2.3.45. a se *gîndi* 'a visa, a avea vise', în ms. 45, Fac. (41, 1, 17 ; 40, 16, pe margine, de aceeași mîna : „*Mă gîndiiam*”, pentru „*Mi să părea*”, din text).
- 2.3.46. *glas*, vezi *gură*, IV, 2.3.47.
- 2.3.47. *gură*, 'limbă', 'Sprache', în : „*Era tot pămîntul o gură și un glas la toți*”, în ms. 4 389, Fac. (11, 1 ; în BB și în ms. 45 : *rost(u)* ; în slavonă : оуцра и гласъ ; în gr. χεῖλος (=buză) καὶ φωνή ; în lat. : *labium et sermonum* ; în germ. *Zunge und Sprache* ; în PO : o limbă și o băseadă) ; „*Au amestecat...gura a tuturor limbilor*”, în ms. 4 389, Fac. (11, 9 ; în BB și în ms. 45 : *rosturile*).
- 2.3.47 bis. *hărăpese*, în „*Tara hărăpească*”, 'Etiopia' în ms. 4389, Fac. (2, 13).
- 2.3.48. *hotar* 'înjut, regiune, teritoriu', în ms. 4 389, Fac. (18, 26 ; 19, 17, 25, 28, 29). În ms. 45, apar cuvintele sau expresiile : *loc* (18, 26) ; *prenpregiurul* (19, 17, 25) ; *prenpregiurul locului* (19, 28) ; *prenpregiur* (19, 29), iar în BB : *loc* (18, 26) ; *împrejurul locului* (19, 17) ; *tot împrejurul* (19, 25) ; *de împrejurul locului* (19, 28) ; *de pe împrejur* (19, 29).
- 2.3.49. a *hrăpi* 'a răpi', în : „*Jigania au hrăpit pre Iosif*”, în BB, Fac. (37, 33 ; în ms. 45 și în ms. 4 389 : *au apucat*, cu *h-* probabil preluat din vsl. *grabiti*, sîrb de est *hrabac*, ucr. *hrabyty*, sau apărut din motive expresive (vezi H. Tiktin, DRG, s.v.).
- 2.3.50. a *izbîndi* 1. 'a țilcui visele' (sens absent în DA și în H. Tiktin, DRG, s.v.), în : „*Izbindește Iosif visele boiarilor lui faraon*”, în ms. 4 389, Fac. (46, 12 ; cuvintele acestea sînt scrise pe margine, de aceeași mîna, ca explicație pentru termenul *dăzlegarea*, din text ; sinonime ; a *asemăna*, a *țilcui*, a *dezlega*). 2. refl. a se *izbîndi* 'a se răzbuna', în : „*Pentru că dentru Cain de șapte ori s-au izbîndit*”, în BB, Fac. (4, 24 ; la fel în ms. 45).
- 2.3.51. *izbîndire* 'răzbunare', în : „*Șapte izbîndiri va dezlega*”, în BB, Fac. (4, 15 ; tot așa în ms. 45).
- 2.3.52. a *îmbla* 'a se împreuna cu o femeie', în : „*Nu asculta ei să s<ă> culce cu ea, să îmble cu însă*”, în ms. 45, Fac. (39, 10 ; în BB : „*Să se împreune cu dînsa*”).
- 2.3.53. *îmbroboditură*, în : „*Haine de îmbroboditură*”, în ms. 4 389, Fac. (24, 65), vezi *brobodê(l)nec*, IV, 2.3.14.
- 2.3.54. *împelișare* 'întrupare, încarnare', în : „*Împelișarea Domnului Hristos*”, în ms. 45 (Cuv., p. 1, col. 2).
- 2.3.55. a (se) *împirona* 'a fi țintuit la o lucrare, a fi obligat să stăruie mult asupra unui lucru', în : „*Îndelungată vreme m-am împironat*”, în ms. 4 389 (Cî, p. 2).
- 2.3.56. *împrejurători*, vezi *împrejurare*, IV, 2.3.57.
- 2.3.57. *împrejurare* 'acoperemînt din frunze în jurul trupului', în : „*Și-ș făcură împrejurări*”, în ms. 4 389, Fac. (3, 7 ; în BB : *încingeri* ; în ms. 45 : *împrejurători*).
- 2.3.58. a se *împreuna* 'a avea relații sexuale', în : „*Să se împreune cu dînsa*”, în BB, Fac. (39, 10 ; vezi IV, 2.3.52).
- 2.3.59. *împreunată* 'măritată', în : „*Ea este împreunată cu bărbai*”, în BB, Fac. (20, 3 ; în ms. 45 : la fel ; în ms. 4 389 : „*Iaste muiere cu bărbai*”).
- 2.3.60. *împrejur*, vezi *hotar*, IV, 2.3.48.
- 2.3.61. *începătură* 'braț de rîu', în : „*De acolo să împarte în patru începături*”, în BB, Fac. (2, 10 ; la fel în m. 45 și în ms. 4 389). Modelul pare a fi slavonesc : разлучитца въ четърих начала ; ultimul cuvînt face parte din familia verbului vsl. *na-čelo*, *na-čeli* 'anfangen' (=a începe) ; subst. *na-čelo* 'Anfang'. La rîndul său, textul slavonesc a avut ca model pe cel grecesc : εἰς τέτταρα ἀρχάς, în care ultimul cuvînt, ἀρχή, înseamnă 'început' și, probabil' și 'braț de rîu'.
- 2.3.62. *încinceală* 'a cincea parte' (<vb. a încinci <cinci>), în : „*Tot Eghiptul să dea încinceala lui faraon*”, în ms. 4 389, Fac. (47, 26 ; în BB și în ms. 45 : a *cincea*).
- 2.3.63. *încingere* 'acoperemînt de la briu în jos', în : „*Și-ș făcură lor încingeri împrejur*”, în BB, Fac. (3, 7 ; vezi *împrejurare*, IV, 2.3.57).
- 2.3.64. a *îndoi* 'a face să se întîmple ceva de două ori', în : „*Pentru că ce au îndoit visul lui faraon de doao ori*”, în BB, Fac. (41, 32 ; la fel în ms. 45. Este un calc semantic după textul grecesc : δευτερώσαι [a îndoii] τὸ ἐνὸπιον [=vis] φεραὸν δὲς [=de două ori]).
- 2.3.65. *îndoit* 'dublu', în : „*Peștera cea îndoită*”, în BB, Fac. (23, 9 și încă în alte 5 locuri ; la fel în ms. 45 și în ms. 4 389). Modelul a fost sintagma gr. ἐν τῷ διπλῷ σπηλαίῳ 'în peștera dublă' (Fac. 23, 17) ; cf. lat. : „*In quo erat spelunca duplex*”.
- 2.3.66. a se *îndura* 'a fi dur, nemilos, crud, insensibil', în : „*Pentru care lucru ai făcut cuvîntul acesta și te-ai îndurat de fiul tău cel iubit*”, în BB, Fac. (22, 16 ; în ms. 45 : „*Și nu te-ai îndurat de fiul tău cel iubit*” ; în ms. 4 389 : „*Și n-ai cruțat pre fiul tău*”). Numai în BB apare sensul special 'ich habe kein Mitleid, kein Erbarmen mit ihm, erbarme mich seiner nicht', care s-a dezvoltat din lat. *înduro*, -ăre 'a face să fie solid, a întări'. Sensul opus, actual, 'a avea milă de cineva', apare în ms. 45, versetul citat ; de aceea, negația nu conferă construcției de aici același înțeles : 'a fi dur, nemilos'.
- 2.3.67. a *înota* 'a naviga, a pluti', în : „*O corabie carea... înoată toate adîncurile mării cele lucii*”, în ms. 4 389 (Cî, p. 1).
- 2.3.68. a *însămăra* 'a pune samarul pe un animal', în : „*Îș însămăra măgariul său*”, în BB, Fac. (22, 3 ; în ms. 45 : *îș înșelă* ; în ms. 4 389 : *îș înșălă*).
- 2.3.69. a (se) *întări* 'a (se) sprijini, a (se) rezema', în : „*Domnul era întărit pre ea [pe scară]*”, în BB, Fac. (28, 13 ; la fel în ms. 45 ; în ms. 4 389 : „*Domnul se întăria pre dînsa [pe scară]*”.
- 2.3.70. *întărit* 'sprijinit, rezemat, proptit', în : „*Iată scară întărită în pămînt*”, în BB, Fac. (28, 12 ; la fel în ms. 45 și în ms. 4 389).
- 2.3.71. a *întina* 'a mînji, a păta, a murdări' (<*tină*>), în : „*Întinară haina cu singele*”, în ms. 45, Fac. (37, 31 ; *întinară* este scris pe margine, de aceeași mîna, pentru sinonimul *imară* (<*im*>), din text ; în BB : *unseră* ; în ms. 4 389 : *mînjiră* ; în PO : *tăvăliră*).
- 2.3.72. a *întoarea* 'a traduce, a tălmăci', în : „*Învăfind limba și cartea ovreiască, întoarse Scriptura Vêche elinêște*”, în ms. 45 (Cuv., p. 2, col. 1).
- 2.3.73. *întristăciune* 'suferință, chin, necaz', în : „*Ziua întristăciunii mêle*”, în ms. 4 389, Fac. (35, 3 ; în BB și în ms. 45 : *primejdie*).
- 2.3.74. *întunicios* 'întunecat' (<vb. a întuneci, vezi DA), în : „*Frică întunicioasă mare căzu pre dînsul*”,

în BB, Fac. (15, 12; în ms. 45 și în ms. 4 389: *întune-coasă*).

2.3.75. a înturna 'a traduce, a tălmăci', în: „Scriptura cu *rea-credință* au înturnat-o”, în ms. 45 (Cuv. p. 2, col. 1).

2.3.76. a înșărea 'a înceta o acțiune, a se opri', în: „*Liă deaca văzu că înșărea de a mai naște*”, în ms. 4 389, Fac. (30, 9; în BB: „*Au stătut de a mai naște*”; la fel și în ms. 45).

2.3.77. a se învîrteji 'a se întoarce, a reveni', în: „*Te vei învîrteji în pămînt dentru carele te-ai luat*”, în BB, Fac. (3, 19; la fel în ms. 45). Pentru semantism, se poate presupune și o influență din partea textului grecesc, care conține verbul στρέφω, viit. στρέψω 'tourner, fair (re)tourner', precum și a textului slavon, care are verbul vsl. *vrūtěli* 'drehen'; cf. lat.: „*Revetatis in terram*”.

2.3.78. județ 'judecată', în *a giudeca giudeț*, în ms. 45, Fac. (19, 9), care este o calchiere a expresiei grecești κρίσιον κρίτων; „*La Izvorul Giudețului*”, în ms. 45, Fac. (14, 7; în BB: „*La Izvorul Judecății*”; în gr.: ἐπὶ τὴν πηγὴν τῆς Κρίσεως).

2.3.79. jungher 'animal de sacrificat, de adus ca jertfă' (<*a junghia*), în „*Junghe jungheri*”, în BB, Fac. (43, 16; în ms. 45: *junghe jungheturi*; în ms. 4 389: *junghe o vită*). Acest sens nu este înregistrat în dicționare.

2.3.80. junghetură 'animal de sacrificat' (<*a junghia* + *ătură*), în: „*Și junghe jungheturi*”, în ms. 45, Fac. (43, 16). Cuvîntul cu acest sens este atestat o singură dată în *Pravila* lui Matei Basarab (1640, Govaora); vezi CADE și DA s.v.

2.3.81. jupin 'domn, stăpin', în: „*Iar ea zise: «Bea, jupine?»*”, în ms. 4 389, Fac. (24, 18; în BB și în ms. 45 „*Bea, doamne!*”); „*Rugămu-te, jupine!*”, în ms. 4 389, Fac. (43, 20; în BB și în ms. 45: „*Rugămu-ne, doamne!*”).

2.3.82. a lăcui 'a așeza într-un loc, a coloniza', în: „*Și lăcui Iosif pre tată-său și pre frații lui!*”, în BB, Fac. (47, 11; la fel în ms. 45 și în ms. 4 389; în ultimul text, este notat pe margine, de aceeași mînă, sinonimul *așășă*, cu -șă, eronat, în loc de -ză).

2.3.83. lătinesc, -ească 'latinesc', în ms. 4 389 (C1); varianta *lelinească*, în ms. 45 (Cuv., p. 1, col. 1).

2.3.84. lemn 1. 'pom roditor', 'arbore' și 2. 'substanță lemnoasă'; sensuri atestate de multe ori în cele trei texte studiate (vezi *Indicele de cuvinte*, s.v.). Sintagma *lemn roditoriu* 'pom' apare în ms. 4 389, Fac. (1, 11, 12; în BB: 1, 12; la fel și în ms. 45). Cele două sensuri ale cuvîntului *lemn* au putut fi împrumutate și din sl. *дрѣво* sau din gr. *ξύλον*, care, ambele, înseamnă atât 'arbore, copac, pom', cît și 'substanță lemnoasă'. În graiurile românești, *lemn*, cu sensul 'copac', este atestat în peste 20 de puncte anchetate din rețeaua E. Petrovici, puncte situate în Banat, Crișana, Transilvania și Maramureș (vezi ALR SN, V, h. 1 349, 1 351). În aceste provincii, sensul a putut să apară și sub influența limbilor maghiară și germană (săsească).

2.3.85. a se lepăda 'a se răscula' (sens nesigur), în: „*S-au lepădat!*”, în ms. 45, Fac. (14, 4; completare marginală, scrisă de altă mînă, pentru *s-au rocoșit*, din text).

2.3.86. a lucra 'a împărți, a distribui', în: „*Și lucra Iosif griu tătine-său și frașilor lui...pre capele, pre număr!*”, în ms. 4 389, Fac. (47, 12; în BB și în ms. 45: (le) *măsură griu*, după gr. *ἐπιτομέτρει*).

2.3.87. maică, vezi II. 1.1.7.

2.3.88. mameă 'doică' (<polon., rus. *mamka*; mold. actual *mancă*), în: „*Și muri Devorra, mamca Revecăi!*”, în ms. 45, Fac. (35, 8; în BB și în ms. 4 389: *doica*).

2.3.89. mare 'vest' în: „*Cătră mare!*”, în BB, Fac. (13, 14; la fel în ms. 45); „*Despre mare!*”, în BB, Fac.

(12, 8; la fel și în ms. 45); „*Spre mare!*”, în BB, Fac. și în ms. 45 (28, 14); „*Pină la mare!*”, în ms. 4 389, Fac. (23, 14). Sensul 'apus, vest' este preluat din grecește: *κατ'ἀλασσαν*, acesta, la rîndul său calc după modelul ebraic. Demn de remarcat este faptul că în PO se folosește cuvîntul actual *apus*: *cătră apus* (12, 8); *la apus* (13, 15; 28, 14).

2.3.90. măduă 'ce este mai bun' (sens figurat), în: „*Veți mîncă măduă pămîntului!*”, în BB, Fac. (45, 18; în ms. 45: *măduha*). Lat. *medulla* înseamnă și 'esență, floare (a unui lucru)'; dar expresia în discuție este mai degrabă un calc după gr. *φάγεσθε τον μυελον της γης*.

2.3.91. măgăreață 'asină': *măgărește*, în ms. 4 389, Fac. (32, 15; 49, 11; în BB și în ms. 45: *măgăriță*).

2.3.92. mănunchi 'snop (de griu)', în: „*Părea-mi-se că voi legați mănunchi la mijlocul cîmpului și se sculă al mieu mănunchiu și slătu dreptu; și întorcîndu-să pre-npregiu, mănunchele voastre s-au închinat mănunchiului mieu!*”, în ms. 45, Fac. (37, 7 [6]; în BB și în ms. 4 389: *znop, znopi*). Sensul este atestat în DLR o singură dată, după ALR SN I h. 81, pct. 605, Furcenii Vechi, din sudul Moldovei: 'snop de strujeni'.

2.3.93. meșter, în sintagma *om meșter*: “[Iosif] *era om meșter!*”, în ms. 4 389, Fac. (39, 2; cuvîntul este explicat pe margine prin sinonimele aproximative: *înțelept, iscusit, priceput, socolit*; în BB și în ms. 45: „*Era om ce nemeriia!*”).

2.3.94. a mîlcomi 'a supune, a domina, a stăpîni, a liniști', în: „*Milcomêste cătră tine întoarcerea lui și tu vei stăpîni pre dînsul!*”, în BB, Fac. (4, 7; în ms. 45, greșit: *mîlcomêste*; în lat.: „*Sed sub te erit appetitus eius!*”; în germ.: „*Du aber herrsche über sie!*”; în gr. *ἡσυχασον πρὸς σέ ἡ ἀποστροφή αὐτοῦ*, în care vb. *ἡσυχάζω* înseamnă 'être tranquille', iar (ἡ) *ἀποστροφή*, -ῆς, 'action d'éloigner; aversion', vb. *ἀποστρέφω* 'détourner; repousser'.

2.3.95. mîrșav 'foarte slab' (<vsl. *mršavŭ* 'slab', în: „*Vaci...mîrșave la trup!*”, în ms. 4 389, Fac. (41, 3, 4; în BB și în ms. 45: „*Supșii la trupuri!*”); vezi DLRLV, s.v.

2.3.96. mojie 'plugar, țăran' (<rus. *mužikŭ*, diminutiv de la *muž*, 'soț, bărbat' cu sensul 'țăran', din cauză că: „*rechtlich Unmundige als Knaben bezeichnet wurden!*”, vezi M. Vasmer, *REW*, II, p. 170), în: „*Acesta va fi mojie om!*”, în BB, Fac. (16, 12; în ms. 45: *mojie*; în ms. 4 389: *mojie*; pe margine apare ca explicație sinonimul *țăran*); „*Era Isaf om știind vîna, mojie!*”, în BB, Fac. (25, 27; în ms. 45: *mojie*; în ms. 4 389: *plugar*; pe margine, acesta e explicat prin *mojie*). Cuvîntul se pare că a pătruns în română pe la mijlocul secolului al XVII-lea. În textele studiate, el nu are încă accepția peiorativă actuală: 'grosolan, necioplit, bătăran'. (Cf. DLRLV, s.v.).

2.3.97. moștean 'moștenitor', în: „*Să fie sluga mea moștean!*”, în ms. 4 389, Fac. (15, 3, 4, 4).

2.3.98. a moștena, vezi *a moșneni*, IV. 2.3.99.

2.3.99. a moșneni (<*moșteni* + *moșneni* 'id.'; tot așa, subst. *moșnean* <*moșan* 'moștenitor' + *moșnean* 'id.'; apariția lui -t- se explică printr-o influență a vsl. *moštinŭ* 'potens', 'puternic, bogat', vezi H. Tiktin, *DRG*, s.v.), în: „*să moștenească!*”, în ms. 45, Fac. (24, 60); *moșneniră*, în ms. 45, Fac. (47, 27); *să moștenești*, în ms. 45, Fac. (15, 1; 28, 4); *voi (va) moșneni*, în ms. 45, Fac. (15, 3, 4, 8; 21, 10; 22, 17). În BB și în ms. 4 389: *a moșteni*; în ultimul text și: (*să-l*) *moștenezi*, Fac. 15, 7, de la un verb *a moștena*, de conjugarea I.

2.3.100. mumă, vezi II. 1.1.7.

2.3.101. a se muta 'a se mișca', în: „*Toate cite se mută pre pămînt!*”, în ms. 4 389, Fac. (9, 2; în BB: *se mișcă*; în ms. 45: *să pornescu*).

- 2.3.102. naștere, în forma de pl. nașterile 'spița neamului', arborele genealogic, totalitatea urmașilor', în: „Nașterile lui Noe”, în BB, Fac. (6, 9; la fel în ms. 45); „Nașterile feciorilor lui Noe”, în BB, Fac. (10, 1; încă 8 ocurențe în BB și în ms. 45). Termenul este folosit și în ms. 4 389, alături de *facere* (vezi IV. 2.3.42.) și de *neam*: „Neamurile feciorilor lui Noe”, Fac., 10, 32; „Neamul lui Isav”, Fac., 36, 9). Cf. gr. *αἱ γενεαί*, lat. *generationes*.
- 2.3.103. năcăjitor 'mincinos', 'înșelător', în: „Voi fi înaintea lui ca un năcăjitor”, în ms. 4 389, Fac. (27, 12); în BB: „Nebăgat în seamă”; în ms. 45: „Nebăgător în saamă”; în germ. „Als ob ich ihn betrügen wollte”; în lat.: „Timeo ne putet me sibi voluisse illudere”; în gr.: καὶ ἔσομαι ἐναντίον αὐτοῦ ὡς καταφρονῶν cf. vb. καταφρονέω, -ονῶ 'mepriser'.
- 2.3.104. a năpusti 'a părăsi la greu pe cineva', în: „De va năpusti pre tatăl său, va muri”, în ms. 4 389, Fac. (44, 22; în BB: *de va lăsa*; în ms. 45: *să va lăsa*). Acest sens apare și la N. Costin: „A năpustit trebile fării” 'a lăsat în părăsire...’.
- 2.3.105. năsilnicește 'răstit', aspru, brutal', în: „[Io-sif] le grăi năsilnicește”, în ms. 45, Fac. (42, 7; și 42, 30; în BB: „Cu scirbă”; în ms. 4 389: „Le vorbiia cu răstit”.
- 2.3.104 (a). năueire 'amorțire', 'somm greu', în: „Puse Domnul Dumnedzău pre Adam năueire și adormi”, în ms. 45, Fac. (2, 21; în BB și în ms. 4 389: *somnu*; în gr. (ἡ) ἔκστασις, -εως 'égarement, exstase’.
- 2.3.105 (a). neputință, în sintagma: „Nepulina firei muieresti”, cu sensul 'menstruație', în ms. 4 389, Fac. (42, 7; și 18, 11; în BB și în ms. 45: „Cèle ce au pre sine fâmeile”).
- 2.3.106. neted 'fără păr pe corp', în: „Isaf...om păros și eu om nēted”, în BB, Fac. (27, 11; în ms. 45: *nētedu*; în ms. 4 389: *neted*, dar pe margine este adăugat, de aceeași mină, sinonimul *neflocos*; cf. gr. λειτός, -α, -ov 'lise, poli'; 'uni, aplani'; 'imberbe, chauve’.
- 2.3.107. obicei 'menstruație', în: „Mi-au sosit ceasul obiceiului firei muieresti”, în ms. 4 389, Fac. (31, 35; în BB și în ms. 45: „Ce au obiceiul muierile”).
- 2.3.108. a ocoli 'a mina o turmă de oi', în: „Ocolēste”, cuvânt adăugat pe margine, de aceeași mină, în dreptul cuvintului „treacă”, din construcția „Treacă oile tale”, în ms. 4 389, Fac. (30, 31).
- 2.3.109. a păbărnici 'a îndeplini funcția de paharnic', în: „După cum erai păbărniciindu” în ms. 45, Fac. (40, 13; în BB: *erai mescind*; în ms. 4 389: „După boieria ta cea dentăi”).
- 2.3.110. pământ 'țară', 'Land', în: „Pământul Eghipetului” 'Țara Eghipetului', cu un număr mare de ocurențe în cartea *Facerea*, în toate cele trei texte studiate. Există și sensul 'substanță', 'Erde'. Dubla semnificație s-ar putea să se datoreze unui transfer semantic: gr. (ἡ) γῆ, γῆς le arc pe amîndouă (vezi Hj. Frisk, *GEW*, I, p. 303).
- 2.3.111. a părăsi 'a înceta o acțiune', în: „După ce părăsi Isaac a blagoslovi”, în BB, Fac. (27, 30; la fel și în ms. 45; în ms. 4 389: „Săvirși Isaac de a...”); „Și părăsi Iacov învășind”, în BB, Fac. (49, 33; în ms. 45: „Părăsi...porăncind”; în ms. 4 389: „Tăcu de a-ș mai învășa feciorii”. Acest sens al lui *a părăsi* mai apare în BB și în ms. 45, în 18, 11, 33, iar numai în ms. 45, în 24, 14: „Părăsi bindu”; în 24, 18: „Au părăsit de bău”; în 24, 22: „Părăsiră a bea”. În ultimele trei cazuri, în BB este folosit verbul *a înceta*, iar în ms. 4 389, verbul *a se sătura*. Sensul 'a înceta de' este propriu verbului grecesc πάω, παύομαι, aor. παύ-
- σαι, -ασθαι 'ab-, zurückhalten, Einhalt gebieten, aufhören machen' (=a face să înceteze, a opri), med. 'ablassen, aufhören, zu Ende gehen', verb care apare în textul echivalent grecesc, de exemplu în 24, 14: παύσονται πίνουσαι, sintagmă redată în ms. 45 prin: „Părăsi bindu”.
- 2.3.112. a păzi 'a grăbi', în „Păzēste și frămîntă 3 măsurī de sînīnă curatā”, în ms. 45, Fac. (18, 6; în BB și în ms. 4 389: *grăbēste*). Acest sens special este cunoscut astăzi în graiul maramureșean, în cel crișean și în graiurile din colțul de nord-vest al Transilvaniei propriu-zise, vezi *ALR* SN, V, h. 1 345; vezi și *NALR. Maramureș*, I, h. 138. După datele oferite de *DLR*, sensul se întilnește la scriitorii vechi ca Moxa, Varlaam, Dosoftei.
- 2.3.113. pelișă 'carne' (Cf. vsl. plūtū 'Fleisch', 'Leib', influențat de rom. *piele*), în: „Vor minca pasările ceriului pelișele tale”, în ms. 45, Fac. (40, 19; în BB: *cărnurile tale*; în ms. 4 389: *carnea ta*).
- 2.3.114. pitar 'brutar', în: „Împăratul faraon mă-ninecă șaplu de pitar”, în ms. 45, Fac. (40, 17; în BB: *făcătoriu de pline*).
- 2.3.115. pită 'pline', în: „Cel mai mare preste pită”, ms. 45, Fac. (40, 1, 2, 5, 16, 17, 20; în BB: „Cel mai mare preste făcătorii de pline”; în ms. 4 389: „Clucearul cel mare”.
- 2.3.116. postavă 'adăpătoare', igheab în care se adăpă vitele', în: „Puse toiēgele...în postăvile care băga apă”, în ms. 4 389, Fac. (30, 38; în *postăvi*, 30, 41; în BB: „Albiile adăpătorilor” (30, 38) sau „În covăși” (30, 41); în ms. 45: „Covășile adăpătorilor apei” (30, 38); „În covăși” (30, 41 [42]).
- 2.3.117. a preneugeta 'a se gândi, a socoti, a cugeta', în: „Prenuegēindu nu voi mai adaoge încă a blăstăma pământul”, în ms. 45, Fac. (8, 21; în BB: „Cugetindumă”). Este o încercare de a reda cuvîntul grecesc διανοεῖσθαι (vb. διανοέομαι, διανοοῦμαι 'concevoir'; (τὸ) διανόημα, -ατος 'pensée’).
- 2.3.118. preprejūr 'finut, regiune', în: „Nice să stai în tot preprejiurul”, în ms. 45, Fac. (19, 17; în BB: „În tot împrejurul locului”; în ms. 4 389: *hotar*; vezi *hotar*, IV, 2.3.48).
- 2.3.119. pre <puitoriu> 'tălmăcitor, traducător', în ms. 4 389 (C1, p. 1).
- 2.3.120. a prepune 'a tălmăci, a traduce', în: „Nevoitu-ne-am a prepune această... carte carea <se> cheamă Biblia pre limba rumânească”, în ms. 4 389 (C1, p. 1); „Un izvod scris cu mina <pre c>are l-au prepus Nicolae, spătariul moldovean, dascul și învășat în limba elinească” (*ibid.*); „Lēge...tălmăciță și prepusă” (*ibid.*).
- 2.3.121. a se prici 'a se certa', în: „Și să priciia cu Isaac și cu Reveca”, în BB, Fac. (26, 35; 26, 21; *se prici*, 31, 36; la fel în ms. 45: *să prici*, 31, 36; *să pricea*, 26, 35; în ms. 4 389: *se priciia*, 26, 35, scris pe margine, de aceeași mină, pentru *se certa*, din text).
- 2.3.122. a se prinde, în expr. *a se prinde de lăcaș* 'a se așeza, a lăcui, a se stabili temporar într-un loc (despre nomazi)', în: „Se prinseră de lăcaș acolo”, în ms. 4 389, Fac. (11, 13); în BB și în ms. 45: „Și lăcui acolo”; „Se prinse de lăcaș la Gherara”, în ms. 4 389, Fac. (20, 1; în BB: *lăcui*; în ms. 45: *să prișleși*); „Pământul în care te-ai prins de lăcaș”, în ms. 4 389, Fac. (21, 23; în BB: *te-ai sălășluit*; în ms. 45: *te-ai prișleșit*; în PO: „Pământ în care tu ești om venit”); „Se prinse de lăcaș la Puful Videinului”, în ms. 4 389, Fac. (25, 11; în BB și în ms. 45: *lăcui*). În ms. 4389, apare și expresia *a se prinde de-a lăcui*, cu același

sens: „Se prinse Izrail de-a lăcu într-acei pământ” (35, 22; în BB: lăcu; în ms. 45: sălăslui).

Expresia verbală *a se prinde de lăcaș*, folosită numai în ms. 4 389, a mai fost semnalată de N.A. Ursu, *Un cârturar pușin cunoscut*, p. 8, și în *Viața patriarhului Nifon*. Ea este invocată printre argumentele lingvistice care dovedesc paternitatea lui Panoneanul asupra traducerii *Vechiului Testament* din ms. 4 389.

2.3.123. pucios, în sintagmele: *piatră pucioasă* 'sulf', în ms. 4 389, Fac. (19, 24); *iarbă pucioasă* 'id.', în BB, Fac. și în ms. 45 (*ibid.*). După H. Tiktin, DRG, s.v., prima sintagmă ar fi caracteristică limbii scrise din Muntenia, iar a doua, celei din Moldova. În BB, expresia *iarbă pucioasă* a fost preluată ca atare, în acest caz, din textul moldovenesc echivalent al ms. 45. Pentru sensul special 'praf de pușcă' al lui *iarbă*, vezi V. Arvinte, *Expr. iarbă de pușcă*, în AUI (Serie nouă), Sect. III, c. Lingvistică, tom. XXXIII, 1987, p. 69.

2.3.124. pușcărie 'inchisoare, temniță', în: „Și-l băgă în pușcărie”, în ms. 4 389, Fac. (39, 18, cuvinte scrise pe marginea textului; termenul mai apare și în: 39, 20, 21, 23; 40, 3, 5; 41, 10, din ms. 4 389). În BB și în ms. 45, apar sinonimele: *legătură, tărie, temniță*.

Cuvântul, derivat de la *pușcă* (pentru care vezi studiul nostru citat în paragraful precedent) + suf. -*ărie*, a fost pus în legătură de H. Tiktin, DRG, s.v., cu o cazarmă de artilerie din București (*pușcă* însemna în româna veche 'tun'), care ar fi servit și ca închisoare. Știrea pe care se bazează această explicație datează din anul 1780 (Tiktin citează PRAV, IPS, în GCR II 125). Manuscrisul 4 389 este însă cu cel puțin o sută de ani mai vechi (cca 1665 - 1680). Iar N.A. Ursu, *Un cârturar pușin cunoscut*, p. 5, a arătat că *pușcărie* se întâlnește și în *Învățăturile lui Neagoe Basarab*, precum și în *Viața patriarhului Nifon*, opere de care filologul ieșean leagă numele lui Panoneanul, considerat și autor al traducerii ms. 4 389. După DA, prima atestare este de pe la 1650. În lumina acestor date, trebuie căutată o altă explicație decât cea propusă de H. Tiktin cu privire la împrejurările în care a apărut denumirea *pușcărie*, cu sensul 'inchisoare'.

2.3.125. puș 'puit', 'Brunnen' apare numai în ms. 4 389, în 17 ocurențe. În același text, se întâlnește și *fiștină*, în 16 ocurențe, de exemplu: *Pușul Videniei și Fiștina Videniei; Pușul Jurământului și Fiștina Jurământului; pușul cu apă și fiștina de apă vie* etc. Uneori, ambii termeni apar în același verset: „Văzu în cîmp un puș... dintr-acei puș adăpa oile; ...era o piatră mare pre gura fiștinei”, în ms. 4 389, Fac. (29, 2). În BB și în ms. 45, se folosește numai denumirea *fiștină* în toate cele 35 de ocurențe din cartea *Facerea*.

2.3.126. raelă 'corabie' (Corabia lui Noe), în ms. 45, Fac. (7, 1, scris pe marginea textului, de aceeași mină, ca sinonim pentru *sicriu*, din text). Sensul este insolit și se explică prin „atracție sinonimică”: după cum *sicriu*, cu sensul 'ladă', a căpătat sensul 'corabie', 'Arca lui Noe', sau după cum gr. *κιβωτός*, cu sensul inițial 'ladă', a cunoscut aceeași modificare semantică, însemnând 'corabie', 'Arca lui Noe', tot astfel *raclă* (cu varianta *lacră*) a putut fi folosit, alături de sensul 'ladă', și cu acela de 'corabie'. Etimologia rom. *raclă* merită a fi reamintită. Cuvântul provine din vsl. *raka* (bg. *rakla*), iar acesta, din germanic. got. *arka* 'Arche, Kasten, Beutel', vñord. *ork*, ags. *earc(e)*, ahd. *arahha* 'Kiste, Kasten'. Cuvintele din limbile germanice amintite au ca etimon lat. *arca*, -*ae* 'Kasten, Kiste, Laden, Geldschrank, Kasse, Sarg' (=ladă, dulap, sicriu) și 'Corabia lui Noe' (vezi Walde-Hofmann, LEW³, I, p. 62; vezi și *sicriu*, IV. 1.4.5).

2.3.127. răgălie 'rădăcină cioturoasă, cu multe vițe', în: „Nefthalim, răgălie lăsată crescîndu”, în ms. 45,

Fac. (49, 21; pe margine, de aceeași mină, este scris sinonimul *rădăcină*; în BB: *rădăcină*; în ms. 4 389: *stlăpări*).

2.3.128. sămănător, -oare 'care produce sămînță (despre o plantă)', în: „Toată iarba sămănătoare, sămînță de sămănat...roadă de sămînță sămănătoare”, în BB, Fac. (1, 29; la fel în ms. 45 și în ms. 4 389). Este urmat îndeaproape textul grecesc: *σπόριμον* 'propre à être ensemencé'.

2.3.129. săturări 'fin, nutreț', în: „Paie și săturări multe sînt la noi”, în BB, Fac. (24, 25; în ms. 45: *finuri*; în ms. 4 389: *fin mult*). Echivalentul grecesc este (τὸ) *χόρτασμα*, -*ατος* 'nourriture'.

2.3.130. scriitor 'copist' în: „Eu Dumitru scriitoriu”, ms. 45 (Pref. M., p. 1).

2.3.130. bis. a seoate 'a traduce', în: „Întăi au scos-o de pre limba jidovească elinêște”, în ms. 45 (Cuv., p. 1).

2.3.131. a sirgii 'a (se) grăbi', cunoaște în ms. 45, Fac., 10 ocurențe, în BB, 2 ocurențe (*sirgii*).

2.3.132. a smeri 'a necinsti o femeie', în: „Se culcă cu dînsa și o smeri”, în ms. 4 389, Fac. (34, 2; pe margine, de aceeași mină: „Spurcă Sihem pre fata lui Iacov”; de altă mină, din aceeași vreme: „Rușină”; „O smeri pre dînsa”, în BB, Fac. (34, 2; în ms. 45: „...pre însă”).

2.3.133. a sminti 'a înșela, a păcăli', în: „Pentru că ci m-ai smintit?”, în BB, Fac. (29, 25; la fel în ms. 45; în ms. 4 389: „Că ci m-ai zmintit?”).

2.3.134. a socoti 1. 'a vizita, a căuta, a merge să vadă, a privi spre ceva', în: „Acum dară socotește om înțelept și socotitoriu”, în BB, Fac. (41, 33; la fel în ms. 45; în ms. 4 389: „Caută om înțelept și chibzuit”); „Domnul socoti pre Sarra după cum zise”, în BB, Fac. (21, 1; la fel în ms. 45; în ms. 4 389: *cerceță*; în lat.: *visitavit*); „Și-l voi socoti”, în BB, Fac. (44, 21; la fel în ms. 45; în ms. 4 389: „Aduceți-l să-l văz”). 2. 'a gândi, a cugeta', în: „Și crezu Avram pre Dumnezeu și i să socoti lui întru direplate”, în BB, Fac. (15, 6; la fel în ms. 45 și în ms. 4 389); „Ce socotind ai făcut aceasta?”, în BB, Fac. (20, 10; la fel în ms. 45; în ms. 4 389: „Ce ai gîndit de ai făcut așa?”). 3. 'a cerceta, a analiza', în: „Cu socotință va socoti Dumnezău pre voi”, în BB, Fac. (50, 24 /23/; și 25 /24/; la fel și în ms. 45; în ms. 4 389: „Cu cercelare va cerceta pre voi”); „Tu, Dumnezău, ce m-ai socotit?”, în BB, Fac. (16, 13; la fel și în ms. 45; în ms. 4 389: „Tu, Dumnezeu, carele m-ai socotit”).

2.3.135. socotință 'înțelepciune, chibzuință, atenție, grijă', în: „Cu socotință va socoti Dumnezău pre voi”, în BB, Fac. (50, 24 /23/; și 25 /24/; la fel în ms. 45).

2.3.136. socotitor 'chibzuit', 'înțelept', în: „Om înțelept și socotitoriu”, în BB, Fac. (41, 33; la fel în ms. 45; în ms. 4 389: *chibzuit*).

2.3.137. sorți (pl.) 1. 'posesiune, parte de moștenire', 'durch das Los, Schicksal zugeteiltes: Los, Teil', în: [Nepoții] *pre numele fraților lor se vor chema întru sorții lor*”, în BB Fac. (48, 6; la fel în ms. 45 și în ms. 4 389; în germ.: *deren Erbteil*”; în lat.: „In possessi-onibus suis”; în gr.: *ἐν τοῖς ἐκείνων κληροῖς* (ultimul cuvînt înseamnă: 'sort, lot, héritage'; état, fortune, condition). 2. 'hotar', în: „Odihnindu-se întru mijlocul sorților”, în BB, Fac. (49, 14; la fel în ms. 45; în ms. 4 389: *hotară*; în lat.: „Inter terminos”; în gr.: *ἀνὰ μέσον τῶν κληρῶν*; în PO: *hotară*; în germ.: „zwischen den Sattelkörben“ (=între coburi, între coșurile așezate de o parte și de alta a șelei).

2.3.138. a sparge 'a rupe', în: „Și-ș sparse haina”, în ms. 4 389, Fac. (37, 29; în BB: *rumpse*; în ms. 45: *rupse*); „Și-ș sparse Iacov hainele”, în ms. 4 389, Fac. (37, 34; în BB: *rupse*; în ms. 45: *spintecă*).

- 2.3.139. a se spune 'a se destăinui, a se confesa', în : „Se spuse Iosif fraților“, în ms. 4 389, Fac. (45, 3; cuvinte adăugate pe margine, de aceeași mână, în dreptul propoziției : „Și zise Iosif cătră frații săi“.
- 2.3.140. a spurca, vezi a smeri, IV. 2.3.132.
- 2.3.141. stih 'verset biblic numerotat', în : „Alle limbi...scriu Carlea legii vechi și noao cu stihuri pre margine“, în ms. 4 389. (C1, p. 1).
- 2.3.142. stinghe 'coapsă, șold' (< vsl. *stigno, stegno* 'șold'), în : „Pune-ți mîna ta suplu stinghea [-r-] mea“, în ms. 45, Fac. (24, 2; în BB : „Armul meu“; în ms. 4 389 : „Șoldul meu“; în PO : „Șalele mele“; în germ. : „Hüfte“; în lat. : „Femur meum“; în sl. : *нога стегном му*; în gr. *ὄπο τὸν μηρόν μου*); „Să atinse de lățimea stinghei lui și amorși lățimea stinghei lui“, în ms. 45, Fac. (32, 25; pe margine, de aceeași mână, coapsei; în BB : *coapsei*, în ambele locuri; în ms. 4 389 : *șoldul*, în ambele locuri; în PO : „Osul cliciului“, de 2 ori); „Iară el stinghecea [cu-r-] cu stinghea lui“, în ms. 45, Fac. (32, 31; în BB : „Iară el stingăciia coapsa lui“; în ms. 4 389 : „Iar el schiopa cu șoldul său“; în PO : „Cliciul schiopăta“); „Vina... carea iaste pre lățimea stinghei... pentru căe s-au alins de lățimea stinghei lui Iacov“, în ms. 45, Fac. (32, 32; în BB : *coapsei*, de 2 ori; în ms. 4 389 : *șold*, de 2 ori; în PO : *vina cliciului*, de 2 ori); „Nu va lipsi ... povăzitor den stinghele lui“, în ms. 45, Fac. (49, 10; în BB : *coapsa*; în ms. 4 389 : *trup*, iar pe margine : *mijlocul trupului*); „Născură pre stinghele lui Iosif“, în ms. 45, Fac. (50, 23; în BB : *coapsele*; în ms. 4 389 : *genuchiele*).
- Cele trei texte studiate reflectă situația de la nivelul graiurilor populare în privința denumirilor pentru noțiunea «hanche», «Hüfte» în a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Denumirea de origine latină *coapsă* (< lat. *coxa*) este prezentă în BB. Ea a fost introdusă de diortositori în locul denumirii, mai neobișnuite, *stinghe* (*stânghe, stinghe*), de origine slavă, pe care o folosiseră traducătorul ms. 45. Cit privește pe autorul traducerii ms. 4 389, acesta a recurs la un cuvânt împrumutat din dialectul german al sașilor transilvăneni, *șold* (vezi IV. 1.5.3.). Pentru Banat și Hunedoara, PO atestă circulația elementului de origine sîrbească, *clici* (< sîrb. *ključ*). Lista sinonimelor se completează cu *arm* (< lat. *armus*), care apare o dată în BB, Fac., și cu *șale*, folosit, în mod impropriu, în PO. Pînă la urmă, în graiurile populare actuale s-a generalizat termenul de origine săsească *șold*.
- 2.3.143. a stingheci 'a schiopăta', în : „Iară el stinghecea cu stinghea lui“, în ms. 45, Fac. (32, 31; în BB : „Stingăciia soapsa lui“; în ms. 4 389 : „Schiopa cu șoldul său“. Cuvîntul pare a fi fost creat de traducătorul ms. 45. El lipsește în dicționarul lui Tiktin.
- 2.3.144. strigătoriu 'crainic, pristav', în ms. 45, Fac. (41, 43); vezi *biglariu*, IV. 1.5.1.
- 2.3.145. tîrsînă 'haină de stofă grosolană din păr de animale', în : „Și-ș sparse Iacov hainele și se îmbracă cu o tîrsînă“, în ms. 4 389, Fac. (37, 34; pe margine, de aceeași mână : „Cu o haină de lîină sau cu bobou“; în BB și în ms. 45 : *sac*). Etimonul este vsl. *trüstina*, din *trüsti* 'Tierhaar', -*tină* 'aus Tierhaar' (H. Tiktin, DRG, s.v.); vezi *bobou*, IV. 1.4.1.
- 2.3.146. a trage 'a valora', în : „Cercei de aur de trăgea cite o drahmă“, în BB, Fac. (24, 22 : la fel și în ms. 45 și în ms. 4 389; în PO : *cumpăniia*).
- 2.3.146. bis. a trezvi 'a trezi' < vsl. *trězviti*, în : „Să trezvi Noe din vis“, în BB, Fac. (9, 24).
- 2.3.147. trup 'penis', în : „Avraam le tăia marginile acoperemîntului trupului“, în BB, Fac. (17, 23; se repetă în : 17, 24, 25 și în alte locuri; la fel în ms 45; în ms. 4 389 : „Obrezui trupul lor cel de margine“; în PO : „Tăie împregiur piialca dinainte al lor trupul bărbătesc“; în lat. : „El circumcidit carnem praepulii eorum“).
- 2.3.148. unelte 'avere mișcătoare', în : „Și luară... toate uneltele lui“, în BB, Fac. (14, 12; în ms. 45 : „Toată marfă lui“); vezi I.2.2.3.
- 2.3.149. a urma 'a moșteni', în : „Nu te va urma acestă“, în ms. 45, Fac. (15, 4; în BB : *moșteni*; în ms. 4 389 : „Nu va fi... moștean“).
- 2.3.150. a se osebi 'a se despărți', a se separa', în : „Osăbêste-tê de mine“, în BB, Fac. (13, 9 [10]; în ms. 45 : *usăbêste-te*); vezi I.3.9.5.
- 2.3.151. vadră 'găleată, ciatură la fîntină', în ms. 4 389, Fac. (24, 14, 15, 17, 18, 20, 45; 46), După H. Tiktin, DRG, s.v., aria semantică în discuție ar fi localizată în Oltenia și în Transilvania.
- 2.3.152. văduă 'stearpă', în : „Rahil era văduă“, în ms. 45, Fac. (39, 30; pe margine, de aceeași mână, este scris cuvîntul, cu sensul adecvat, *stearpă*).
- 2.3.153. vazător, în expr. *văzătorul de vise* 'cel care visează, care are visuri', în ms. 4 389, Fac. (37, 19; în BB și în ms. 45 : *visuitoriu*).
- 2.3.154. a vedea, în expr. *a vedea vis* 'a visa', în : „Am văzut vis“, în BB, Fac. (41, 11; la fel și în ms. 45 și în ms. 4 389).
- 2.3.155. videnie 'apariție, vedenie', în : „Videnia nopții“, în BB, Fac. (15, 1; la fel în ms. 45; în ms. 4 389 : „Noaptea în vis“). Cf. gr. *ἐν ὄραματι τῆς νύκτος*; (τὸ) *ὄραμα*, -ατος 'vision'.
- 2.3.156. venetic 'care umblă din loc în loc, străin, prisleț, nemernic' (< mgr. *βεβερτικός*), în : „Strein și venetic sînt eu întru voi“, în ms. 4 389, Fac. (23,4; în BB și în ms. 45 : *nemernic*).
- 2.3.157. vită 'viețuitoare', 'animal' în : „Sufletul vitelor frîtoare“, în BB, Fac. (1,21/23/; la fel în ms. 45). Cf. vsl. *životū* 'Leben', 'Tier'; mgl. *gafa* (dr. *viață*) 'Lebewesen', arom. *yață* 'id.' (vezi H. Tiktin, DRG, sub *vită* și *viață*).
- 2.3.158. viitor, -oare 'care vine, care trebuie să sosească', în : „Văzu cămile viitoare“, în BB, Fac. (24, 63; la fel în ms. 45; în ms. 4 389 : „Văzu cămilele viind“).
- 2.3.159. viroagă 'gîrlă, pîrâu, torent', în : „Și trecu viroaga“, în ms. 4 389, Fac. (32, 23; în BB : *pîriu*; în ms. 45 : *puhoiul*, iar pe margine, de aceeași mână, *pârîul*). Foarte probabil că aici avem prima atestare a cuvîntului *viroagă*.
- 2.3.160. vistiâr 'comoară, tezaur' (< lat. med. *vestiarium* 'Schatz, Schatzkammer', în : „Dumnezăul părinților voștri au dat voao vistiare întru sacii voștri“, în ms. 45, Fac. (43, 23; în BB : *comori*; în ms. 4 389 : *bogăție*).
- 2.3.161. visuitor 'care visează', în BB și în ms. 45, Fac. (37, 19); vezi *văzător*, IV. 2.3.153.
- 2.3.162. vînător 'care vînează', în : „Om vînător“, în ms. 4 389, Fac. (25, 27; în BB și în ms. 45 : „Om știind vîna“).
- 2.3.163. vlog, în sintagma *vlogurile ceriului*, apare în ms. 4 389, Fac. : „Și se închiseră izvoarele fărăfundului și vlogurile ceriului“ (8, 2; în BB și în ms. 45 : „Jghiaburile ceriului“; în PO : „Ferestriile ceriului“; în lat. : „Cataractae caeli“; în germ. : „Samt den Fenstern des Himmels“; în gr. : *οἱ καταβάσεις τοῦ οὐρανοῦ*; în sl. *хлэмн небныя*). Sensul sintagmei *vlogurile cerului* este contrar celui din textul biblic, în toate versiunile citate. Traducătorul ms. 4 389 a făcut o confuzie cînd a recurs la cuvîntul românesc dialectal *vlog*. Eroarea a pornit de la faptul că sl. *chlěbū* 'Öffnung, Tiefe, Schlund, Abgrund', vrus. *chljab* 'Wasserfall, Schleuse', a fost confundat cu cuvîntul vrus. *chl'aba*, cu sensul 'Schlack-Regenwetter' (= vreme ploioasă) (vezi M. Vasmer, REW, III, p. 250; E. Berneker, SEW, I, p. 388). Avînd în minte acest sens, traducătorul ms. 4 389 a introdus în

versiunea sa cuvîntul *vlog*, care înseamnă, după H. Tiktin, DRG, s.v.: 'andauernder Regen'. Expresia *plouă vlog* înseamnă 'es regnet unaufhörlich'. După A. Scriban, Dicț., s.v., *vlog* are sensul 'cer întunecat peste tot, urmat de ploi lungi'; apare și în expr.: *vlog de toamnă*; *plouă cu vlog*; *vlog mocănesc* 'plouă de toamnă vătă-mătoare oilor'. Ultima sintagma este înregistrată și în ALR SN III, h. 790, în pct. 192, din sud-estul Transilvaniei. Pe harta menționată, cuvîntul *vlog* mai este înregistrat în pct. 728 (Buzău), 762 (Prahova), 784 (Muscel), 899 (pe Dunăre, în sudul Munteniei), 928 (la sud de București). În pct. 762, apare varianta *blog* (*dă ploaie*). Etimologia nu-i clarificată. H. Tiktin compară pe *vlog* cu sl. *vlaga* 'Feuchtigkeit', sl. *vlügükü* 'feucht', în timp ce A. Scriban îl apropie de bg. *vlog* 'depozit'.

2.3.164. *voinic* 'ostaș, războinic', în BB, Fac. (14, 24; la fel în ms. 45 și în ms. 4 389).

2.3.165. *voivod* 'căpetenie, stăpîn, cel mai mare', în BB, Fac. atestat de foarte multe ori (vezi *Indicele de cuvinte*). În ms. 45, pentru acest sens apare denumirea *hatman*, de foarte multe ori. Acest termen se întîlnește și în ms. 4 389, alături de sintagma *cei mai mari*. Prin toate aceste denumiri, traducătorii încearcă să redea în română cuvintele grecești: (δ) στρατηγός, -ος; (δ) στρατοπεδάρχης - ου; (δ) ἡγεμόν - όνος.

CONCLUZII

Textul din cartea *Facerea a Bibliiei de la București* urmează îndeaproape textul ms. 45, care reprezintă o copie revizuită a traducerii, pierdute, a lui Nicolae Milescu Spătarul. Editorii BB nu au preluat însă norma literară moldovenească (nordică) a traducerii milesciene, ci au transpus textul în norma literară muntenească (sudică), făcînd însă numeroase concesii modelului pe care îl urmau. În acest mod se explică prezența unor fenomene lingvistice de factură moldovenească în textul tipărit. Sînt destul de numeroase cazurile de amestec de norme. Acestui aspect i se alătură apoi o ușoară tendință de arhaizare manifestată de diortositorii bucureșteni. Totdată, însă, textul tipărit conține și o serie de inovații lingvistice, în stare incipientă, dintre care unele se vor generaliza în limba română literară din secolele următoare. Aspectele menționate vor fi ilustrate succint în tabelul sinoptic următor.

A. I. NORMA LITERARĂ MUNTENEASCĂ (SUDICĂ) ÎN BB FACEREA

Norma din BB, care, în marea majoritate a cazurilor, a devenit norma limbii române literare moderne, este ilustrată prin următoarele fenomene:

1. Accentuarea numelor de țări în -ia pe silaba antepenultimă, ca în latină (*Siria*), față de ms. 45, în care întîlnim modul de accentuare grecesc (*Siria*). Norma accentuării latinești a acestor denumiri geografice se va impune în limba română literară abia în decursul secolului al XIX-lea (vezi I. 1.3.1.).

2. Norma, literară și asfăzi, în forme ca *iai*, *iau*; *tăiat*, *tăiată*, *tăiași*, *tăiate* (vezi I. 2.2.5. — I. 2.2.6.). Ea este prezentă însă și în ms. 45, în care nu se întîlnesc forme ca (*tu*) *iei*; *tăieși*, *tăiele* etc.

3. Norma cu formele *căpătii*, *călcii*, *întii*, dar cu inconsecvențe (*dentăi*) (vezi I. 2.5.0.); apoi *pîine*, *mîini*, *mîine* (vezi I. 2.5.1.).

4. Eliminarea lui -u, dar nu în mod sistematic (vezi I. 2.10.4.).

5. Norma muntenească cu *j*, în *joc*, *juca*, *judecăli*, față de cea cu *ȷ* din ms. 45; există, totuși, în BB, *Facerea* citeva forme cu *ȷ*, datorate, foarte probabil, tipografilor moldoveni (vezi I. 3.4.0.).

6. Norma muntenească cu spiranta *z*, în locul africetei *dz*, din ms. 45; această normă a fost aplicată cu cea mai mare consecvență (vezi I. 3.4.1.).

7. Norma muntenească în privința velarizării prin șuierătoare (cu unele inconsecvențe) (vezi I. 3.5.2. — I. 3.5.17.; I. 3.6.0. — T. 3.6.7.).

8. Norma muntenească de neproducere a velarizării prin labiale (vezi I. 3.7.1. — I. 3.7.3.).

9. Norma muntenească de neproducere în mod consecvent a velarizării prin *t*, *d*, *n*, *r* (vezi I. 3.8.0 — I. 3.8.3.; I. 3.14.2. — I. 3.14.5.).

10. În BB este promovată norma cu forme fără velarizarea prin *s* (vezi I. 3.9.5.; I. 3.9.8. — I. 3.9.12.).

11. În morfologie, substantivul *mîna* are formele actuale din limba literară: *mîini*, *mîinile*, față de *mînu*, *mînule*, din ms. 45. (vezi II. 1.1.0.).

12. Norma muntenească este reprezentată prin cuvîntul *mumă*, în BB, față de *maică*, în ms. 45; *mamă* apare în limba română literară abia în secolul al XIX-lea (vezi II. 1.1.7.).

13. Norma muntenească și actuală cu *al*, *a*, *ai*, *ale* este generală în BB, în timp ce în ms. 45 apare forma unică *a* (vezi II. 2.2.0. — II. 2.2.2.).

14. Norma actuală cu *el* și *dînsul*, în BB, față de norma veche, din secolul al XVI-lea, cu *însu* 'el', *însă ea* etc., din ms. 45 (vezi II. 4.1.3.).

II. INOVAȚII ÎN FAZA ÎNȚIALĂ ÎN BB FACEREA, CARE AU FOST ACCEPTATE ÎN LIMBA ROMÂNĂ LITERARĂ MODERNĂ:

1. În BB apar primele forme cu *u-*, în loc de *i-*, în *umblu*, *umplu*, față de ms. 45, care are *imblu*, *implu* (vezi I. 2.5.2.).

2. Faza incipientă a normei cu *-o-*, în cuvinte ca, *nor*, *innora*, se întîlnește în BB (și în ms. 4 389), în timp ce în ms. 45 se menține faza arhaică cu *nîăr*, *a inuăra* (vezi I. 2.10.0.).

3. În BB întîlnim faza incipientă cu *din* (12 ocurențe), față de forma *den* (cu sute de ocurențe în BB și în cele două manuscrise; vezi I.2.6.1.).

4. În faza inițială în BB este folosirea formei *pe* (35 de ocurențe), în loc de forma veche *pre* (cu 950 de ocurențe în BB). Ultima formă este singura folosită în ms. 45 și în ms. 4 389 (vezi II. 3.4.0.).

5. În faza inițială se află fenomenul folosirii lui *prin* (3 ocurențe în BB), în loc de *pren* sau de *pen* (vezi II. 3.5.0.).

6. Într-o fază ceva mai avansată este folosirea, în BB, a formei *peste* (31 de ocurențe), față de *preste* (24 de ocurențe) (vezi II. 3.6.0.).

7. Într-o fază de început se află introducerea în norma muntenească, în cazul de față în BB Fac., a formei moldovenești *după* (aproximativ 160 de ocurențe), alături de munteneștile *dupre* și *dupe* (vezi II 3.7.0.).

8. Forma *pîna* (7 ocurențe) își face loc alături de forma etimologică mai veche, *până* (59 de ocurențe) (vezi I.2.6.2.).

9. Forma *se* (130 de ocurențe în BB) este o inovație, față de forma mai veche *să*, care este preponderentă în BB și unică în ms. 45; în ms. 4 389, însă, apare numai forma nouă *se* (vezi I. 3.9.4.; II. 4.2.2.).

10. Ca o reacție la fenomenul velarizării prin *r*, apare forma muntenească hipercorectă *a ridica* (în BB *ri-* are 9 ocurențe, iar *ri-*, 2 ocurențe) (vezi I. 3.15.0.).

11. În BB, Fac. întâlnim faza incipientă de durificare a lui *r*, în *cer*, *-lor* etc. (vezi I. 3.17.0).
12. Faza incipientă de durificare a lui *l*, din *feliu*, apare în BB și în ms. 4 389 (vezi I. 3.22.0; I.2.4.0).
13. Inovația sudică în *struncinare*, față de *strâncinare* (I. 3.25.0).
14. Încadrarea la declinarea I a substantivului *soră* (vezi II. 1.1.1.).
15. Faza incipientă în grafia și rostirea lui *țfi*, în BB, față de forma *if*, atestată de sute de ori, în același text și în cele două manuscrise (vezi II. 4.1.0.).
16. Este clară tendința incipientă de folosire în BB Fac. a formei unice *care*, la nominativ-acuzativ, singular și plural (vezi II. 4.5.0.).
17. Apariția formelor de imperfect în *-ea*, *-ia* în locul celor în *-ia* (vezi II. 6.4.0.).
18. Anticiparea articulației lui *-n-* în *genunchi* (vezi I. 3.29.0.).
19. Acceptarea inovației moldovenești în forma *marjă*, în loc de *marhă* (etimologic) (vezi IV. 1.4.3.).

III. FENOMENE ARHAICE ÎN BB, FACEREA

1. Se întâlnesc, uneori, forme ca *amente*, *cuvente*, *îmbrăcăminte*, *denți* (vezi I. 2.6.0.); *semeție* (I. 2.6.1) în BB, pe când în ms. 45 avem formele cu *-e-* trecut la *-i-*.
2. Forme fără sincopare se întâlnesc în BB, Fac., în cuvinte ca *înderepta*, *derept*, pe când în ms. 45 sînt prezente formele actuale cu sincopare (vezi I. 2.8.3.).
3. În BB, Fac. apare o formă mai rară, *cûuburi*, atestată și în secolul precedent (vezi I. 2.10.1.).
4. Tot o trăsătură arhaică este și menținerea, uneori, a lui *-u*, după modelul din ms. 45, în care acest fenomen este curent (vezi I. 2.10.4.).
5. Menținerea lui *h* în *pohlă*, *pohli* (vezi I. 3.20.3.).
6. În morfologie, păstrarea formei etimologice *copaciu* (II. 1.1.5.).
7. În BB, Fac., dar și în cele două manuscrise, nu apar, cu excepția lui *pier*, *răsară*, *mor*, forme verbale cu *t*, *d*, *n*, *r* (vezi II. 6.3.0.).
8. Preponderanța formelor de imperfect în *-ila* (vezi II. 6.4.0.).

IV. FENOMENE SPECIFICE DIALECTULUI LITERAR MOLDOVENESC ÎNTILNITE ÎN BB FACEREA

1. Forma *Dumnezău* (I. 3.1.0.0.).
2. Palatalizarea lui *f* în *fiară*, în *herbi* (vezi I. 3.1.0.) și în *răschira* (vezi I. 3.1.1.).
3. Forme hipercorecte preluate din dialectul literar moldovenesc: *movilă* (I. 3.2.0.); *vicleșug* (vezi I. 3.3.0.); *marfă* (vezi IV. 1.4.3.).
4. Preluarea, din același dialect, a unor forme cu africată *ğ* (I. 3.4.0.).
5. Preluarea, în mod sporadic, a unor forme velarizate, caracteristice mai ales dialectului nordic.

B. TRĂSĂTURI CARACTERISTICE ALE LIMBII LITERARE DIN MANUSCRISUL 45, FACEREA.

1. În ms. 45 sînt prezente formele *călcăi*, *căpătăi*, *întăi*, care reprezintă o fază mai veche decît cea din formele, atestate în BB, *călcii*, *căpătii*, *întii* (vezi I. 2.5.0.).
2. În ms. 45 nu s-a trecut la formele cu *u-* în cuvintele *a îmbla*, *a împle* (vezi I. 2.5.2.).
3. Forma mai apropiată de etimon, *pănă*, este singura în uz în ms. 45 (vezi I. 2.6.2.).
4. Prezența formelor arhaice și nordice *dzuă*, *dzua* (vezi I.2.8.0.; I.3.10.1.).
5. Trecerea lui *-h* la *-v*, în mold. *vătav* (vezi I.3.20.4.), mold. *virv* (I. 3.20.5.).

6. Trecerea dialectală a lui *v* la *h*, în *puhoi* (vezi I. 3.21.0.).

7. Păstrarea formelor arhaice *nuăr*, *a nuără* (vezi I. 2.10.0.).

8. Prezența în norma moldovenească a africatelor *dz* și *ğ* (vezi I. 3.4.0. — I. 34.3.).

9. Menținerea în grafie (poate, uneori, și în rostire) a lui *-u* (vezi I. 2. 10.4.).

10. Întrebuițarea formei vechi și ardeleneste *fănină* (vezi I. 3.23.0.).

11. Prezența suierătoarelor muiate (vezi I. 3.5.2 — I. 3.5.5.; I. 3.6.0. — I. 3.6.7.).

12. Prezența fenomenului velarizării prin labiale, caracteristic mai ales zonei nordice (vezi I. 3.7.0. — I. 3.7.3.).

13. Velarizarea prin *f*, *dz*, o tendință care se realizează cu consecvență în ms. 45 (vezi I. 3.8.0. — I. 3.8.2.).

14. Velarizarea prin *s*, *z* este ilustrată cu mai multe exemple din ms. 45 (vezi I. 3.9.0. — I. 3.9.11.; I. 3.10.0. — I. 3.10.4.).

15. Velarizarea prin *t*, *d*, *n*, *r* are loc mai cu seamă în limba acestui text (vezi I. 3.11.1. — I. 3.15.2.).

16. Sporadic, este atestată forma *să mănince* (vezi I. 3.16.0.).

17. În acest text apar variantele *jac*, *a jecui*, *jecaș*, pentru *jaș*, *a jefui*, *jăcaș*, din BB (vezi I. 3.6.7.; I. 3.20.0.).

18. În ms. 45, grupurile *sn-*, *sm-* (*snop*, *smirună*) sînt realizate ca *atare*, în timp ce în BB ele devin *zn-*, *zm-* (vezi I. 3.28.0.).

19. În morfologie, se întâlnește în ms. 45 forma de pl. *ai*, de la sg. *an* (II. 1.3.3.).

20. Apare forma unică, *a*, de articol genitival (vezi II. 2.2.0. — II. 2.2.2.).

21. Există exemple de antepunere a articolului hotărît feminin de genitiv-dativ singular (vezi II. 2.1.0.).

22. Se întâlnește des norma arhaică de folosire a lui *insu* 'el', *insă* 'ea', *înși* 'ei', *înse* 'ele' (vezi II. 4.1.3.).

23. Apare forma de mai-mult-ca-perfect *s-a fost dus* (vezi II. 6.7.0.).

24. Se întâlnesc, mai rar, formele noi *vouă*, *nouă* (vezi I.2.2.0.; II. 4.1.0. — II. 4.1.1.).

25. Sînt folosite adv. *acmu*, *îndrăpt*, *maînle* (vezi I. 3.26.0.; II. 7.1.4.; II. 7.13.0.).

26. Se folosește conjuncția *să 'dacă'* (vezi II. 9.10.0.).

27. Are loc fenomenul sincopării în cuvinte ca *îndrepta*, *îndreptează*, față de *a înderepta*, *îndereptează*, din BB (vezi I. 2.8.3.).

28. Apare forma nouă *a turbura*, față de *a turbura*, justificată, aceasta din urmă, din punct de vedere etimologic (vezi I. 3.24.0.).

29. În ms. 45, varianta *dacă* este singura folosită, în timp ce în BB (și în ms. 4 389) apar foarte des formele *deacă* și *deca* (vezi II. 9.8.0.).

Lexicul ms. 45 este bogat în cuvinte arhaice și regionale, dintre care menționăm: *arm*; *a custă*; *despuitoriu*; *a ima*; *numere* 'nume'; *rost* 1. 'limbă', 2. 'gură'; *a (se) zbea* 'a se scurge (despre apă)'; *janc* 'butaș'; *a prișleși*, *prișleș*; *a (se) rocoși*; *a se sîdi* 'a se rușina'; *usnă* 'țărnișă', *buhai*, *mamcă*, *a sîngheci* 'a șchiopăta' *a fulăi* etc.

C. CITEVA FENOMENE CARACTERISTICE LIMBII DIN MANUSCRISUL 4 389 FACEREA

Limba acestui text respectă normele literare sudice, muntenești, și este cea mai apropiată de limba literară modernă. Cu prilejul discutării fiecărui fenomen mai important, această idee a fost mereu scoasă în relief. Înșirăm câteva dintre fenomenele caracteristice:

1. Apar formele *căpătăi*, *călcăi* (I. 2.5.0.), *păine*, *măinile*, (I. 2.5.1.) ca în ms. 45; este vorba de faze mai vechi din evoluția fonetică a acestor cuvinte.

2. Nu se petrece fenomenul sincopării în *îndereptează* (vezi I. 2.8.3.).

3. Cuvîntul *ciutură* apare ca *citură* (vezi I. 2.10.2.).

4. Prefixele *dăs-*, *dăz-*, *dă-* (I. 3.12.0.), în loc de *des-*, *dez-*, *de-*, constituie o trăsătură caracteristică a acestui text, a cărui bază dialectală se află în graiurile daco românești de sud-vest.

5. Apare în acest text forma arhaică *să mușce* 'să muște' (vezi I. 3.27.0.).

6. A fost înregistrată forma curioasă *tatălă-mieu* (II. 1.1.6.).

7. Există pronumele nehotărîte de tipul *fiște-ai-căruia*, *fiște-a-cui* (vezi II. 2.2.3.) ; II. 4.6.3.).

8. A fost semnalat o formă specială de pronume de întărire: *dînseiș* (vezi II. 4.1.4.), alături de *însuși*, *însăși* etc.

În domeniul lexicului, pot fi semnalate o serie de cuvinte ca : *agru*, *arele*, *biglariu*, *a dezvoalbe*, *a îngreca*, *a jălculi*, *pristaniște*, *bobou*, *culă* 'închisoare', *a mozaviri* etc.

Calcurile lingvistice, caracteristice oricărei limbi de cultură în faza de început, precum și împrumuturile lingvistice au fost prezentate pe larg în capitolul dedicat vocabularului.